

Vint Mejos Fora del Món? Sí!
(Recull de veritats i mentides)

I. Preludi

Encara es feien àpats quan s'incorporà la nostra flamma llora. Encara es feien àpats. Molt, ja, es feien per a celebrar (?) la mort d'un o altre.

I havia esgotat el període del voluntari ^{voluntari} que s'esgotà tan aviat com als fronts ^{de guerra} s'engafaren les creus porcosament. Ah, aquells primers voluntaris! Es dir que sempre en tot hi han hagut excepcions. Però ah, aquells primers voluntaris! ^{de qui parlaven voluntaris a la colla que} venien ^{noven a fer} ~~venien~~ ^{de} ~~capa~~ ^{de} ~~gran~~ ^{de} ~~fiets~~ ^{de} ~~amb~~ ^{de} enormes pistoles que s'afanyaven a anar a disparar davant les amitats, amb aire de suficiència, a la vincha d'en Marquès o a Farrarim. S'engafadets, quan s'era coincidir deu o dotze permissiónaires s'annava una veritable mitja batalla. I després als caps parlant d'operacions fetes d'armes amb les pistoles al

dament les taules que donàren als pacífics establiments pinzellades de polítics de l'Oest, qui no es sentia!

Ulls nostres formàren en les files, des estrategues de Taula de cafè.

Si principiava la reunió amb la radiació del part de guerra, no hi havia cap d'aquells xivets de les pistoles que no haguessin estat perduts i a cada un dels llocs que l'home de la radio anomenava. Els pobres estrategues de Taula de cafè estaven al peu davant amb inferioritat manifesta. No deien pas ni xin quan els tenien la paraula. Un dia, un m'assegurà formalment:

- Estigueu tranquil, Depel, ho tindrà tot guanyat. Pot hi haureu de venir vosaltres.

- Vols dir? - vaig dir-li no gaire engrescat.

- Prenem Saragossa quan ens passi pel cap. Des d'ara es pot dir que

ja és nostra. Esperem només, per agafar-la, que el Comandament ens senyali hora... y

I vingui que la Generalitat ordeni la mobilització general del ciutadà de Catalunya des dels 18 a 40 anys.

- Ara si que hi som! - em va dir un de la Mera.

Corriem amb aquest "ara si que hi som" al cap durant una bona temporada.

- Així s'ha de celebrar - acordàrem - perquè qui sap si dimenja ja no serem aquí...

I passàrem una pila de dimenjes, a l'amorin, fent l'àpat de colonial.

Es àpat s'anaven allargant, allargant i l'hora de marxar no venia...

Amikava una grossa personalitat

- Així va seriosament, mris; Hi ha el projecte de demanar fins a de

grindes...

- Siun enge si que seria la danera
arroscada...

La gent que trobàrem tot anant
a fer el faró i repetit apal de
comiat ens animava a tot què vol.

- Ben fet, mris, ben fet. Apropri-
ten-vos-hi ara que hi sou!

Es clar ho trobàrem tant natural
això de l'aprofitament, que a la
^{pausant} ^{convulsió} ^{esqueque} ^{convulsió}
missió de guerra era anar a fer
aquell apal setmanal.

Quan els voluntaris ens deixàvem
ls nits, els penys i les radios llunyes,
guanyàvem infinites batalles. Aques-
ta feina de guanyar batalles des de
les tanques del capè, que semblava tan
fàcil, era difícilíssima. Hi havia
sempre contrapuntant i els famosos es-
colladors de radiacions de l'estranger.

- Una emissora francesa ha dit que
els facions no duraran un mes -

deixava anar amb aire de triomf un
escollador d'allura. I allò, el poder
portar una nova així, semblava que do-
nava al ^{propi} dret a refutar qualsevol
plançament d'entrada a beca que feia
un concurrent que havia parlat amb
"un que venia d'allà" i que sabia de què
anava. Més, responien a la pregunta
de "què has fet per la guerra" amb
aquell apal de comiat. Altres portant
noves d'estacions de radio franceses i an-
gleges. Els que portaven noves d'estacions
angleges, eren, és clar, els que les duïen
més complicades. Sobretot al donar
compte de les pifres de morts i ferits
o de material bel·lic capital. Con-
còrrer a les tanques dels de les noves per
radio era difícilíssim si hi volies fer
bon paper. Hi havia més pressa que
arribar amb una nova empescada pel
canal, de casa al capè, que denegades
trobare aquest aculliment per parlar
d'un escollador de radio que no volia

quedar en darrera:

- Si, jo també ho he sentit...

Venegades dos escolladors, a la mateixa hora, sentien noves oposades. Llavors la conversa tenia coses com aquesta:

- La ràdio "de casa" ha dit a dos quarts de tres que havien fet tres-cents presoners i que s'havien passat amb nosaltres un oficial, set sergents i vint-i-dos soldats, i que a Vera s'entraria demà...

- No, jo he sentit - interrompia un altre escollador - a n'aquesta hora precisament, que Vera no passa d'aquesta nit i que els presoners s'afinarien al miler...

- A veure, tu - es preguntava a un tencedor de ràdio totjuch anibal - tremes de dubtes.

I no faltava, la informació que els havia de treure de dubtes no coincidia en cap de les en discussió.

Es preveia a empadronar la vila a fins... a poca feina, que en gran temps...
quan s'hagué empadronat tot el poble s'organitzà una tanda d'exercicis militars al camp d'esports.

Jo no se si veritablement hi havia una fe entre els assistents, però que la cosa era deguda a que les hores d'instrucció el feien a hores que en-
cara el treballava, el cas és que la concurrència era extraordinària.

- Per aprendre a fer moviment amb arma es donaren les escopetes de les escopetes del poble prèviament requisades. Entre els assistents hi havia molts cacadors. Ja es sabia l'apreci que un cacador té per l'escopeta. Comia la

veia que el cacador assistent venien per veure si per atzar un dia podien trobar la seva escopeta i portar-la a coll uns moments, encara que no

fos més que per evolucionar a les proves armant i avall del camp de futbol... entre els assistents no cacadors

el temps passà. La guerra hi havia riu d'un dels seus...
Santfeliu ha una novel·la.

de nou. Ah, aquell tren! El "nostre" tren! Quina part més interessant ha jugat en la història del nostre país! Per la joventut que puja sempre serà un misteri aquella ha rovellada plena d'herbes al costat dret de la carretera anant amunt, però pels que hi hem vist premar de vestits nous i velly a cases de pagès passant per camps de blat i carros carregats de suro, que records guarda! És el tren de les tomades de Festa Major de Palamós, de les anades a Girona a veure partits de futbol; del bat-i-bull que s'armava quan el tren s'aturava en sec davant una pujada amb la pluja de cistelles carregades d'ous i tomàtes, de roba i esparidenyes; amb el canri contudent de seients: dos minuts abans del "sucis" estaven tranquil·lament assegut al costat d'un guàrdia civil o d'un comedor de taps de Palamós i, el "sucis" o us traslladava a la falta d'una pagea opu-

lent que donava el pit a una criatura que li saltava a la falda del guàrdia civil deixant-li el pit a l'aire i que originava escenes així:

(La dona al veure: la criatura fora i el pit al carrer, atabalada pel treball s'esquiva i deia:)

— Ah, Senyor meu, he perdut el pit!...
o bé, si el daltabaig no us traslladava de lloc, us trobareu entre camés la humanitat amb ulleres i bata grisa del previsor amb les estanelles de florador tíques de la riera als ulls i te ulleres a la mà... Això, encara, si el tren no anava massa ple, ^{quasi ple} s'obrien les portes i es que quaven dret a la plataforma no us feien una entrada de cavall sicilià irradiant el vagi de raques de verdura que queien damunt un parell de gallines que el "sucis" havia tret de sota els seients i que la caiguda de la para feia deixar a punt de fer l'ou... Aquesta entrada impetuosa terra, és clar, com

a contrapartida la sortida, per després per-
rillosa, a la plataforma, des que anaven
drets dintre el vagi. Serregats, o l'atun-
rada del tren era de força major,
es podien registrar no sols canvis de
lloc dintre un mateix vagi sino també
canvis de vagi i tot... Abans la cosa
no estava engegada de nou, el revisor
no se us havia aixecat de mig les
cames, la pagesa opulent no s'havia
donat compte de que el que havia
perdut era la criatura i no el pit
i no s'havia apunyalat de nou aquella
al moment d'aquella, no s'havien tret
les gallines del sac de verdura i re-
tornat les cistelles al seu primitiu lloc,
ja hi havia temps d'arribar a un
altre succeïa que ho registrava tot
de cap-i-de-nou: la pagesa opulent
es trobava el revisor al pit en lloc
de la criatura, la criatura quedava
dalt d'una estufa, les gallines des-
parcien entre el que l'alian des-

pedia fora del vagi, es trencaven mitja
dotzena més d'ous... Quan la gent
baixava del tren semblava que venia
de fer un viatge a Amèrica o de pu-
jar el Montseny. Veien les dones arm-
gades, es homes despenjats i les cria-
tures plorant.

Una vegada una d'aquelles coses del
tren portà això:

El final de l'aiguatany quedà d'a-
questa manera.

El contingut de les estufes, natural-
ment repartit entre el sol del vagi i
les canes i falces dels oupous; una
magnífica senyora als genolls d'un
viajant de La Dicha; el revisor al
carrer. El viajant feu; al veure que
l'home es disposava a tornar les coses
al seu lloc i sabent-li que perdre la
seua magnífica càrrega:

— Quins ganes d'arreglar-ho tot si d'a-
quí a tres minuts un nou cotxe ho
tornarà a tirar al botaran. Deixem-

ho tot com està. - I dinen que aquella magnífica senyora que se li assentà circumstancial als quells, al mateix temps que'n fugia diu deia anar a la gal·la d'ella, cinc rossats dits de la vora d'una esquerra que provocaren la riada dels assistents a l'acte fins al meu sotrac que canvià ls coses i qui sap on assentà la senyora...

Al maragar tothom ens repel·lia el que feia dies i dies que la gent ens deia:

- Es quedat d'un mes o dos, com a oràxim. Això està llest.

Un expedicionari, a l'últim, s'arribà a engrascar tant que deixà mar un estenedor:

- Bé, fins a la seturana entrant!!

A Forment ja preveïem l'episodi de sempre als revolts:

el tren aturat o tan a poc a poc que

les mares de família que viatjaven amb descendència de poca edat, al veure que el moment feia estona que juntares les cambreres inquiet, diu:

- Baixa, maco, i fes-lo. Ja tens temps. No vagis depressa, sentes?...

Però no, aquell dia ja la visió de l'estació de Forment era fora de programa.

Cinc o sis xifres carregats amb mocsadors ~~de per ferelles a l'esquerra~~ ~~long de vanda~~, uns dones horribles i dos vells carregats d'anys i arrugues plorant a cor què vol... I el tren no s'aturà sino que pujà el "revolt" com mai no havia pujat, com si volgués fer-nos fer més avia, que del compte d'arribar on temem d'anar...

Sol mentre que viatjaven amb moltes refies de per allò quan el tren enés a poc a poc s'aturà fora de l'estació encarat, bufant, amb el seu etern enemic, els "revolts", es contricionaren qui sap el temps. Al arribar a la Dis-
hal dos bassalets petits i fumejant

humitejaven la superfície del vagi...

va seguint la marxa

A La Bisbal hi havia molta gent. I el tren ja anava ple. Els posaren un vagi exprés per ells. A La Bisbal sempre s'han tingut d'ésser exagerats i ho confirmà aquell viatge històric a Girona. A centenars de centenars de kilòmetres del front, es de La Bisbal penetraren en foc a Cerdà! Sortí espai arreu amb procedència de la península un gran tros de fusta encès i no dubtà gens, anà a caure al taulat del vagi de La Bisbal provocant un veritable incendi. El tren s'aturà, s'organitzà ràpidament un servei d'apagament de foc fornal per un galleda i un pec d'ajina i la cosa no passà d'aquí. Recordo que es de La Bisbal deien als de Palamós: — Si us arriba a caure el bòrit a vortres que sou d'un poble que tenim el taulat de vidre...

L'incident en portà un altre. El tren s'havia aturat aturat al davant una gran casa de pages que tenia una gran figuera a una dreta sortint de la porta forana. Més quan s'apropitaren la parada per anar per figues. Fingueren èxit i imitadors. La figuera anava quedant plena de gent i plena de figues. Fets un home ~~esvaltat~~ ^{esvaltat} al vèure l'ascalt. Com que allò creixia, anà, cridant, casa endins segons digué a cercar un estri contundent... Aquell temps que estiprés fora portà un formidable contingent del tren a la figuera. No s'hi veié en cos. Al veure gairebé una aportació del viig Smiler al peu de la figuera i que encara quedava gent al tren per baixar per figues, quedà una immobilitat amb l'estri contundent a la mà. Frons de la situació, pel que pogués ésser, Menjà: — Vicia la República! — i alçà un puny

~~manejant~~ en laire.

Més coses de la marxa

J'arribarem a Girona. Des afores de Celrà a Girona no passà gairebé res. L'esquirà un burro que tirava un carro al veure el tren i s'estimà a un marge del, carro i ocupant, i un biciclista que intentà fer una acrobàcia al contestar un gest dubtós d'un de la famosa lleval, ho pagà empassegant amb la via i aterrant entre uns espines a l'entrada d'un hotel florit d'una casa amb una gran parra al portal.

Girona. Carregat amb maletes i capçal el ferri el dia de cel de 5 hores. Plens de menjar anarem a la 'Caixa'. El jellissant i boig el ferri ens donaren diners i ens digueren que marxàvem. Si el dia de cel de la tarda fèssim a l'estació, que una de les coses que el portal de la caixa reule el punt dels carrers. J'arribarem més gent a Girona, que el ferri, per les portes de la casa anava per nosaltres. I plebs de gent, que el ferri no havia dit tanta gent, que cosa de sempre. Carregats i engarats acabarem per creure-nos-ho. Però rabiosament, la lleval, i porta i porta no amnis de malge, un en deu tant a amnis de metres

a persona que acula entrant me a veure un a persona que veu la veure a Girona, amb un home que tenia un malicor, el cotxe de les coses, que comença vastíssim i just de l'humorisme en l'his ens ferem apaitar el capellat. L'edifici, se'ns capellat, mola cap. Més tard, al tren, desfila tota gent una de les coses de la caixa el cotxe pel vago de Palafingell per les la fudera. Ja s'arriba a Girona que es corre que que passar-ho la lleval de la caixa i a la lleval de la caixa pel cap portava fort. Miquel ho fèiem, que tot el dia ens fèiem per estension a tocar un retrat de la seva dona i de la seva filla. El comiat a Girona no fou gens trist. Era més aviat una mola alegre i de color. Hi havia més d'un expedicionari que havia fet un dinar copiosament regal i fien impossible que ningú s'agafés la cosa pel cantó trágic. A la fi, el tren marxà. Ens donaren una penjarera de porresos, un pa i un tros de facolada. Per altres, per la nostra part, anàrem carregats de vianda de bo de bo. Com anàrem a la lleval, que el ferri passem, fien menjar. La lleval anava no he entès per que que s'aportava fien menjar mai perquè aquella botella de pell de la lleval principal fien menjar de Miquel no es brida mai an aquell dia, més, el lleval fien pas per casa. La lleval que la lleval la fien

20 *fallarem amb potè*
tot el viatge i això que tota l'aspeti-
ció, millor dir, tot el tò de l'aspeti-
ció desfilà pel nostre compartiment. És
un dels grans interrogants d'aquesta
guerra que per mi no tindrà mai
cap resposta...

Fota ha nit hi haurà el nostre com-
partiment una mena de sessió con-
tinuada. Cançons, versos, discursos, crítics,
convivències a beure... Deixarem l'amo-
nenada del polític a l'altura que es me-
reixia.

- Jon es de Palafrugell! - ventien dir
a mi des que esperava torn per a
engrossir el coro, per a passar-m la
mà pel cap Mis i Mucul - que portava
solt - tocar el retrat de la muller i filla
de Miquel - que també en portava -
i fer un Mary trajo a la famosa i
inephaurible bola de pell.

Pascarem per Barcelona silenciosa-
ment. Si'ms fey, clar & camp de fa-
mulla berderant i de nit. La colla
magna tulla en mig de garrafes
tra fora i collada. Sembla on

una vital abundància, que s'ellops...
esponerosos i vinyes verdes. A les estacions gent
que contemplava el pas del tren silen-
ciosament, alçant les mans o tremolant els
miradors. Era curiós sentir el crit i les
rialles que feien nosaltres que irim els
que diríem "allà" i el pecat tràgic d'ells
que eren els que es quedaven. Interdit els
dones. Gairebé tots ploraven. Se'n veia
ja alguna amb vestit negre. Un moment
després, brut i sense cap seguretat una
hora es dona el tren corrent amb el pe-
tit puny clos... Què devia pensar
mentre corria? // A La Manxa n'acaba la marxa.
Passem unes estones a Ciudad Real.
Es fereix una petita parada i el rodent
per la nit de setembre arribem
passarem el riu Tago i enllavors
a Almagro en plena Manxa. Passem
diverses cases
la primera nit en una eglèsia. L'en-
dema al matí vos es palafumjellous
fem, amb les nostres provisions, una
petita cooperativa. No en va som d'im-
possible on s'hi funda ^{una de les} la primera co-
~~operativa~~ d'Espanya. Dintre una
granda aula hi posem l'aportació

de sol. Lats, butifarres, penes, Man-
gonissas, xavolats, pots de llet...

Fem la primera sortida al carrer.
vollem pel poble. Carrers empedrats,
cases baixes, esglésies, convents amb munt
de cigonyes al campanar, mules i una
plaza. Una plaza de processió de
selmana Santa amb porcs i columnes
de pedra polida amb travessers de fusta
que donaven la impressió que Al-
magro no la concebia la tramuntana. No-
s'altres, supràvem que un bubant ho
tiraria tot a rodar. Al un extrem de
la plaza hi havia un cafè que tenien
cervesa a temporades; després, porta per
altra, tavernes, sempre plenes de gent
que reia i cridava escandalosament.

Resultà que allí s'organitzava una
Brigada i nosaltres en seriem els
componentes. Com que estàrem conven-
cuts que la cosa anava per mal
i que no 'hi arribaríem a anar' poc
ens preumpava gaire. No hi havia

c) El convent de Calatrava, la inscripció i el xip. 23

llavors encara cap oficial. I ens portaren
a un altre convent que seria ja, de-
finitivament, "el nostre". Aquell con-
vent era el de Calatrava, nom que
era profusament repetit darrera el nom
de tots els pobles de la comarca. Eren,
a Calatrava, uns cent-cinquanta. El
convent era vell, amb parets de pedra
gorga i Murcula i un campanar de
rajols. L'església del convent, que era
el nostre estatge, era d'una sola nau,
entllosada de pedra. Hi havien, al mateix
així resaven les lletres de les lloses,
gran nombre de "Cavallers de Cala-
trava" enterrats, de noms Marguissims
pomposos i brillants. A cada altar
s'hi acomoda un "poble". Els de Palam-
pel, com que eren el més, en destina-
ren a l'altar major. Un clau a la paret
i palla escampada per terra era tot el
nostre mobiliari. De la nostra estada
a l'altar major del Convent de Cala-
trava en guardem records inextingibles.

pels descuits. La gent de la posició, con-
vencuts de que la seva tasca en la
guerra era omplir-nos la banya
ens convidàvem així que en oroblen,
per anar-los a aturar de nou a
la tarda. D'altra no ens ho fèiem dir
dos cops i anàvem al combat com
aquell que va a Festa Major. Juan
béiem es de Salapungue com que ge-
neralment ho fèiem darg, es de La Bis-
bal solien dir al de Palamós:

- Aquells de Salapungue, són terribles. Jun-
tsen la banya en un lloc no hi ha
qui li hi faci treure...

Carn d'ase

els solien donar cafè amb llet de port
de bon mati. Per dinar cigrons amb
carn d'ase i per sopar carn de la
maleïda procedència amb patates.

Ante dos mesos i mig que durà
la nostra estada a Almagro es
caluda que ^{la gent no menja} menjar un centenar
entre aces i mules. Hi havia veritables
desfats en veritable passon

una enfelada caní del mabdest
- una que menjarem - deia
protigis menjant carn d'ase. Entre els
un valencià que anava a conixer la
rossegant l'edat exacte de la bestia.
Tot i ben placid que deia
tot i tot de Reus no volgué pas quedar
la fuma. que qualsevol pot
endarrerir i pot rossegant un enorme
truf d'ase amb cigrons ens deixa anar
aquesta. La dona del convent, una
Carai! aquest en téia algun de pical!
era amb una cellera i creia
era ros anava desfermat de la ma-
dela i l'any es deia Juan Aubon.
el valencià veia que no hi havia res
a fer per ella. Deuport si tu podes
alguna per treure-li el leu.
- els caldars són terribles... - diu.
xulet... Les "Berenzenas" que re-
fi havia a uns deu minuts del quar-
tel una casa amb un petit que
s'hi llegia "Berenzenas". A les Beren-
zenas per por d'elles no fèiem una
plata de patates saladíssimes, un
gibrell d'enciam i tot el vi que vo-
liem. S'entrava a les "Berenzenas"
silenciosament perquè les patates i
tomats escassejaven, però se'n sortia!!

Ah les sortides de Les "Derengenas"! Et
donaven un rictus clar i alegre que
al veure'l semblava aigua, però que des-
prés se'l despertava per dintre i origi-
nava repetides gualades de cap de l'a-
rm de la casa que jurava que el
se'n va, per l'alegria que donava, era
el més mal pagat del món. Deia
que aquell ri portava una tradició a
l'esquena com cap altre de La Manga.
Els assegurava que des dels llibres annals
el feia cantar com un canari i les
més belles paraules et venien a la bo-
ca. Nostrs ens el creguérem cega-
ment. Per cantar com un canari i
dir coses boniques i no per afició
al vi eren les nostres repetides visites
a "Las Derengenas"... El nostre lloc
al cap però, sempre era de director
perquè no ens acceptàvem la van. L'a-
rm de "Las Derengenas" ens assigu-
rava que si això passava era perquè
no parlàvem bastant a propers fins

relativament poc que l'anàvem a veure, el
vi devia trobar aigua encara restes d'haver
engolit molta aigua durant la nostra vida
o que potser ens faltava la veu per-
què no portàvem la tassa...

Una marxa nocturna
un dia de l'any
Una nit ens feren fer una marxa
al caducel. Les vestidures de soldat
nostrs. Ens digueren que era perat
la celebració del seu poble i que es
deu per que no de fumar i que es
se'n fessin. Aquest no a ketalar
fussellava al qui se'n sentia cap pa-
raula. Tenim un Comandant gras,
amable, realista oficial de aficio-
grassonet, extraordinàriament aficio-
nista. El n'acabell aguada
mal a veure que abans de marçar
s'acabell rebutat moltos molats
ens seu un discursos que ens deixa
de seda al coll i tenia tenia
a les fosques. Entre altres coses ens
digué que la guerra es feia de mit,
pals, bates, pates, all i uns uns
i que el secret de l'èxit era el silenci
i el seu. La retirada des palafre
i el primer a pels clus es que ens co-
solament que s'acabell l'espaventa
manaven. El discurs prengué una du-
ra al país de les pates i el cople
rada alarmant. La frase que la guerra
es feia de mit perquè aquell que
s'acabell s'acabell trobar un final tri-
bant i per aquell d'apropre
no comedia amb la

30
serenitat i quietud que l'art
del recuper. acutall reclama.
la primera fiada de pont a la galleda
oficial: Aquella Marguissima peroració
acabà així:

... solo así conseguiremos vencer a la
República y sus aliados!

Quedàrem glaçats.

Havia ploquit - quan plovia a Ab-
magro ho feia d'una manera allar-
mant, esgarada - i per la carretera que
haviem de passar hi havia veritables
estanyes. Ens diuen, però, que no
s'havia de perdre la formació i que
s'havia d'anar sempre de dret. I és
clar, hi anarem. Quan no hi havia
llum, feiem equilibris per no portar^{a cap} la
travessia d'un bassal comprometedor,
però arribà un moment que no pogu-
rem evitar el bassal ni fent equilibris.
La carretera ja no era carretera, era
un canal.

Ens repetim de nou allò de guardar
silenci a tota costa. Però és clar, cada
vegada que un s'enfonsava dins les

21
aigües espesses del canal amb més inten-
sitat que els altres, provocava una gran
quantitat de rialles entre els que no
s'havien mullat del tot.

- Silenci! - es digué amb veu de falset
i al intentar-ho tornar a repetir, només
es senti:

- Silen... ai! - el del silenci s'enfonsava
dintre un pou, en ple canal, originant
ja no cal dir-ho, més rialles que quan
ningu vedava algun dels nostres.

Fou una anada nocturna ^{per} ~~recordar-la anys~~ ^{recordare anys} Sobretot pel silenci que
es guardà. Quan pararen les rialles ~~per~~
per les mulladines, uns moments que
la carretera sortí a sobre aigua, vingué
qualcun més comprometedor. Feia ja
alguns repassos que ven a base de
ronjoles. Per sopar ni havíem menjat.
i segurament durant el llarg discurs del
Comandant les havíem patit ^{un moment} ~~d'un moment~~
~~una violència~~ ^{espai} ~~una~~ ^{espai} ~~una~~
formalment que és el dia que s'han

-hi la havia ja, molts cacats- de la xicota...
L'hora del correu solia ésser a mitjan tarda. El carter era un xicot de Reus gras i amb ulleres que havia estat banquer i tenia una especial gracia a imitar el cornet. Gujara dalt del cor i cantava els noms amb veu de mal. Cada nom anava acompanyat d'un esten-tori:

- i Ara!!!

o d'un Mastimol:

- Ja era hora...

O feia un invidiós:

- i Vols dir?

I senties de vegades aquest diàleg entre un afortunat que havia rebut un grapat de lletres i un desafortunat que no n'havia rebut cap:

- Guaita! ~~Ja~~ És de la xicota! Quan me'n dones?

- Atipat i tens sort!

- Mira, et deixari llegir una plana perquè vegis que t'aprecio!

I moltes vegades era així. Ens llegim parà-grafs amb veu alta un a l'altre.

- Mira què em diu la dona... - i un xiuxiueig estroncat per una rialla escandalosa trencava el relat.

- El mi m'ha posat un queixal! - feia un pare de família amb la Metra a les mans i llàgrimes als ulls.

- En, a Calafungell es corre que s'acaba la guerra... - feia un engrescat passeant una Metra de mà en mà.

Generalment el correu es contestava havent menjat. Després de dinar hi solia haver un relatiu silenci que s'aprofitava per emplenar fulls de paper de coses que passaven i que no passaven. Mirava aquell que escriu tan seriós: donia consells a la família en cas de bombardeig. Aquell altre escriu amb la rialla del Maris: no falta, o és el pare del fill del queixal o un que escriu a la xicota... L'escriptori reservat era dalt del cor. Allà no hi havia mai ningú

ens impressionà pas. ^{regalla.} Ens ensenyaren a desarmar-la i armar-la i alternàrem aquesta feina amb anades a "Las Berronjas" i passejades a l'estació. Aquestes passejades, cap-al-tard acabaven sempre malament. Un començava:

- Cap on deu caure Palafingut?

I ja hi estarem anant. Havia arribat l'hora de les confidències. Amors, festes majors, partits de futbol, arrossades a les platges... Ens començava d'entrar un engranament porillós que ens portava indefectiblement a una "Tasca" que tenien un vi amb un llumí gnet de vermouth que ens aclaria el cap i ens treia la goma per popar. Sortint de la tasca ens mianem a fer passar les ganyes de tot cantant a la sagristia. I passarem dies. I ens donaren fusells ^{de guerra} i anarem al tip. ^{Al tip, era un tip, per ellera no era} Allà ens impressionà de debò les primeres regades ^{que aquells preparats, en el} que ens feren arrencarats i el ^{però el} seroll era enorme.

- Al front, Assí se sent més totu

que aquí? - vaig dir a un veterà.

- Mí! Calcula que aquí només som no-saltres que tirem. Vull dir que no tenim ningú al davant. Allà, mi allà. Mira, una regada a Santa Quilèria... - i ja rajava una nova versió del què passà a l'unitat que tenia la virtut de fer-nos esvellar la memòria amb cares llargues i arrugats de tudeig. Tot que no hi tindríem d'anar...

^{ben apressat} Els exercicis de tir eren ~~una cosa se-~~ ^{riosa.} El 90 per cent eren uns bons xicots que no havíem anat mai ni a cacera. Fíarem aducant ^{denegats} tots dos ulls, amb el cap tombat endarrera, i uns bulaire, altres a Terra a perillosa poca distància dels peus d'un veí... Un dia ens obligaren a clavar tots cinc trets a unes fileres de fusta que ens passaren a ben poques passes tautemtes del cap del canó del fusell. Fou un èxit. Un meu veí, de Terragona, es Tiró i impactes a la seva vi-

lucta. Al moment, el comandat s'abre.
Quan anava a engegar un discurs a
base de la penitència del meu veí de
Tarragona, es recordà que no havíem
tirat més de cinc tals cada un. La
solució del misteri aparegué en forma
d'un xicot de Rent que era torni
hi havia adunat precisament l'ull
d'...

A mi, un Zineu m'escandalitzà
perquè no trobà més que un forat
a la fusta. A mi que em sorprengué
extraordinàriament el fet perquè havia
disparat totes cinc vegades a ells dues,
la cosa em donà per dir:

— Però, Zineu, fixen-vos que té el forat
al coll. Mortal de necessitat. Què
més li podia fer!...

Cada sessió de p. tir portava ells de
vellut, contusions, ferits. Fardà
qui sap les vegades l'encarregat dels
"partes" de poder fer aquest:

"El ejercicio de tiro terminó sin...

^{novedades} ^{carapies}
~~guerra baja~~ 1 d'octubre. El primer del
vinguè d'octubre. A la sagristia hi havia
una porta que donava a un antic con-
vent. ~~Existent un hospital~~ Les infermeres els venien a escoltar
pel forat del pany. Les descobrí una rialla
relinquida un dia que hi havia sessió
de contes papiriscus. S'originaren diàlegs
a través la porta i els castigadors de la
casa tingueren ocasió de posar a prova
les seves facultats. Sevegades es feien
plànxes d'evvergadura al deixar anar
un mixel de paraules dolces al sentir
passar a l'altre costat de la porta. Un
dia sentirem una veu de baix que
respongué al piropo:

— Kionca hauria dit que els cata-
lans taurien estas apicions...
era el jardiner de l'Hospital.

Una nit de coró el que passà vora
la porta de la sagristia fou el direc-
tor de l'Hospital. Un senyor menut,
calor, ros i ~~se~~ nerviosíssim. Enamorat
del cant ~~se~~ passà tota la nit escoltant

darrera la porta. Allò hi va caure bé i l'endemia mateix una representació de la comunitat anàvem a l'Hospital. Tot plegat s'acabà organitzant una vetllada monstre. Anàvem a assajar cada nit a la sala de "personal" de l'Hospital. Ens convidàren a prendre cafè i darrera es assajà s'organitzava un divendissim ball. La música estava a càrrec d'un pianista de Farragosa que amb un piano a les mans es sentia l'home més feliç del món. Hi havia un ballarí esmerat, una parella de ball, una exhibició de "niñas del conjunto" i de plat fort una *Paracuellos* del segle passat "La Marcha de Cádiz". L'amo era un metge vuitanta també de Farragosa que en coses de teatre era un savi. Cantava, dirigia, ballava... ho feia tot. Es deia Balanya, era pastre i m'assegurava formalment que s'hi podiem arribar a formar una bona "companyia".

posser en comptes d'anar al front ens passaríem la guerra fent comèdies d'un poble a l'altre...

Abans de debutar al teatre de la ciutat, fèrem una funció en honor dels malalts de l'hospital. Entre aquests hi havia una noia que havia estat "Miss Linca" que era la cosa més delicada que us podeu imaginar. Formava la impressió d'ésser de vidre. Era una dona d'aquelles que sembla que han vingut al món perquè les mirassin i proven. Jocar-la, em feia la sensació que havia d'ésser pecat mortal. El metge em digué que era tuberculosa pertuda, i que no comptava que passés l'hivern. Aquesta bellesa tenia un admirador fervent, un enamorat a ultrança. Un malalt també del pit que es perdia una mica més cada dia i que li donava pes versos.eren un versos tristíssims plens de llàgrimes i col·loraments que et fien pensar amb

~~Chopin plorant a Ma-~~
 llona i amb accions frustrats de mil
 de quinze anys. El dia de la funèria
 a l'hospital ~~vaig~~ vaig ésser mig
 l'esca del pèu frarià. Estava ner-
 viosíssim i lleig i pellegia, tremolós, el
 versos que havia de recitar.
 - Au, home, sense por - l'animava jo.
 - Estic nerviós, estic nerviós... - i per
 una excusa de la cortina mirava al
 'publí' cap al llloc on era aquella mra
 de color de lli que li havia inspi-
 rat aquells versos melodramàtics. Jo
 vaig veure que la cosa acabaria ma-
 lament i se li vaig proposar fer-li d'a-
 puntador. S'hi resistí una mica
 però a la fi el vaig convèncer. I em-
 pèi el drama. Vaig passar-me el ves-
 a la butxaca. Un cantador de tango
 m'havia donat també ^{material} perquè li apun-
 tés la lletra d'una cosa com "Faroli-
 llo verde". S'alça la cortina, surt el
 poeta, blanc, nerviós, afinat, tremolant...

els aplaudiments amb què fou rebut l'ac-
 taren de matar. I comença. Recordo la
 primera patlla:

- Dejadme que la vea...

I alà seguint. Jo, al veure que tirava,
 respirava descausal. Se cop però, calla, es
 posa la mà al cap i queda respirant
 treballosament, mirant on seia la seva
 fràgil inspiradora. Ràpidament vaig
 voler aturar el drama i no vaig fer
 res més que allargar-lo. Atabalat, em
 trec un paper i per altre i li comen-
 ço a apuntar la lletra de "el farolillo
 verde", del cantador de tango. Recordo
 la mirada d'agonyitzant que va dirigi-
 me. Els malats pensaren que ja ha-
 via acabat, aplaudiren i baixà la cor-
 tina. Quan sortíem, vaig sentir-li
 remugar entre un i altre atac de tos:

- Després encontrarem estranyos que no
 les podíem veure, esos catalanes...

La funèria a l'hospital tingué lloc
 al menjador de la casa en mig d'a-

quella olor característica que sempre es
sent en el lloc que hi havia molta
gent. Poc abans de començar em
recordàrem d'un detall ben interessant:
No teníem conya. El Director de l'Ho-
pital ho resolgué d'una manera for-
midable. Com que era un hospital
de gent atropellada, cadia dia se'n moria
un o altre. Feiem sempre a punt tres
o quatre caixes de mort, una damunt
de l'altra, darrera el menjador.

- Una perra - crià.

Portarem una perra, seria un bagul
pel mig i feu:

- Ja tindrà conya!

Es un dels dies que he desitjat que
una femina arabis m'és deprimia. No
sé, m'hi sentia emmagatzemada dins
aquella caixa i a més a més, em ve-
nien pensaments estranys... Li hagués
tingut més franquesa amb tot plegat
hagués passat les planes de dues
en dues.

~~El despatx de l'empresari~~ ^{la funció teatral}
~~La Banda Espasa~~ ^{la festa una altra}
Un dia hi hagué gran empena a Ca-
latrava. Havia de venir el jefe de la
Divisió i hi tenia d'haver desfilada. A
pesar que sabíem que no hi hauríem
d'anar allí ens feu mala espina. Per
a donar més brillantor a la desfilada
el Comandant demanà la presentació de
tots els músics ^{de la Brigada} en un fraicat. Se'n pre-
sentaren ~~poets~~ ^{poets}. El Comandant havia nom-
inat una banda. No s'avinçà al fraicat
i tingué una idea genial. Ordenà la
presentació dels músics de la ciutat. Uns
quinze pares de família que a estones
perdues martiritzaven uns grans
instrumentos. Es pagà el jornal que
guanyaven, el vestí de militar i
ja tingué banda. Acabada la desfi-
lada el jefe de la Divisió comen-
tava:

- González ~~tiene~~ ^{tiene} buen corazón.
Estos pobres de la Banda estarán mejor
con las trompetas que con un fusil...
A la nit ens feren concert

a la plaça amb un alevau amb rodol.
 Foraren jardans. Ens posaren el dit
 a la llaga. "La Santa Espina" des-
 perà encions que durant milenis
 s'han passejat de pares a fills ^{laïcs}
 per glòria de la raga. Baltarem. Allò
 tingue la virtut, durant uns moments,
 de fer-nos oblidar que anàvem vestits
 de soldat, que la ciutat estava a
 les fosques per l'arriació i que la fe-
 ta era un preparament per anar
 a la guerra de debi. Visquíem uns
 moments enterament plens d'un nom
 que vol dir tantes coses, tantes...

Als diumenges a la tarda, an fien-
 ter de Calella ens venia a obsequiar amb
 uns concerts d'acordis que tallaven la cara.
 Feia repertori antic i ens feia quedar
 bra-badats davant ~~uns~~ valses delicats
 i macurques colorides i reconfortants.
 Quan hagué acabat, una tarda, ens con-
 fessà que l'acordis no era seu. L'or-
 ganitzà immediatament una subscrip-

ció nacional i la peluana entrant va te-
 nir un acordis amb propietat, nou, fla-
 mand, que endolia les orelles i et por-
 tava visions de saldilles Margues, de
 llum de gas i de folletins ~~per~~ de l'hiel
 del val.

Amb tot això, passàrem dos mesos i
 mig i ja vaig anar a Comandància.
 Ens varen llagar per escriure-hi a
 màquina i vaig començar una nova
 vida. Vaig sentir deixar el convent.
 La gent m'ha donat certa mala
 alimentada i ja veieu vaig passar
 dos mesos i mig en una església
 dia i nit sense morirme'n mai.
 S'acabaren les anades a "Las Berengones"
 i les famoses seccions de les nits a l'es-
 glésia. ~~els~~ ^{els} ~~després~~ ^{després} que aquell temps
 de miure plegat engendraren ~~manera~~
^{trigar a} ~~callar~~ ^{paellar}. És que hi
 havia gent així:

Puig, el carter.

Si l'hagués conegut haurien dit

sallant pelanejant la Metra. Cuij ent
mirà per damunt les ulleres i ent di-
gué:
- Si no ho hagués fet hagués caigut
malalt.

Aquella Metra l'havia escrita amb
la mà esquerra, feia mitja hora, a
"Las Berengenas"

Miquel Parals

No heu vist mai en Parals vullat de
cassoles, fregint patates amb una pa-
lla a cada mà, tinguent raons
a set o vuit ajudants que no li feien
res bé i renegant perquè el feu no
anava prou depressa? Així, no heu
vist mai en Parals. Slavors ell es
creix i es converteix en una mena
de déu de la cuina. Els escandalitza
perquè no pelen les patates bé, perquè
no saben tallar-les perquè surtin ben
fregides i menaça d'una el xàfec de
certs té temps, tot cridant, de prepa-

rar una amainada de seta i tomàtes i
de remenar una primera fregida de
patates tot a cop. I encara li sobra temps
per cuidar-se de tots les paquets que
volten la cuina donant llicons als cri-
mors i acabant irreversiblement donant
els ultims trets a tots els estris de la
cuina, els seus i els altres.

En Parals té una gana formi-
dable. Era una de les seves bones qua-
litats. Era el rei del pegant. Quan
nosaltres comencàvem a posar-nos
bé per a menjar, ell ja havia engolit
un plat de cigrons, ja s'havia re-
gantat i ja tenia esmorzar per l'ende-
mà al matí.

Es veu que les ballarines devien ésser
la seva flaca, perquè el dia que
veníem de "Las Berengenas" amb vent
en popa, només arribat a la sagristia
ja el veiem calat arreu i portant a
ballar coses de compromís amb una
torallota lligada al ventre...

- No t'ens pas ras! - li sentien dir a grans crits. Era seva segona gran malaltia. S'embolicava sempre. En qualsevol conversa que pesqués al volt tot paccant canvi de la sagristia, ja li tenien pel mig. Davant d'ells d'en Parab, es que discutien anaven vinguent petits, petits, fins que quedava sol deixant tot hom convenent... L'ensenyà de manar a tots els instructors que tingueren tan com durà la nostra estada a la base... ~~Des~~ Donc el primer que perdirem de la comunitat de la sagristia. La recessió oficial resava que la seva desaparició fou motivada per la gana. Feia dies, durant les coses de Ferol, que es menjaven por i malament, o gens. Parab, que amb el ventre ple no havia trobat encara res de mal fer, començà de poder-li el cap. S'enterà que la Intendencia de la Brigada s'havia quedat abundantada a son pòdlet de vora Ferol: Con-

ent. Els pots de mermelada, el pa fresc i les altes de bacallà li feien sardana davant del ull. Veia passar un oficial i li semblava veure caminar un pot de mermelada. Es girava al company de més a prop i trobava un enorme bacallà amb calces de Xavi... I després el tabac, encara. Tant que feia que es dejunava. La Convent ni hi havia. Ja no veia cap fressell. S'havien convertit tots amb purs l'aulàsties... I obsessió el veure. I anà a Convent amb un de La Dixel i un de Reus que veien com ell, perillósament convertits en coses comestibles i de fumar, a tot el que tenien a prop. I no tornà. S'enten que les seves darreres paraules foren d'adonar-se que li cridaren l'"Alts" de per què no podia fer cos a terra...

- No diguen així, homes - va dir - no veieu que hi ha aigua! Ja vine que us ho explicaré i us convencereu. Els altres dos fugiren i sentiren

dos tres.

- Si no l'han mort després - em deia més tard el Ros de La Disba, - quan ens han tirat a moltes porcs han tirat an ell.

Això ens donava per a dir aquell repetit "qui sap" tema d'infinits converses d'aquella guerra.

- Tant hi que va anar tot a Ferol, si no hi hagués hagut lo d'en Parat - em deia a Larrion un membre de la Sagristia que reunida en comunitat acumulava les coses vistes...

Frederic Pla

- Miren, ara ve en Pla. La guerra s'heu hauer acabat. - sentien quan ens comparègia el malins de casa el seu i patrons.

Era la seva obsessió. Acabar la guerra. Qualsevol cosa del diari li donava pit per dir:

- Ja està, mris. Això no passa de

tres setmanes! - i un mati ens entrava saltant:

- Ara si que va de debi. Un veí del cunyat del meu patró que té un auto que té radio, diu que albir la radio va dir... - i, aquí, una nova fantàstica. Si li faltava aquella, no però deuenar. S'enduenà prou per portar-ne una de nova. Resulta que la vinguda de Maura: Portada el va tenir una setmana sense dormir.

Al veure que els dies passaven i la guerra no s'acabava, atropella el bon amic Pla. Agafa mal humor, perd la gana i li sorti quelcom al felge.

- Ah, en Pla, que se'n farà l'estella-sentien - si s'ho agafa així...

En Pla penegava de tot, ho trobava tot dolent, el paño, el tractament, l'oficialitat... Una de les vegades que ens mullàren ~~desarant~~ al tir, tornant del

feia por de sentir en Pla, mall com
un ànec, despotricar contra tot.

—... sont que un que sap de què
va ha dit al meu patró que Fran-
ça i Anglaterra...

—M'se el què hagués pagat per
sentir a Pla el dia que li va re-
sultar de debò ~~per~~ dir que la guerra
s'havia acabat...

Saturne Lloveres

Lloveres es volia casar si no hagués es-
tat la guerra. Ajo l'atropellà pasant.

Havia fent uns quants duros fent-se
un tip de treballar i el preocupava
la mala fi que li poguessin fer.

—Veu- en deia esmorçant d'un
 tros de garrofa a la Placa Castellar
a València - què tinc de fer jo, ara!
Feia es diners, per a casar-me i
ara tot perdut!

A tot hom que trobàvem deia el
mateix. M's ho sabia acabar.

Quan írem a Almagro no el veíem ja re
al "café" de la cervecia ni a les "tascas" de
les patates fregides. La seva il·lusió era
poder arribar a girar, a n'aquell calaix
que tenia tant de centenars de quilòmetres
enllà, la paga íntegra de la mesada...

A València va salvar-me la vida.
Vaig trobar-lo vora l'estació amb un xicot
gras de Mataró, ~~amb~~ un idiota d'olat
i dos balibres de muntanya, un dia que
jo anava sol, perdut, coig, malalt, buit, i
sense diners.

—Bepes! - va dir-me portant amb dos
baslons d'entre la gentada.

—S'on surts? - Vaig fer jo.

Ens contàrem la situació i em va
agregar a la colla del gras de Ma-
taró, l'idiota d'olat i els dos balibres
de muntanya. Em vaig tenir sol. Es-
tàvem a fons cuina, a servir auxi-
liars abans d'acabar-se la guerra i,
previstos, proveïren de tot. Sobretot
de Mentis. Encara no entenc amb

les immenses plates que se n'empassava
un d'aquels ds balibres a cada un des
ds repas del dia, com s'ho varen fer
per a dir, tantes Menties.

Eus estàvem a casa una senyora, que
és una de les senyores que he sentit
amb més ganes d'entrar del món.
Ara, que feia miracles. M tenia mai
forç però perquè el gal se li no tenia
força, però dinàrem i sopàrem sem-
pre. L'avegades eren quinze a sopar
i hi havia sopar per tots.

Un dia Lloveres ens digué:

- Més hem de fer un pensament. Ai-
xò s'va allargant i les Menties un
dia o altre s'acabaran. Anirem a
captar, al afors, una cosa o altra en
donaran...

A mi em trià sortir amb aquells ds
balibres. Vaig tenir de fer-m'ho sol.
Com que jo anava immensament
pelut i boix, inspirava Mästima a
totes ls valencianes mares de família.

A eus, es feia amagar quan entrava a
una casa. A la fi em digueren que
ja ho havien après i que em fa-
rien quedar bé. Fumàrem un portal
que feia cara de rajar. La cosa va
fer veure una mica Mästima i parlar
de dies sense menjar.

- Donar-vos, no sabia que donar-vos
de moment - eus feu un homenet ver-
mell de cara que eus vingué a obrir -
però ja em faig càrrec de com la
tenim de passar. Entreu que men-
jarem un plat d'arriòs.

- Ai, fills meus, jo us vaig a cercar
quelscom.

- Jo també - ferem dues veïnes

Ja era un compromís acceptar el
plat d'arriòs perquè feia deu mi-
nuts que n'havem menjat, però era
un sacrifici més que s'havia de
fer davant la perspectiva del què
havien anunciat les veïnes. Vaig tenir
por d'un fraïor al veure la cara

del meu company de capla. I no
falia.

- Jo no podia pas menjar més - feu
el primer balibre.

- Jo encara ~~pots~~ tinc l'arròs a la
bora - feu el segon.

És clar, no en donaven res. Jo, al
arribar a "casa" vaig dir a Llorenç
que les canyes em feien molt mal
i que no podia anar a captar cap
més dia. I Gabriel Llorenç, amb dos
bastons i un sac a l'esquena anava
carrer de Cadix avall, demanant de
casa en casa... Els mantingui a tot
una bona temporada; encara, infati-
gable li obrí temps per a fer, de
pesceta en pesceta i de deu cèntims
en deu cèntims, el viatge de Valèn-
cia a Palafongell...

Rosend Gallart

Era casat i pare de família però això

no el privava pas d'anar sempre pen-
tinat impecablement. Era caçador i, com
a tal un amosador de primera categoria.
Una tarda en convidaren uns paicans.
Rosend Gallart va fer un arròs amb
conill i aquella gent quedaren parats.
Es miraven Rosend com una cosa
rara, no sabent-se avenir que d'una
cassola, una peça, una mica d'oli,
arròs i conill n'haguessin sortit allò
que havien menjat, és, gent de pis-
to i esberginis a la brasa. Li tenien
un respecte religiós. Quan parlaven
d'ell deien: "aquell senyor del arròs".
La darrera vegada que Rosend en
feu l'arròs a casa d'aquells paicans
hi havia un convidat viu que tocnà
la guitarra amb el bastó a base de co-
de figurades i gemes, i una sempre
prenyada. La sempre prenyada,
que ja una altra vegada havia tastat
arròs d'en Rosend vingui aquella
tarda amb un posat estrany. Els

preparatiu del sopar deixàren entreveure, per la gloriosa olor que s'escampava per la cuina, un nou èxit per en "Serdà", i aquella senyora premyada, quan una formidable plata d'arròs fumava damunt la taula, feu entre sospirs:

- Ay, me lo cometa todo!

Es clar que teníem molta gana, però què hauríem fet? Donar-li carta blanca, no? I n'hi donàrem. No se l'acabà pas tot però pús grans en quedaren... El senyor de la casa, tot mirant-la empetitir aquell monument, suant, vermella de galles, deia:

- ¡Maldad ya se harán cargo... Su estado... una nena de set anys que a pesar d'ésser d'Almagro no sabia, pobreta, altra versió de la vinguda al món, que la de la col o de París deixà anar aquests:

- ¡Ay mamá, mira de tanto comer arroz del señor Rosendo, que ha-

niga se le ha puesto a la "señal" Isloro...

La darrera vegada que vaig veure a Rosend Salas fou a "Ojos Negros" von Ferol. Va arribar al lloc de Comanament i vingué a la nostra parola. No es trobava gaire bé i les ganes naturals de no tornar de on venia li feien retardar la el retorn. Ell estava cregut que nosaltres estàvem al cel. I aquell dia precisament... Aquell dia l'artilleria ens dibuixà. Va arribar un moment que va ésser possible veure's a tot, feu una petita rodona contemplant quècom extraordinari amb ulls extraordinàriament oberts. Al mig la rodona li havia, net, lluent i llumera fumegant, un obús que eny va cance a quatre paces... No vegegrem més al "Serdà". ~~Donc~~ Sin que al veure la cosa com anava va tocar el do diant:

- ¡Está más bi allá davant! ¡Está más bi allá davant...

Josep Ribes

En Ribes era l'home de seny de la

casa. Ell mentre pogués fumar ja era feliç. Era rar que no el veiessin amb el cigar a la boca. No va tenir mai rany amb ningú i rarament el veien riure. De s'hi anà vegades a "Las Perengenas"! Ell ni feu mai cap vegada ni cap xato mortal. Es limitava a fer d'espectador i afluixant molt, de tant en tant s'organava al coro. Vegeu els crits i la totola preuen caràcters alarmants i llavors sentien ben Ribes que deia:

- Més, en faren un gra massa...

Elis Girbal

- Quans puat, tins, maró?... Era en Girbal que ens confesava. En Girbal ha estat un dels humoristes amb més bona xombra que mai he conegut. Feia un enorme petolot que al donar-li corda feia un soroll formidable i un extraordinari vestit de bany amb ratlles blaves i blanques, amb mà-

negues i genollers. Erant les peces armades des d'els de gala. El dia que hi havia furiat, abans que res, sentien els catànacs sorors del petolot d'en Girbal i podien exclamar el famós: - Ja la ballem! - segurs que la sessió seria d'envergadura.

- Sempre he tingut mala sort - en deia un dia passejant pel empedrat carrer d'Almagor. Ara que estava tan bé al món, que teníem tant projectes amb la dona, que ens compreníem tan bé l'un a l'altra, té, ha anat a venir això, i ja veureu com a mi m'en passaria una de grossa...

- No piquis pessimisme, home - li contestàvem nosaltres - a la guerra poc hi deiga la pell, tot hom. A més, nosaltres és gairebé segur que no ens mourem d'aquí. I si arribem a marxar, a lo millor per a entrenar-nos, ens porten a un front que les bales no es circulin...

La darrera vegada que el veig

neure fou a la famosa nostra xavala de Ojos Negros. L'acompanyava Lloberes i venia amb els seus gelats. Feia un grapat de diel que portia amb mig metre de neu i amb espadenys... Més tard vaig saber que li havien tallat uns quants dit del peu. I a Mari Mesquita vaig tenir una lletra d'ell que tingué la virtut de fer-me fer un Eris deraig, una vegada acabada la lectura, dient a tallon ensenyant-li la lletra:

- Perque veig quin gent hi ha a Palafongell. Fenis, llegir!

T'es que en aquella lletra en la que m'advertia que li havien tallat els dits dels peus hi havia coses com aquesta:

- "Ara, amic Depes, ja mai més per més vegades que caigui, no em podré frotre de rind ungles!!" o com aquesta:

"M'han donat dues crosses i ara faig l'aprenentatge de 'torero'. Faig ja cada passeo de muleta!!" I uns ralles

més avall: "Ja veus, tinc 29 anys i no-mis fa que pocs dies que faig els primers passos..." i, desambria-vo, emara podien llegir: "Jo, em considero un home normal i, en canvi, puc assegurar-te que fa uns quants dies que no hi sóc tot!"

Acabada la lectura de la lletra, que era de dalt a baix un monument d'humorisme i en circumstàncies que poca gent al món hagués estat capaç de fer, era obligat comentar les seves coses de quan érem a Almagro: de quan ^{s'ajecava} ~~es despertava~~ a altres hores de la nit i ens despertava un per un, de quan ens obsequiava amb aquells formidables concerts de piano mut, de quan formava aquella genial parella de ball amb en Palet... Si mai Lluís Giral arribés a fer quelcom per parlar-mos segles, jo demanaria per fer-li el monument a Plaza Nova. I li faria davant on tenia la "Penya Esplai" i en el bloc més vistent del monument hi posaria

el seu famós relloger i el seu famós
vestit de bany amb pallestes blanques i
blaves amb mànecques i genolleres...

Joaquim Rogues

- Ah, Miret, canta aquella d'en Galan... -
Com tots els bons cantadors volia ésser pre-
gat.

- Fug, home, fug. A l'encre vos que
cantis! Jo tinc d'anar mig pringat
per estar bé...

I el dia que estava bé... Ho emestria
tot tres o quatre escales sobre el to nor-
mal.

En Rogues també era, com en "Sordani"
cayador. I sabia de tot. Sevegades
amb en Jardo en feien un dual la
mar de ben xafats a base d'habaneres
delicades i delicioses cançons de taverna.
El seu fort era, cuinant, girar truites.
I quan més grossa i pesant era la
paella, millor. I quan més espi-

tais hi havia per a veure-li per la manie-
ra, millor.

- Poc proporem, amic - feia tot agafant la
paella per fer-nos venir mal de cor. I,
amb gest de suficiència picava una
menda de peuet amb la paella, la
truita feia un altre salt mortal, a
nosaltres sent escapava un ai! i truita i
paella tornaven a reprendre la posició
primària.

- I doncs què us creiem! - feia, acabada
l'operació, en Quim, cepsant la seva
magnífica cabellera pissada.

Va durar una temporada que vaig
ésser el primer admirador que va tenir.
Ell havia estat a Jaula Guileria i en
parlava amb una desinvolтура com aquell
qui us contés la sessió de cinema del
dia abans.

- Bé, i si avions, què? - li demava sevega-
des.

- Ah, si avions... - i seguia una escabrosa
història que, sent que nosaltres no

hi tenien d'anar, o sino en haguessin passat tots les gaus d'anar a la guerra.

Una nit es vingué de Las Peren-jonas amb més for que d'ordinari. En Guim feia ja algun dia que no anava bé. Aquell posat de gall japsis que sempre tenia, l'havia guinché abundant; en "Galán, Garcia Hernández" li fallaren la majoria del pinyols. Laqueua nit, no es trobava mai l'hora de tancar. L'havia passejat insistentment per la sagristia la uen periosa d'en Ribes:

-Nois, en faréu un gra massa...
En Guim intentava començar totllem que cantant arribava pertot. Anava discurrejant d'un llot (?) a l'altre. No hi havia res a fer per a fer-lo anar a dormir. Se cop, entra Faub en escena. vulgare erdurse'n el Guim al seu sac, hi haquí un petit remoli de gent: estrení la sagristia l'espalec alti-

sonar d'una de les més contundents bufetades que mai haguieu sentit. Seguí un ri-lerchi dramàtic, tràgic. Un moment que tothom plairava el dallabais.

- Qui ha estat?! Qui ha estat?! - repe-tia en Guim quan s'hagué aixecat.
Silenci.

- Qui ha estat?! Qui ha estat?! Digueu-m'ho, que me'l menjare!

Li digueren, per calmar-lo, que ja li dirien més tard. No s'ho pogué acabar. A dins la sagristia hi havia tempera-tura de balle del Tralermel una mil de concurrència extraordinària. Met sortí al defora, a fer-te passar el foc... L'ardemà ja s'ensacà. Laqueua uen del fauors pinyols s'anava perdent ca-da dia. El portaren a l'Hospital. L'ana-rem a veure sovint. Era tot uell i cabe-llera pissada. Es deia que aniria, per malalt, a casa seva. Quan l'estel d'en Guim ho periclià, se sentia per Cala-trava quan un no sabia com fer-ho

per anar amb penúria i se'n
dolia:

- Això rai, entenc't amb en Faicel, que
tè la fórmula...

Oscar Joanaals.

No es veia

feia vist mai a l'Oscar més de
cinc minuts sense riure?

L'Oscar sempre us feia quedar bé.
No deia mai que no a cap propo-
sicó que es fes. I sempre reia. Feia
però, un riure especial. A les nits,
abans d'adormir-nos del dol, ajegut
damunt el sac de palla o de flor de
mill, contàven tota mena d'històries.
El xisto més dolent que contàven sa-
vien per endavant que complaven amb
un bon client que us faria quedar
bé: l'Oscar. I si desegades algun n'ap-
plicava un d'encertal, l'Oscar reia
per vent-i-cinc. I d'una manera es-
pecial. No sabia riure ajegut. I'havia

d'alçar i riure a grans crits aguantant-se
el ventre. L'espectacle de l'Oscar riure
a crits i a salt, en calçollets, superant de
l'èxit del xisto i llavors tots plegats
ríem hores seguides.

Un dia ens van donar un capot a
cada un. Per cel·lular-ho vam organitzar
diversos festeigs. En primer lloc, una
brilliant processó per Calatrava i, l'en-
dona, ens feriem retratar. Ja tot anant
a casa d. fotograf, que es deia Anna-
ble (a qui se l'admirava) i que a més
era l'impressari d'una casa de senyo-
res tronada de la ciutat, l'Oscar, al
parlar del grup que faríem s'havia d'a-
tirar a riure enganyant-se a cada reixa
que trobàvem. A casa el senyor Anna-
ble des d'ell mateix que seque-
l'era estarem tots a punt palaplat, una
grosseta. Malla de l'Oscar per posar
el grup al grup. Va gorrar al
senyor Annable i ens feia renegar a
nosaltres. No se les vigades que el

senyor Amable s'enfonçà a les profunditats misterioses d'aquell drap morat que hi ha damunt totes les màquines de tots els fotògrafs del món, i emmanxà la pera de goma vermella dient:

- A ver un segundo. No es mat que un segundo. No les pararia nada. Quic...

- Ja, ja, ja, ja! Ai! Ja, ja, ja. - i ja veiem l'Osar fora del grup, rient saltant i amb les mans al ventre.

Fou necessari que es dos Sergents que tenien a la Companyia formessin part del grup i se'n fessin càrrec militarment de mantenir la pericla. He aconseguien davant uns segons precisos que el senyor Amable ho apropià per a embolcar-se rapidíssimament amb el drap negre i apretar la pera de goma vermella. Senara no havia tingut temps de dir, amb un sospir de satisfacció:

- Ja està. -
Just quan el senyor Amable
estava rient i després de la
ja està

que l'Osar empenia, més escandalosa que mai, una de les seves famoses rialles.

Jaume Jimenes,

També era caçador. Y menja una peça!
Jimenes menjant! Aquella carn d'ase, de la de l'alimentació de la Bailepampa inimaginable i el por impronunciable, que la mare de 3 nenes per un indefinit que desapareixia de sobte que passava a la sessió del club, estava a parir també del club, era inimaginable desaparició del plat de Jimenes. En aquella habitació la carn d'ase camuflada tot es tracta de que arriba a l'escena la seva abscissió. La cel·la era decorada de la més bella i sedenta al celler. No parareu fins que me n'arribi la cel·la a l'escena menjant-se la sopa d'ase i la d'albret després d'una hora de la peça que hi anava. - La Lluïsa un dia es trobava una paternitat com una capa de paper un dia de l'escena.

- Això s'ha de celebrar! Això s'ha de celebrar! Què hi ha per dinar? - repetia Jaume Jimenes. Hi havia, com cada dia, quelcom amb carn d'ase.

Algui li digué que s'havia sacrificat l'ase blanc que havia vist al carrer dos dies abans.
- Avui és la meua! - triomfalment declarà Jaume Jimenes.

Aquell dia tots els plats carregats de carn d'ase de la Companyia passaren pel domicili de Jaume Jimenes...
Ells donava la impressió veient-li engolir i mastegar aquella mena de fusta estorada o de cuir comprimit que Jimenes tenia un estómac i un dental per a deixar petits petits els més famosos fars i llacramany del món. Jo sempre deia que no trobaria gens estrany que acabada la guerra Jaume Jimenes es comprés un vestit de coloraines, un tabat; una esguellada i anés corrent aquests monts de seu d'un poble a l'altre amb una parada ambulante ~~adon~~ ~~de~~ bocabadant la gent empassant-se espases, sabres i llances i mastegant claus i ferradures i cadenes...

Miquel Fàiet.

En Fàiet era l'activitat i l'energia personificades. No estava mai quiet. ~~Volent~~ (Mentant, rodó i bellugadís, corria sempre d'un grup a l'altre no passant més d'un minut al mateix lloc. Feia una maleta que era un veritable arsenal. Hi tenia de tot. Des de pedres de fil de tots colors a retalls de diari passant per un famós botiquí que servia per guarir tota la Companyia. Encara un no es feia un tall, ^{o una rasclada,} que ja compareixia en Fàiet amb la maleta, obria el botiquí cantant les excel·lències dels seus productes, feia una ràpida aplicació d'alcohol i amb un tres i no res ja tenia la part llesionada perfecta i rapidament ~~estrenada~~ ^{curada}. I quan l'ambulancista anava per dir gràcies, ja en Fàiet havia plegat la maleta i era qui sap on amb aquell traipàs tan seu, caminant sempre depressa com si li escapés el tren. Quan no corria d'un lloc a l'altre.

Tre amb la malleta el veien sempre amb una bolleta de cuir, sempre plena, penjada a l'espatlla. Era un gran organitzador d'apats. Amb dos dies d'ésser a Almagro ja havia fet coneixença amb tot el barri del veltant de Calatrava. Sabia tots les tavernes que venien vi quan no se'n podia vendre i totes les cases ~~per~~ on es podia trobar ~~palats i materials per fer amandules resumptament~~. Era un gran admirador de la ven d'en Roques i tothora li estava demanant que cantés. Un dia en va convidar a sopar a casa aquells paisans de la dona prenyada. A miel a miel de nosaltres va portar una part de les amistats indígenes que havia fet a Almagro ~~seu~~ indagacions per on podria trobar gallines i tomàtacs. Una d'aquestes amistats era aquell coix del bastiguilana que ens resultà un element de primera fila. Aquella nit del sopar Faicel no descansà un moment.

Fol sopant, ensenyava a parlar el català a una nena de pocs anys i li sobrava temps per porvenir que no li fagués mai cap got brut. Femia aquell coix al costat i li emplenà il·limitadament i repetida el got, d'un vi clar i transparent que era de fàcil empassar però que portava el veri amagat. El coix, es destapà amb uns "gorjers" infinits carregats de ~~sots~~ tons d'animals en pena. Faicel l'aplaudia rissament no deixant-li d'operir el got ple darrera cada estirament de coll i posades d'ulls en blanc consubstancial amb els de les animals en pena. El resultat fou que el coix s'engrescà de debi fins que arribà a la petenera pura saltant com un esperital. Quan no prou més, es deixà caure a una cadira i es dedicà a portar el compàs picant a terra amb un enorme bastó, quixut i massís. Segurament que aleshores devien cantar una sardana perquè l'endemia l'amo de la casa ens digué que totes

les rajols del voltant d'en seia el cos, aparegueren trencades amb tres impactes junts a cada una...

Arribàvem a Calatrava i la primera preocupació de Faïet, que no podia estar sense fer res, era mirar si hi havia algun cos-tit, per desembolicar el boliqui i treure gasses i fenes i ampolletes i esticors.

Era l'embarcament de recollir la roba per a portar-la a recular i feia uns admirables repartiments proporcionals:

- Dos calçotets, una tovallola i quatre miradors, dues amb cinc si hi tenies para, o sino catorce rats. I fem-ne avia que tunc d'anar aquí baix a veure un paísà que sap una casa que tenen colons, que diuen que hem de fer arriols.

I mentre anava a cercar el tren que li fugia tot plegant la llista del recular tenia ocasió d'anar més depressa i fer tres o quatre giravolts seguint davant l'entrada d'un company que li deia:

- Faïet, no tindràs pas ~~tres~~ claus de ~~un~~

ganxo, una fulla de paper d'escriure i una aspirina?

I en Faïet pujava dalt del sac que li feia de llit i despenjava la seva famosa maleta i amb aire de marçant de rabel l'obria als nasos del que havia entrat, i:

- ~~Una~~ claus de ganxo, una fulla de paper d'escriure i una aspirina.

Quan aquell encara no s'havia embutxacat el material, en Faïet ja havia tornat a penjar la maleta i ja havia desaparegut trasllucant per l'entallat de l'església que el tren li anava a escapar...

Ricard Daserba

- I aquesta és la meua senyora.

La presentació va tenir lloc a ~~Bisnà~~ a través d'un plat de monjels fregides a cala Marieta, a Girona. Aquell era en Daserba, que feia una pila de temps que no havia vist i que de me-

tapissos i armadures. Maltres teníem el
 despatx - una taula, una pila de papers
 i una màquina d'escriure - en un gran
 saló enfiladísat amb la pared decora-
 da amb un paper pintat amb escenes
 xineses. Passàvem el dia sense fer res,
 contant contes i fumant cigaretes amb
 el capità i tot el personal i el personal
 de Cartografia. A l'extrem del quarto
 dels xinesos hi havia un menjador amb
 làmpares complicades i un gall amb
 perucca, dissecat. L'altra porta del men-
 jador comunicava amb el quarto del
 Comandant, un cas especial que ja en
 parlarem més avall, i cada vegada que
 la porta d'aquell quarto s'obria tremo-
 lava tot l'Almagre. El Comandant feia
 por a l'altíssim, desde quefes de Dalali
 fins al darrer ordenança. Dins el quarto
 del Comandant hi ha sentit el criant
 més formidable que de la nostra vida. A-
 quell home quan cridava no tenia aturador.
 Però hem quedat que ja en parlarem

més tard.

Al entrar a Comandància, vaig entrar a
 una "república" formada per tot el personal
 de la Casa. Ens cridaven dues senyores
 gracies que ab havíem estat serventes dels
 antics marquesos, que ~~després~~ ~~avui~~ teníem
 una gràcia especial a fer-te trobar ~~el~~
 bon gust a la carn d'ase, i dormíem
 davant malís Comandància al baix d'un
 antic palau ple de pedra picada, de se-
 nyores amb arrugues i senyoretes amb
 massos extraordinaris.

- No diguis res - em digué un dia en
 Badi un xicot de Cassà que volia
~~ser el príncep~~ ^{ser el príncep} - però em penso que
 marxarem aviat.

La cosa em va sorprendre, perquè en Badi
 m'assegurà que ho sabia de bona tinta,
 i jo llavors estava que qui sap quan
 marxàvem si ací arribéssim a marxar.
 I si, si Començàvem a entrar i sortir
 oficials deprecia del quarto del Coman-
 dant, el timbre cridant als ordenances

demerç. Passàrem la primera nit al tren que, ben repauparat als coixins no anà pas del tot inabament. Parlàrem les cantimplors plenes de vi i conyac i es veu que les hi portava molta gent perquè de tota la nit se senti cantar i riure. València. Una altra nit al tren. Parlàrem de cap on s'anava. Potser ens portarien als fronts aragonesos i per tant aprop de Catalunya. L'anada a Catalunya s'esvai quan, a Sagunto, trencàrem cap a l'esquerra. Anàvem a Terol. Baixàrem a Barraguet havent acabat les provisions de boca amb una gana que ens aixecava drets. Passàrem aquella nit en un molí, dormint damunt els sacs de farina i menjant melada i pa. Poc arribada la mitja nit, es començà a sentir soroll de camions. Arribà un tinent:

- Jom-hi?

- Fijàrem a un camió.

- Diji, hi tenim d'anar? - feu un cartògraf

de Platja d'Aro. Es referia al camió desolat.
- La veritat, jo em pensava que això era una altra cosa.

Sortírem, nosaltres i les caixes de color de cuirassat, i diguerem al xòfer que "a donde sabia". El sordijàrem amb tabac i aclarírem que ens deixaria a Cubla. Però quedàrem igual perquè ningú sabia de què es tractava. Falt podia ésser una muntanya, com un riu, com un poble. Per debutar ja ens perdem el camí i ens perdírem. Plugué. Baixàrem del camió a una caseta de vora la carretera que hi havia poc. Feia fred.

- Calcutant, companers - ens feren amablement de dins la caseta.

- No heu pas vist passar un grapat de camions?

- Per aquí poc n'hi passen. Hi ha el front aprop - feu un "compañero" amb bigoti i un nas rodal.

Ens miràrem. Segurament aquell home desvariava, és clar.

- Com diu - li vaig dir jo - el front?

revel·lació. Estàvem voltats de muntanyes
altíssimes totes plenes de sucre i mel.
El blanc d'Espanya de la neu es veia de
tant en tant interromput per les dents
de les serres i el verd seriós del pin. Tot
legal, si no hagués estat per la fred
que ens feia pensar amb llars i estufes i
brassers i arquilles, semblava un món de
fantasia i encantament. T'arribàrem a

Cubla.

La fred, quan hi arribàrem, ens privà de
pensar en altra cosa que ens trobar un
fre. La gana, no ens deixà temps per
res més que per intentar trobar quel-
com per ^{menjar} la Gent. Després Cubla era un
poble que podia tenir la mar de títol
si hagués figurat en un llibret il·lustrat
amb colors d'aquests que canten les
excel·lències del país de cara al turisme.

De la manera que nosaltres el trobàrem
tot blanc, tot blau, podria figurar amb
orgull en qualsevol pessebre de Patro-

nat. Feia un pin que li rentava els peus,
acompanyat per una doble filera d'arbres
blancs i despullats, i una veta d'horta amb
quatre cols glacades que miràvem de passej-
se-la tan bé com podien embolicades amb el
seu grapat de fulles marides, grogues i
arrugades. Feia una ermita a cada costat
dact de dos punts alt i ben plantats. El
de una dreta guarrant cap a Ferol, em-
patrava amb una serralada que tenia
pics altíssims de roca grisa i blanca
amb uns de corbs als forats vermells.

Una mina apartat de les darreres cases
del poble - que no hi havia pas gaires -
hi havia un cementiri amb dos xipris
i ple d'herbes de tota mena. pujant
a Santa Anna, l'ermita de l'esquerra, el
veia Ferol, a pocs quilòmetres, prenent de
muntanyes i muntanyetes de tots colors
i mides.

Ens fixàrem a una casa de la plaça
que hi havia una senyora que es deia
Antonia, un senyor amb gorra negra,

bufanda i bronquitis que es deia Juan, un
vailet esperilladíssim que es deia Juan
Antonio i un gos que es deia Caracul.
Els aculliren com si fossim de la família.
La senyora Antonia ~~guàrdia~~ ensenyà a
Xipre Gros a fer els primers passos als
fogons. Teníem sucumintre en abundància
i la vida passava sense gaires compli-
cions. De bon matí preniem una des-
tial i anàvem a fer Menya al riu acompanyats
pels la veu de triple de l'aigua
castelarina i per la de baix de les cano-
nades de Ferol. Perque a nosaltres, la de
Ferol ens ho donàvem fet. Passàvem la
campanya a Cubla fent torrades oora el
foc, contant contes a Juan - Antonio
i parlant a la mestressa i a l'amo de
la casa del que hi havia, al món, ~~per~~
traspassades aquelles muntanyes que ell
no havien passat mai. Formíem en una
cort de pais sense pais i amb una mica
de palla. A la casa no ens podien oferir
res més porque no ho tenien. Eràn tan

bona gent com pobres i això que eren de la
millor gent del món! La nostra feina
de cada dia era, després d'anar per Menya
i escriure a ~~certes~~ a la família, ~~anar~~ pujar
al "paleo" de Santa Anna i mirar el qui
passava a Ferol. A Ferol, que fèiem un anà-
rem a pelar a la primera sortida d'Al-
magro tot pensant-nos que no anava de de-
hi. Hi havia dies que Ferol desapareixia de
la vista del nostre paleo de ple de fumeres de
tots colors que l'envoltaven. Era que canons
i més canons hi deixàven anar el bi i mi-
llor que tenien tots a la vegada. De vegades
també, venien un vol de 50 avions i llavors
tot el poblet en pes pujava al paleo de
Santa Anna per sentir el soroll d'aprop
i veure la llavors imponent primera me-
gre-marro' que tapava Ferol i el sol. Quan
~~acabaven la feina al paleo~~ la feina
si havia acabat i ja no tenien feina al paleo
tornàvem a oora el foc convençuts de que
ja que aquella era, de moment, la nostra
feina, l'havíem de fer de la millor manera

possible. A la cuina de la casa no s'hi podia estar dret, de fum. Havien de camimarⁱⁿ de quatre grapes o passar tot el dia asseguts en cadires baixes. De nits, sopàvem i fèiem l'obligada xecsió de sobre-
taula a la llum de teies de pi que Juan-Antoni cuidava cada mati d'anar a fer al "moule". A la casa on estàvem tènien un corral amb dues gallines i un hort amb quatre cols als afores de Cubla. Je encara no vaig entendre mai de què ri-
vien. El que oi que se, que menjàren tan poc que vulguen.

Sairei cada nit ens arribava algun foraster que venia del "baix".

- Què, com va allò? Encara hem de sentir més soroll? Què diuen el de dins?

- És jo de poques taules, ja. Els de dins? Les del Seminari diuen cada nit:

- Rajos! En que se pareix Zúnel al ricins?

Silenci.

- En que es difícil de tornar!

Per nit bona ens sentíem sentimental. Una d'ore, havent sopat, comencàrem a parlar de la diada i d'altres Nadal. Atrapellats per la carn congelada, l'atropellant ens donà per parlar d'apats. La senyora Antonia, arrulada a un reio d'aquella cuina a ~~prova~~ que era, quan hi havia foc, ~~era~~ tot un curs preparatori contra gasol, ens escollava parlar d'aquelles coses, silenciosament, amb llàgrimes als ulls. És una de les coses que no podrem pagar mai aquelles llàgrimes vessades en honor nostre que no feia més de quinze dies que ens coneixia. I l'endemà, Nadal, a l'hora de dinar, la senyora Antonia ens prohibí d'entrar a la cuina. Quan ens asseguerem a Taula hi haguerem investit victoriosament un plat d'arròs amb baralla, la senyora Antonia entrà triomfalment portant-nos un ou ferrat per cada un. Erem ouze.

- No podem fer més mal, hijs mírs. Nos han dejado sin nada... - ginegà.

Havem fòrem nosaltres que ens trabi-

que ens trovarem els vells plets de Màgimel.

Una tarda ens arribà un camió i una ordre. Cap a Sarrión. A casa la senyora Aulsiña a l'hora de la marxa, plorà tot hom. Sentírem deixar Cubla. Hi teníem els primers records de la campanya i hi trobàrem els primers aragonesos més carregats de bones intencions que mai haviem de trobar, i hi passarem una fase decisiva.

Sarrión

Fregàrem Jorol per anar-hi de la guerra avant a fer Memòria al riu i a fer excursions pel voltant, a Valadonche, amb tots els rocs del món a l'esquena amb un castell a dalt, i l'alt-fanubra que hi renta el pou, a les ermites...

Sarrión

Fregàrem Jorol per anar-hi. La visió de Jorol era una postal de guerra de debi. Brigades enteres reposant ajeguts a uns camps de vora la carretera. Carrabiners darrera els arbres de

la que va a Sagunto i, de dins Jorol, un soroll de tres que tallava la cara.

— Son los del Seminario... — ens digué mentre passàrem, un carrabiner.

Ens creuàrem amb altres camions que anaven cap on se sentia el "còmet". La gent hi anava cantant. D'un camió que remulcava un canó en portien les quinxes d'una guitarra i veus demanant tabac.

A Sarrión ens reunírem amb el company de Comandància. Estàvem literalment engreescats. Tot això fos éren els que havien sentit les bales de mitjà aprop, els que havien passat mitjà perill...

— Ha estat un èxit. La nostra Brigada ha estat la primera d'entrar-hi...

— Si haguéssis vist les fregides de palates que fèiem a un refugi de on teníem Comandància! Hi havia de tot, de tot.

— Trobàrem un bar amb cervesa i pions i Xampany...

— I una confiteria amb tota mena de coses dolces!

- I tabac? Carai, quan tabac! Caixaes d'habacs, paquetilles de tota mena... en fi, allò era una vinya!

Mentre escoltàvem aquells relats engrescadors, arribà un dels que havien anat al davant dels que havien anat al davant:

- Quina sort heu tingut de quedar-vos a Culla. Se fred, són i gana no ho vulguis pas saber!

I confidencialment, a l'orella:

- Vam anar dos dies perduts. Ningú sabia on anava...

Més tard vaig lliurar-me de moltes coses de la presa de Ferol. Ramires m'ho va confessar una d'aquelles nits, que jo era el millor escollador del món.

Ja en parlarem quan toqui el torn a Ramires.

A Tarrion hi havia una aigua fortíssima que ens fèu caguetes a tots. Passàrem gairebé una setmana amb la major part de les hores del dia abaixats de calces i sospirant pels camps

del voltant de la casa on instal·làrem Comandància.

A Tarrion, quan venia l'ariaci toïren campanes. Hi havia un camp d'ariaci a pocs kilòmetres i l'home de les campanes no tenia repòs. La cosa sempre anava igual. Quan la gent s'havia fet un tip de comer sentir:

- Si són els nostres.

Un dia de campanes s'apuntà un èxit. No eren els nostres. Sentírem el primer ximbar clàssic de les bombes d'ariaci. Després un soroll, un espalac formidable i finestres que s'obren i vidres tremat. Jo vaig trobar-me sense poder-me explicar com, dintre un parvi ple de taronges que hi havia a la cuina del comandant.

Davant Comandància hi havien fet una mena de trinxera amb fига. Fiquet, per caçors de bombardier. Com que la trinxera era dins un hort ho aprofitàvem per anar-hi a depositar el que restava d'un plat d'arròs, per dolent que ri-

qui una vegada classificat i depurat pels
fills estomacals. La trimonera, era apa-
rador de Risc de periòdics. Hi havia tres
els titols, tallats en aquesta mida especial
que ningú ha ordenat mai... Estàvem
a Comandància parlant del què vègüem,
quan sentíem campanes. I sabíem de
on. Escrivant de la vegada anterior l'havíem
abandonat la casa corrents. El primer que ens
vingué al pensament fou la triomfa de
l'hort. Anava al davant la columna un
sergent amb botz blaus, cabell rissat
i bigoti de noranta-cinc. Espaventat pel
repic general de campanes, entrà com
un llampec a la triomfa de l'hort, fent
un rapidíssim "còs a terra" però...

- Per què no entren, per què rinen aquí
del davant? - bruceljava el cap d'Informació.
Fou en va. Els del davant no paciàvem.
La figura del sergent era quelcom que
feia oblidar l'ingressament del camarada
tota-campanes. Anava ple de quarts de
plana de periòdic de dalt a baix. I en-

força de cara a un veritable monument,
acabat de fer, tapat per un "Mercantil va-
lencià" del dia 4 de juny del 1936. La gora
li quedà anulada ^{al costat} d'una primera pla-
na d'una novel·la de sempre sense comi-
sa, i a l'orella esquerra hi tenia, anegada
de graiosament anegada l'arabament
d'una lletra de color blau que s'hi podia
legir "la il·lusió de estar juntu a ti, pe-
gada a tu lado aunque no fuera más
que unos instantes. ¡vaya, Lavita"...

Riquíem tres dies, i cada vegada que
vèiem al sergent tot mudat i tirat
pel camí de Larrion, amb els botz blaus,
cabell rissat i bigoti de noranta-cinc,
no ens podíem estar de carregar un oc-
guit de rialles. D'ençà d'aquell dia el ser-
gent de la lletra de Lavita es gastava
la paga en aigües oloroses, pes aprensives...

Barriem en un paller que era
una glorià. ~~Barri~~ Hi havia dos metres de pa-
lla i s'hi estava calent com un turris. Al
de fora el vent portava el fred del camp

merat i picava a la porta. Nosaltres, amb
un petit bellugueig ens enfonsàvem un
pau més a sota palla. Però aquella nit
no era el vent qui truenava, almenys si ho
era, devia ésser un vent molt estrany per-
que se sentia clariíssimament:

- Ap, ep, alieu-ors, que firem! Ap, ep! tr-
dre del Comandant!

~~Costa de fer~~
que ens quedà aquella temperatura del pa-
ller! Sortirem i se'ns gelà el nas amb poc
segons. Començàrem a renegar de la guerra.
El Comandant també en renegaven. S'havia
de tornar a Ferol. Semblava que allò no havia
estat tan bé com es digué i ho hauríem d'a-
nar a arreglar. Sortirem a trenc de dia
amb canions. Ens deixaren sota un pont
cani de Ferol. No dinàrem. A mitjanit
tarda s'organitzà un combat d'aviació al
~~damunt~~ nostre. Era el primer que veïem
i allò ens féu passar la gana sola de l'es-
toma que durà el combat. Se sentien es-
pelegar les metralladores i d'avions es lliura-
ren a tota mena de tamborelles i pumelles.

Es veu que no s'ho agafarem pas massa a la
valenta perquè no en caigué cap. No sopàrem.
~~Era el primer dia. Els canions ens hi acostumàvem.~~
Començà a fosquiar i a fer fred. Burengue-
rem foc. A mitjanit, el cap d'Estat Ma-
jor vingué a cavall d'un de negre, des-
conegut per nosaltres, i ens digué que ens ha-
viem d'anar a

Concud!!! Ferol i el Seminari

- Però hay més canonsos que hambre! I
feia ja el dia, ~~de després~~ primer dejuni.

Allò no és pas que ens aníem molt,
però almenys viatjàrem. Ens indicà un caní
que sortia a l'esquerra de Ferol. I es despeti
dieuf-nos que ja, més endavant, trobaríem
gent de la Brigada que ens indicaria
cap on hauríem de tirar. Aprop de Ferol,
trobarém el caní d'Intendència de la
Brigada que anava a Concud. Fou una tro-
balla, veritablement ~~deixant que no parés massa cosa.~~
Ens donaren un xucó
i entràrem a Ferol tot rosegant. Tot era
fosc. Quiclut de deu segons i quatre o
cinc tres de diversos indrets persona-

ven pels carrers estres. I, dominant la foror,
~~par~~ ~~facen~~ es alts de les cases de nos de
 dos pisos y veien il·luminats d'una resplendor
 vermella: era el Seminari que cremava. Era el
 redute de ferol que es de dintre nos el volien
 deixar. ~~Per~~ ~~La~~ espitlleres del vell edifici de pe-
 dra eren ~~la~~ ~~pesada~~ ~~del~~ ~~que~~ ~~tenien~~ l'ac-
 dit de passear pels carrers que rollaven la
~~calçada~~. No podia passar hi ningú sense pro-
 ho corrent. Ens digueren que ja anàvem hi per
 anar a Comend. Que trobaríem una plaça,
 i un carrer a una dreta i gent que ens diria
 cap on quicia l'Aquaducte que ~~es~~ ~~pot~~ era
 on haviem d'anar a petar per agafar el camí
 de Comend. Seguíem avall per carrers silencio-
 sos i deserts amb cases amb finestres extraordi-
 nàries de resudets dels bombardeigs, sense por-
 tes... D'una d'aquestes cases sortí un home co-
 rrent amb les mans al cap comprimint-los
 en mala forma a apagar els llums del camí:
 les clar, s'apagàren. I comencàrem a
 donar voltes per carrers i més carrers. El
 vermell pal·lid dels alts de les cases de

dos pisos, anava pujant de to. Els tres solitaris que
 feia poc se sentien a una consoladora distàn-
 cia, s'anaven sentint més i més d'aprop. El
 camí es ven que estava tan espantat com nos-
 saltres perquè feia tan poca freua com podia.
 Nosaltres amb la caputxa dels capots porada, sense
 dir res, i aquell camí aquantant a el respir
~~Miscant silenciosament~~ ^{espantat el camí tot} pels carrers foscos i de-
 serts, donava tot plegat una sensació de contes
 de por de bruixes i fantasmes. Si d'una can-
 tonada ens haguess sortit un Menyal arro-
 segant cadenes amb una espelma al lluc que
 la volen portar els fantasmes ho haguéssim
 trobat la cosa més natural del món. Erum
 al cor de la ciutat dels famosos amants i
~~heu~~ ~~tant~~ a punt que esclava tot per festejades
 nocturnes! Pels carrers, només nosaltres dact
 d'aquell camí ~~fantasmes~~ ^{estraner}. No podia fallar:
 ens perdíem i anàrem a parar a l'inic
 lluc que podríem anar: al Seminari. Al
 tornar una cantonada, patam! de nosos
 a les parets de pedra llista del ~~vell edi-~~
~~fici~~ ^{de l'antiga església de capellans} ~~enterrament~~ per l'incendi d'una de

les seves torres. El paqueig estava en el seu més brillant període. El camió venia i paria. El joier tan establat com nosaltres tornava una cosa en lloc de l'altre i d'allà no sortien. Intenàvem emboliar-nos amb monedes i tapar-nos Tamar es vells per veure si el temps passava depressa. No hi havia res a fer. Els minuts passaven cançonament un darrera l'altre i el camió no es movia. Esperàvem d'un moment a l'altre que ~~passaria~~ el blanc ésser objectiu d'un aficionat nocturn al tir al blanc. No se l'elona que passàrem encarrats al Seminari. A mi em semblà que una infinitat de nesses passaren abans el camió no feu un petit escloc, s'estrení i arrencà a fugir esperital. Amb la preceia, al fer una maniobra sota el famós acueducte, el camió feu mig cap-girat de dona i quedarem dintre un dol foudissim. Calgui Déu i ajuda per treure el nostre portador que se n'havia anat al dol impensadament. Enganyàrem de nou, vullàrem nous,

canys, passàrem p'ta l'arc de la torre de "El Salvador" que els llibres diuen que l'exemplar més pur del mudeixar aragonès però que, la veritat, ens passà per alt, ens tornàrem a perdre, tornàrem a veure un prescende el vermell dels alts de les cases de més de dos pisos fins que ens tornàrem a trobar tu per tu altra vegada davant del Seminari! A la fi sortirem de Terol tancant tots els ulls i segurament fins i tot el joier perquè n'arribàrem a pujar de voravies i a resseguir de cunetes i forats, abans no respiràrem de nou al lloc on havíem entrat... Allà ens digueren que per anar on anàvem havíem de passar precisament vora el Seminari i que no hi havia altre camí. Jo, d'aquí fins a Conund ja no se pas què passà ni què passàrem. Vaig optar per tapar-me de cap-i-tot i que sortís el què volgués. No se les vegades que vaig sentir repetir "otra vez el Seminario!" però puc escriure que al cap de molts estones de sentir que el camió podia vaig intentar sortir un ull i encara

vaig trobar que ens passejarem per l'interior
 es camins de ferol. Encara que sembli estrany
 arribarem a Conund. No hi havia res ni hi
 havia ningú. Quatre cases, una església i
 una tringua voltant el poble. Allò feia ma-
 la espina. Entrarem a una casa. Turen-
 guem foc i ens disposarem a passar
 el que quedava de nit de la manera que
 fos. Al cap de poca estona començà a
 passar gent en direcció oposada d'on
 estàvem encarat nosaltres. Passaren de pressa
 i ens miraren d'una manera rara, com
 fent-se creus que nosaltres ens esticem,
 fent foc i amb aquella tranquil·litat. Len-
 demà haviem de trobar la traducció d'a-
 quella mirada. Ah, si haguessim estat
 pitonisses! Si hi haguis algú, entre nosaltres,
 amb estudis, per pocs que haguessim estat,
 de nigromància o màgia! Però no hi hi
 havia cap. Hi només un ^{centenar} de ~~de~~ ^{de} ~~de~~
~~beds~~, amb ulleres, que era esperitista, però
 no ens servia. Un dels que passaren
 darrere'ns ens digué:

- Així que clareji sortim, que a les set co-
 mençem.

Ens mirarem. Ja no dormirem. Era qüestió
 d'esperar que clarejis de pressa. I clarejà.
 I sortirem. Cap a on? Per ho sabem. El
 que volíem era que a l'hora de començar
 no ens trobéssim al poble. Trobarem gent. Sema-
 narem per l'Anno de la Brigada.

- Trecu avall i, passada la via del tren, a
 mitja hora, veurem una cora.

Es clar que les indicacions no eren pas un
 prodigi de claretat, però vaja, passarem
 la via, passarem mitja hora i de cora
 cap. Fardarem qui sap el temps a tro-
 bar l'Anno. Jo em vaig quedar vora una
 centralita telefònica. Si mai ho hagués
 fet. Vaig entrar-me ^{que seien} ~~de que~~ seia una
 quantitat fabulosa de morro, que se'n
 preparava una de grossa, etc. Em vaig
 començar a trobar malament. Tenia fred
 i vaig aprofitar un peï de la cora de
 la centralita per agafar-me ho jaicul una
 estona. Entrà un valencià que al veure

la cara de fred que feia un dèspia una
munda en aquell moment un veritable
dilem d'expressions ho acaparrà tot. - Son
bambes de mià - m'acari el valencià.

- Dorm. - digui i marxi.

No se si per fer quedar bé al meu amic
valencià o perquè tenia son, el cas és que
vaig dormir. Vaig arribar a somniar oeny-
res guapes i sol: de cap:

- Chic, anem, fugim, que hi ha destan-
cada! Apresca! Apresca! - des de la
boca de la cova. Un vaig aixecar amb el
natural severament i ja vaig veure, ~~per~~
~~perquè~~ la gent ^{que havien} ~~corrents~~ que la cosa an-
ava de debò. La guerra s'anava complint.
Una ambulància que també fugia pel
dret, muntanya amunt, quedà immo-
bilitzada de personal. La gent s'hi tira-
va de caps, tancant el ull; la qüestió era
fugir. I jo també fugia. Cap a on? No ho
sé, però fugia. Per què? No ho sé, tampoc,
però tot hom ho feia. Era cap-al-tard.
~~començar a~~ ^{Nevar} nevar. Es podia veure cap on

havia fugit la gent per l'esclapadissa variada
^{a un altre} que hi havia, muntanya amunt, de fusells
i mantos, i bales i "mantos", i bombes de mià
i rotes variades: capots, guerreres, calces, ca-
mises... Al cap d'una estona de fugir ent
pararem. No es veia ningú. Bé cap on
aniríem?

- Jo tiraria aquest camí a l'esquerra que
dóna que va a Villalba...

- Jo m'afitaria per la dreta que va
a sortir a Ferol...

Ficim una cinquantena de passes cap
a Villalba per a veure-ne cent més cap
a Ferol. ^{Ficim el nord de sud de cap a nord} Fica estona que ^{nevar} neva, i de debò.
A mida que el cel s'anava enfosquint, la
terra s'anava enfosquint i nosaltres avan-
çant. Rodant, rodant, ens atrapà la nit
del debò, sense saber on anàrem. Trobarem
un oficial que ens digué que l'esperessim
que ja tornava. No se si per aquelles sol-
tas nevades hi havia alguna casa de ses-
sions nocturnes; el cas és que l'oficial que
havia de tornar no tornà. Fulturarem

anar per la direcció que havia seguit el desaparegut. Seguirem un caminet apenes perceptible sota la neu. Al cap de poca estona el camí ja no era apenes perceptible, ja ho era del tot. Es veu que no erem pas el camí del vii perquè era de molt mal seguir i el perderem hontost. Tampoc devia menar a la glòria perquè quan més ens embolicàrem per on suposàvem que corria aquell camí subterrani, més la neu s'espessia i més es feia gran una gran ventada que havia entrat per sorpresa i a quatre peus junts. Fugirem a un turó. Allà la neu ens veia cobria. El vent hi passava cridant fantàsticament i amb una violència que ens feia pensar amb la tramuntana amb una rialla de menyspreu al mar. Caminàrem, quan podríem, de cara al vent i, per evitar el caure d'esquenes, caminàrem completament inclinat endavant. Quan el vent alluxava nos segons per a comprendre nova emboscada, ens trobàvem tots

^{cinqu} ~~quatre~~ ^{cinqu} - perquè erem ^{cinqu} ~~quatre~~, Llop, de Barcelona, peixater, Kievel, cap del eulacos, d'Albaule, Garcia, de Cuena, amb aquells cabells metàl·lics, i jo de Palafongell, escrivent, soci de l'Associació de Miners i soldat - nàutics de masses a la neu. Passàrem una petita tragèdia. La debilitat s'aliava amb el temporal de vent i neu i tots tres anàvem guanyant punts ràpidament. De cop, però, al·lò dels comptes, ni més ni menys "i els pobres caminants perduts enmig la tempesta, quan més desaparegats es trobaven, albirarem la llum d'una cabana..." La cosa passà, amb poques variants, així. Vegírem la llum. Era una cabana en mig la neu. Abans d'entrar-hi, a quatre passes, ens consultàrem.

- Se li ja hi som, però de qui som?
Arronçàrem d'espatlles. Bufarut de vent.
Milions de volves.

Ens hi acostàrem més. Escollàrem per on suposàrem que hi havia la porta. Rialls

vaig sentir-me ~~desolada~~ reconegut, de canvi
a passat l'estimar, per una vela de
for reconfortant que em feu alçar
el cap i veure les coses clares. Enara no
haviem acabat els nostres goigs en honor d'aquells
savis que ens haviem reconfortat quan, als
cinc minuts, tinguerem un nou motiu d'is-
tar bé al món i d'alabar la data dels nos-
tres naixements. Un camió que ~~seria~~ ^{era}
imaginàriament amb ales, anava carregat
amb una gran tina de llet amb cafè, fu-
mejant i dorosa... No tinguerem necessitat
de demanar res. Els que anàren al camió,
sense saber segurament cap flor dintre la
psicologia relinària, llegiren en els nostres
reguards de què anava i ens allargaren
dos pans i ens ompleren les cantimplo-
res d'aquell líquid hercít que no ha
fallat en la primera etapa de la
vida i de cap infant del món.

— La bonica la neu, no? — feu el pei-
xaler de Barcelona.

- Quin bo dona a respirar aquest aïret tan carregat d'olors pures - afegei el d'Albacete.

Q. No tots són calamitats a la guerra. Ara mateix, aquell canvi, qui és que en podria dir mal - pecatà el de Cuenca.

- Si a casa sabéssim que edem tan bé al món -
~~repte~~ digni p, de Palafrugell.

Probarem l'amo. De l'escampadissa del dia abans havia quedat ben poca gent, i aquesta va ésser distribuïda estratègicament. Passat el efecte del vi i la mel comencarem a sentir el de la fred, que eren seriosament per fer-se sentir. Passàrem per on hi havien les metralladores camuflades darrere una gatosa o unes grans pedres. Les tenien tapades amb roba per evitar es gelés l'aigua del refrigerador. Però l'aigua es gelava. Una metralladora es veu que és un cotxe per a tirar tret i no per portar armilla.

Correncia, a mitjan tardà, l'artilleria que
hi havia darrera nostre, a disparar. Està-
vem darrera un puig ple de neu. A l'altre
banda, hi havia boires i de color de cendra,

un pla ~~immens~~ immens. L'Arno va veure'm saltar plicant de peus per fer quelcom contra el fred i va donar-me feina a mi i a un xicot ros que portava els peus embolicats amb sac i pastís a la mà.

— Pujem aquí dalt i mireu què passa al pla.

M' semblava pas un encàrrec massa complicat. Pujàrem allà dalt i miràrem al pla.

— Què és allò negre que es veu allà baix? — i el xicot ros dels peus embolicats amb canemàs penyalà amb el braç estiral dos pansols d' nos.

— Arbres. — li vaig dir.

— Doncs deuen ésser uns arbres especials perquè caminen! —

Jo de moment el vaig mirar i vaig estremir-me pensant les coses que diria jo dintre poc quan la fred i la delitosa també m'haguessin agafat.

— Mira, ja es han vist — feu sentint portar un dispar d'artilleria — si, si, arbres, i ara deuen anar per Menya!

Vaig mirar amb més atenció en direcció

dos pansols, tota el mas del meu company. Brindant, aquelles coses negres, es movien i depreu.

I s'acostaren. Es destacaven ja, perfectament, petits grups que avançaven a saltos cada vegada que un oís havia explotat.

— Però, jo em pensava que el mas als altres no es veien a la guerra! — vaig iniciar.

— Vaig a dir-ho a l'Arno per veure què hi hem de fer aquí.

Vaig aprofitar la seva absència per a fregar-me el ulls i repassar bé la primera llambregada. Si, si, allò era gent a una alarmadora poca distància de nosaltres que es veu que portaven la intenció de pujar on nosaltres erem.

— Sin que ens quedem aquí — feu, arribant el xicot ros.

— Però... — jo

— Si, ja li he dit, però... — i feu un gest de "no hi ha res a fer"

— Al menys ara que són al pla ríngues l'arribada, potser no s'acostarien tant...

— Això he sentit per telèfon. Deien que

mena de gatoses a l'entrada d'una mena de
cora. M'hi vaig agregar. Es veu que man-
tre l'aviació en persecució hi va haver una
nova escampada... Quan feia estona que
esgüiem a n'aquell foc de bolquers molt
vives del què podia donar, arribà l'amo amb
tota una colla. Fèrem més parts del foc.
Es feu foc. Formà a nevar. Ens recordà-
rem que feia, ens semblava, anys que no
haviem menjat res. Ens digueren que
Xifre Gros havia anat per suministre a
Villalba. Era una esperança. Xifre no havia
fallat mai en res. Per enganyar la ga-
na ens dedicàvem només a tenir fred... Ja
la int entrada, arribà Xifre Gros, rondament,
bufant i amb un pot de mermelada, un
de carn i dos xucos... eren vius. Ens ho
parlarem, és clar... feu números...

Es decidí anar a Villalba. Enganyàrem
la carretera, asfaltada de men dura
i gelada. Un fincà ens donà llicència
per caminar sense relliciar i caure: tot
just era a la primera llicència que ja li

seulàrem la ven arran de terra. Rellicia i cai-
gué solhom, hacha i l'amo. Se dalt una mun-
tanyeta regírem el pla de la tarda ple de
les cuques de llum de les fogueres.

- Tot això és d'ells? - preguntà un perso-
natge de categoria.

- Si, tot això és d'ells. - respongué un segon
personatge de no tanta categoria.

Arribàrem a Villalba. Dintre una casa, vora
la carretera poguérem refer-nos una mica. Ens
donàren mermelada i pa. Reposàrem una
estona i sortírem amb un camió que anava
cap a Ferol. Al camió hi havia un sac
ple d'avellanes. Ja tinguérem postres. Re-
cordo que un "cullac" amb cabells rossos i
llargs i caç d'acer trencava avellanes per
l'amo que no tenia dents. Arribàrem a
destí. A una casa vora un camió plena
de gent dormint amb les postres més
indivertibles... Fenomenal pocadit d'ellens
ven fins arran de nostre les seves notes
sonores. Indivertàrem dormir entre una caixa i
una ganapa. No recírem. Quan l'amo

s'hagué escalfat, sopat i prèst cafè, ja clare-
java i vingué ordre de marxa. Al desora,
carretera darrere margaven els persegats,
mandrosament, arrossegant els peus, esti-
raut els minuts per arribar tard si s'ha-
ria de fer alguna cosa de compromís. Feia
un dia gris i ens donàrem un pauc de ba-
calla i un xucio. Ens arribà l'hora. Passa-
rem una estació: "ojos negros" amb dues
maquines arremades vora una pila de
vasons sense teulat. Nevava altra vegada.

Els corriem amb les mantes damunt el
cap. Enfilàrem un corriollet que en temps
normal devia ésser una joia de pujar
i baixar. Ens devé veure algú que no volia
que pujéssim, perquè xiularen talaf. Ens
tingueren unes estones ajupits darrera uns
roques. A la fi arribàrem i ens portàren a
un mas que ja en aquella època respo-
nia - és un dir - pel nom de ~~X~~ Masia del
Chautre ~~X~~ Allà se'n preparà alguna de
grossa perquè la gent anava i venia
aqueferada i nervosa. Al mas hi havia

un gran taller que la primera nit hi dor-
míem ampla i recomfortadament. Després
hi perdérem diners. El pis s'emplenà i du-
rant tota la nit entrava i sortia gent tre-
pitjant estòmacs i al sentir "l'ai!" regions
més delicades, que impossibilitaven tot re-
pò. A l'any hi feren una cova apartada
de la casa. Allò ens animà. Ilogàrem pales
i magaus i passàrem hores i hores volant
vora una roca, a la terra pedregosa i
dura. Recordo que deixàrem al descobert
un pobre catàn de gripaus amb tota
una família que s'hagué de cercar pis qui
sap a on. Amb branques i palla cobríem
el dol i ens feren la il·lusió que allò
era qui sap què. Era la primera xavola
que fèiem i hi posàrem tot el nostre
saber. Aquella nit ens passà un fraïes.
Ja feia estona que una mulla sorda
anava remugant vora la xavola estirant els
brins de palla que al construir la teulada
~~s'hi~~ havien caigut damunt la neu. No hi
donàrem altra importància que la que

dintre el mas. Ens aurrucàrem a la nostra
parola feta eucarada cap d'on venien les
canonades. Fou un èxit. Un dels presons
que ens enviaren va caure a dos pams de
la porta... No trobarem paraules per deixar
anar tot contemplant l'estri mig amagat
a la neu, net, blanc, punxant...

Començàrem a ploure calamitats. L'aviació
no es moria del daumel nostre. L'artilleria
no callava en totes les hores de treball. Passà-
vem tot el dia a la parola sense guesar tancar
el cap al desora fins cap al tard que, acabada
la jornada de treball, callaven els canons i
podíem sortir a estirar una mica les canes.
Ho aprofitàvem per anar a rentar nos
llengüissimament a un rec d'aigua ca-
lenta i per convertir en "water" uns ro-
ques que teníem a poques passes de la
parola.

Començà a passar una profusió de
gent amb els pens gelats. Per davant
la nostra parola desfilà Faicel, Giral,
un company de Rens... Li's hi donà el
pot que teníem: canyels en abundor.

La neu dificulta el camí i començàrem a
no poder suministre. Una brigada internacional
que teníem vora nostre començà amb cafè
i met calent de bell matí i dinar i sopar
calent que el canons el hi portaven fins arribar
arribar de trinxera. I a més a més, premsa i
correu. Més a més aquells dies passàrem amb
un "porriso" a la brasa i una figa seca per
tot el dia. I encara hi haqui qui m' això
tingué...

Badi ens portava la darrera nova.

- Prop. Com Gordo, s'han fet quatre-cents
presons... - I, confidencialment - Sembla
que ens rellevaran aviat...

Abans de marxar ens enteraren de com
es perdé gairebé tot un Batallí. S'anà
a rellevar la gent de Tister. La nit abans
haviem perdut una línia de trinxeres
i per aguantar el prestigi no n'haviem dit
res a ningú. El cap de les forces a relle-
var, un Capità, digué al nostre oficial:
- Mireu, heu d'anar allà baix. - I li re-
nyà el llec. - Allà hi trobareu la nostra

gent i ja saben el què...

L'ànima rellevar tot xim-xam, amb el fusell penjat al coll jindant es uns i fent-la pelar sobre la fred que feia, es altres. A quatre països del lloc indicat pel capità, es donen "l'alto". Eren es altres. En pogueren escapar molt pocs dels nostres...

A la primera nit començà a transitar gent davant la nostra parolla. Si, era de debi que rellovàren. Aquella nit maloya es desparèren el mal. Caminàrem estones i estones contents de deixar aquells pes-sombre. Passàrem el Manacets, desert. Un tinent em digué que amb alt desqua-nit d'aquella manera Ferol estava a març de qui hi volgués entrar-hi...

Tornàrem la volta a Ferol i anàrem a sor-tir a la carretera general. Va ésser una ca-minadassa. A la carretera havien d'embar-car-nos amb uns camions que no hi eren. Decidiren portar-nos a un túnel que hi havia a un centenar de metres. Hi passi-rèim la nit. I tot l'endemà. I desjuntant.

L'altra nit uns camions ens retornàren a Lar-rion. Trobàrem correspondència després de molts dies d'estar desconectats del món. premsa, amb grans lletres vermelles glossant la preta de Ferol. No hi havia per poc dies, deien gairebé tots els diaris. Era el que deia el Comissari de la Brigada, mestre d'es-cola, gras i drogat, que passava el dia amagat i menjant:

— Quatre pats, a Saragossa i mentre nosaltres anirém a reposar a Almagro, la guerra s'a-cabarà i serà només d'ara endavant una qüestió de polícia.

Passàrem pocs dies a Larrion. Una nit ens arribà l'ordre de marxa per anar a reposar a

Allepuz

Allepuz, és un poblet enfilat a una immensa muntanya de pedra. Té un riu que li representa els baixos. És el Turia quan és petit. I es veu que deu

acomodaren al camió darrere les caixes pintades de color de cuirassat plenes de papers i màquines d'escriure. Abans de no parlar diners d'Allepuz volem referir un drama que en sabem:

"Hia per l'agost del St. M, pel setembre.
Les coses, en aquells poblets tributaris de Ferol
no les sufereix gaire canvi. El ~~butlla~~ ^{seieu} ~~per~~
~~moltes~~ ^{un puc d'ells}, el secretari de l' Ajuntament en-
rola mitja llera a Ferol i l'altra mitja a
l'altre costat per quedar bé amb tothom.
Doncs ho a l'Allepore ^{seu} ~~es~~ ^{seu} que hi ha-
via tota mena de facilitats per a empla-
re tant a un costat com a l'altre. Entre
el munt de la llera que crida el po-
ble, hi havia, un d'ells petits, pit de
gegant, d'altres de vellut lluent i brusa
negra, que festejien la noia de més
prestígi del poble. El veíns dir que
feia qui sap les nits que al tornar de
festejar el nostre heroi ho feia amb el
cap cot, gratant-se'l, perplegement, i
traduint amb el peu posat, un estat la

tant de préoccupations.

- Qui li deu passar? - feia una veïna amb mo-
dor negra al cap, assecant-se les mans amb
un davantal de vellut ratllat, a la veïna
del davant, amb moçador negre al cap, uller-
es dorades i es estria de fer mitja a les mans
criquelejant vertiginosament.

— À l'espectre de deixar la mola — feu la reina
de la milja, tancant la porta.

— Oio, pœntul, pœntul! — respiră la del doren-
tal de vîntul rălat, tîrînd la porbă.

~~L'altra~~ ^{plu} endemica, s'havia de marcar i es
plu en algun lloc d'Allepuz, sota alguna pi
neta, aquesta veu melosa:

- H. Amiral?

Filippi

— Veritat que sí? Ves-hi, que t'ho dic jo.
No hi ha gens de perill...

Y es sentit l'espèced d'im bec. El que el
digue a partir d'agui no es senti cla-
rament. Només se sentia un diàleg de
murmurs, un xiuxieig i, de tant en tant, es
percebia claresimament que el nostre

i es veu que era ~~imprent~~ del tal de la
vinguda d'aquella viatura al món perquè
no li pagà la pena, la pena, de per
cap ofratge de compler amb el mesol
que havien passat d'una d'aquella nit
de la finestra i de la fugida. L'atunà
a l'font, ventà un formidable cop de pen,
amb el dret, a un gos ple de costelles,
tirà el darrer troc de ~~gros~~ parment i
l'aberrador de la font i seguí camí avall
caminant d'esma, pensant amb cases que
res tenien que veure amb l'accident. La
nit el trobà assegut a una pedra grisa
sola, un faig al·lègim amb un tron a la
guàrdia el ~~cap~~ ~~ent~~ ~~del~~ ~~març~~
~~hora que~~ ~~l'anava~~ ~~posant~~ ~~compunt~~ ~~mirant~~
~~un roble~~ ~~com~~ ~~si~~ ~~de~~ ~~pedra~~
~~a terra~~ ~~amb~~ ~~el~~ ~~ull~~ ~~mostr~~ ~~obert~~. És veu que
feu un pensament de ~~passat~~ ~~passat~~ ~~passat~~ perquè
havia anat finta el troc de tron que li
quedava, s'hi xicà ^{el cop} i les perdi xixes per
mig de camins i camins. Camina tota
la ~~gran~~ ~~arribà~~ ~~a~~
~~la~~ ~~font~~ ~~a~~ ~~la~~ ~~malinada~~ ~~avità~~ ~~a~~ ~~tes~~
linies del altre, i ~~sent~~ ~~que~~ i hi presentà
així: diren

- Una altra vegada ella m'hi fereu venir a
beure, ~~complaud~~ ~~que~~ ~~no~~ ~~en~~ ~~termaria~~. Ara la
Morarra ha dit que es diu Angelito com
el pare... Donen-me si us plau moltes bombes
de vi i feu-me ranxer. Ara vine perquè ~~well~~
~~Donen-me~~ ~~si~~ ~~us~~ ~~plau~~, ~~moltes~~ ~~bombes~~
~~de vi~~ València

El nostre pas per València fou tràgic. Ser-
pils de molts dies de menjar malament
volguérem entlemir el nostre tarat estómac
amb algun plat homrat. "Barriera", i una padella,
is clar, i pens de por al forn, regadet, regadet,
regadet tot amb un vinet negre, negre, negre,
que et feia parlar fort, riure i piar da-
mant la taula i un vinet claret, claret, cla-
ret que et donava per ésser ben educat
amb les senyors de les taules del costal
i et feia pensar qui si xixi es àngel
feien algun trago d'amagat era d'aquell
vinet que venien precisament. Sortírem de
"Barriera" reconfortats i trobant la vida
alegre, ly dones guapes i la ciutat ad-
mirable. Entrarem a un cafè. Orlàrem

una grossa quantitat de conyac i cantàrem
i riàrem i cridàrem. No trobàrem res més
que així per fer per fer la pau des d'els
passats i el ven que era el que més o
menys devia ser tot hom que ~~podia~~ veia
del front perquè s'assieglava de l'estalli-
ment en miraven sense fer-ne gaire cas i
els camareers s'acostaven a la nostra taula
amb la safata a la mà i més de milja
rialla a la boca.

Mentre estàvem en ple pla de recuperació,
un terratímol monstruós que comprèn-
dria ~~el~~ un espaiet formidable, vidres
trencats i pisces de dones en paràlisi.
— Hacla aquí eslem així? — ens deien un
a un amb la mirada.

Sortírem al carrer. Amb esperit a diu s'ha
comprobat que hom ignora que és la por,
aquella gran companya del front, i no-
salties sortírem valentíssims. L'espectacle
era fora de si, completament desplaçat
del ~~lloc~~ camés i braços després del camé,
regatíms de sang a les parets, gent

que corria sense saber on, crits, plors, am-
bèlaments... Quan ens hagué passat la valentia,
després d'haver dit coses immensament grans
contra l'avició — no podríem fer res més — ens do-
nàrem compte que no podríem continuar el
programa de festeigs que havia de durar
fins a l'endemà i que era enorme. Quedàrem
ensopats, renyant i ordenàrem els fofers d'em-
prendre la marxa ràpida. L'aire ^{franc} de la nit
nota i una embestida a un ase blanc que
portava una tartana de gitano en xori-
li bellament. Arritarem la, ~~del~~ ~~del~~

La Roda

a mig dia. Trobàrem uns paicans de fipe
de La Bisbal.

— Hi ha una casa que fan menjars, a l'allum,
i amb pa bo. — ens digueren.

Hi anarem. No hi havia més que, fofes
amb salsa. Plat suc i no el podia repelir.

— Bonos! — s'acordà.

I ens entaulàrem. És clar, ens quedà pau.

I no es podia repetir. Mentre estàvem

a les acalales s'atura un auto davant l'estalliment. Sen auto que qui sap de qui havia estat perquè era qui sap el bonic i nou i gros i Mampaul. En baixà una senyora tan Mampaul i bonica i nova i no tan grossa com l'auto, un senyor i dos d'altres que ens passarem desapercebuts mirant la senyora, i un xòfer. Un xòfer sense cap cosa extraordinària. Senzillament, un xòfer. L'assequerem a una taula a vora nostre. Parlarem xuxejant a l'amo de l'estalliment. Riguieren. ~~Tant~~ L'amo de l'auto es deu que era un senyor gras que portava ulleres i stat-tis, perquè digué quèlcom al xòfer i aquest portà un moment. L'amo de la senyora es veu que creu tots tres perquè tots tres li deien coses i ella es feia a tot tres la maleja piella. Semanàrem si hi havia res més.

- No! - feu un camarer amb cara d'horla tot parlant la taula dels nou-entras.
- Fanta il·lusió que se m'hagués fet poder

haver-me-ly amb una truitassa i palats fregits.

- ~~Donc~~ feu un sergent de la Barceloneta
- Calia! - li vaig dir jo.
- Ah! - sospirà un caporal menut, rodo, gras, i negre que feia un mes que dormia fort a base del plats comentats.

El sospir del caporal no havia arribat al sostre quan un nou camarer entrà amb una truitassa d'il·limitat nombre d'ous i altre amb una plata fregint curulla de palats fregides...

- El clar, per nosaltres que veïem del front, no hi ha res. En canvi pu aquests... Cada dia la vaig entenent una mica més aquesta guerra. Això és una merda! - feu d'inici comentari el de la Barceloneta.
- Una m...? Això el que és... - i el caporal menut, rodo, gras i negre deixà anar, a crits, un diccionari acalat d'estrenar, de mots contumacents acompanyats de tota mena de moviments pèlvis per il·lustrar els mots, entre altres el trencament d'un plat i la rebolada de dues cadires, que provia, primer: un Tapament d'oc-

que sobrevien quan marxarem i a la tornada, ni trais hi haviem.

Aquesta segona estada a Almagro portà una pila de coses, entre d'altres la concessió de permisos. I, una curiosa de visites a Comandancia: dispeseres que venien a reclamar quotes aturades de finculots i serfencassos. Sabalers, sastres... amb el mateix ~~culpe~~ conte o amb edicions llargament corregides. Això ja es podia arreglar. Generalment i l'amo descomptava l'import de la reclamació de la paga del originari d'aquella. El que no fou fàcil d'arreglar fou la despesa d'una tarda de primers de febrer. Entrà una senyora endolada de cabell gris acompanyada d'una altra senyora també endolada, però joveíssima, amb cara de blada, cabell negre i ventret. Abans d'entrar ja escoltarem aquesta conversa: Una dispesera que sortia amb cara de satisfeta.

- Ahora les toca a Vdes. señora Juana. Ya ya estoy lista. Cobraré. I to de la suma no

finé nada. Nada, una falsa alarma... La su-
ya, papera... Quejas tardes señora Juana
- Con Dios señora Petra.

I

Arreglada de "maulón", petit atac de tos, i a la filla.

- Vambos, hija, no tengas miedo. No te va a pasar nada.

- No, mamá, ya me ha "pasado".

I'entrem. D'una història. I

- ... ya ve Vd. señor Comandante, la pobre no sabía nada y (llàgrimes) mire Vd. señor Comandante como le dije esto! (I li senyalava el ventre. Un ventre infladet infladet, que estava la mar de bé!)

La noia, blada, bladiíssima, no havia regut la conversa i mirava el vostre, que hi havia dibuixat Manpauze, rosegant les puntes d'un gran mocrador negre que portava al damunt les cepsalles.

L'amo volgué saber qui era l'autor de la peça. Allà foren els Treballs! La senyora donava detalls imprecisos, i amb la noia no hi

podia comptar per res. La senyora donava la culpa a un finent ros, amb bigoti i la noia no podia precisar. Ella deia que havia parlat amb mossos.

- Però, hija - deia el Comandant - habbando el muy difícil que passen estas cosas.

- Ouant, hija, haz memoria. - feia la mare. Però no llegaven cap. La noia o bé estava distreta mirant al sostre i rosegant la puntes d'aquell mirador o anomenava set o vuit individus diferents.

La senyora el que volia era una "reparación" monetaria. El Comandant hi estava d'acord però deia que necessitava saber el nom de l'autor perquè no era pas just que ell pagués per un altre.

- Porque - deia - supongo que yo no habria ido?

La mare: - Haz memoria, hija.

La filla: - No, crec que este señor no fue! No habia ninguno que usara lente...

La mare: - Lo mejor seria que pagaran todos (llàgrimes) porque todos tuvieron la culpa...

El Comandant posà punt final. Digui que davant la invertebra de carregar el mort a un ~~innocent~~ ^{innocent} que com que ja allí no es desinfectaria per llàgrimes que es veuen, que ell proposava esperar la vinguda del metge i mirar si tenia quidam que s'assemblés amb algun de la Brigada...

La senyora sortí sanglotant escandalosament. La noia, bleda, bledissima sortí amb aire indiferent, encara rosegant a quell mirador i mirant el sostre. I, tot baixant l'escala:

La mare (sense plors): Y porque no les preguntabas el nombre?

La filla: - A quien, mamá?

La mare (sospirant): Que desgraciada eres, hija mia!

La filla: - Pero mamá, si de los ocho, seis se van a casar conmigo! Si todos me querían mucho...

La mare: Dios mio! Uno, pásate, pero seis, seis! los horrores...

La filla: Has visto madre que feo es el

la segona part. El sotraguís donà a n'aquell
compte virtut i insospitades. Al deu minut
el sergent romcava desesperadament i la
malalta del talac del Comandant i havia
atenuat d'uns quants grams...

Voltàrem tot el dia fins que ens aturàrem
a

Cubla, ~~parada sense funda.~~
~~per~~ segona vegada.

Tot havia canviat d'euja que hi fèiem la
primera estada. N'havia fugit la tranquili-
tat i s'havia convertit en poble noctàmbul. Se
dies la gent era al "munde". Hi havien algunes
cases esfondrades per l'aviació...

... Trobarem uns Morfins que feia dies
que era la ballara per aquells vells i
ens donà informes adasparadors.

- "... i nosaltres ja veiem, fa cinc dies que
corrim. I la gent que hem trobat... - arabi.
Veritablement aquella segona sortida s'anava
complicant.

Davant del panorama que presentava
tot plegat, encara les coses es canegaren

^{quies}
~~parada sense funda~~ d'elements francament araguinables.
Aquella malista tarde ~~havia~~, la nostra Brigada ha-
via "d'entrar en foc". El Comandant feu una
tragedia per escriure a la Divisió. "Fins vint-cents
"grups" que no sols no saben fer la instrucció
sino que ni han anat mai al tir. Per ells, un
fusell és un misteri. No tinc cap grup de Pa-
tari que em serveixi. No tinc armament..." I diu
al Comissari:

- Tu mateix ara, amb allò de la moral...

I el Comissari que tenia tan poques ganes de
sentir trets d'aprop, feu un informe corre-
nedor. I no hi anàrem. És la primera vegada
que he comprovat que els papers escrits ser-
vien per alguna cosa. I qui ho sap què ho arxiva!

Aquella malista nit ens portarem a

Mari Mesquida.

Ningú sabia el camí i ens perdiríem. Tro-
barem gent pel camí i ens digueren que
seguíssim el fil del telèfon que ens porta-
ria al lloc que cercàrem. Feia una nit

fosse com una sotana de capellà sense màn-
lies. Trobarem el fil i un fincenc que es deia
Cans i que tenia una història de guardies
civils una mica complicada al damunt, per
l'encarregat de seguir el fil. Fots estàvem
pendents d'ell i feiem tota mena de vots
perquè Cans no perdís el fil...

Hi arribàvem. Fots era fosc. Ben fosc. Més
fosc. ~~Donant primeres~~ ~~que donem~~
~~exorde~~. Faltàvem quatre herbes per malalties
i desvota capots i mantos amb xifre Gros
passàrem aquella nit i l'altra. I l'altra.
El lloc no estava pas massa malament.

Hi havia quicub, el font era relativa-
ment lluny i teníem un rec amb aigua
de cristallinitat dublosa a dos munts
que any hi anàvem a recular i una font
de debò a quinze que hi anàvem a bu-
re. Ens fèiem una xarola també de debò
que hi teníem l'"oficina". Omplèiem
el sol d'herbes fresques i donàvem com
els àngels. Se nits feiem fogueres i por-
taven a la pràctica les postas de 0.15

de la guerra. Vora les fogueres hi havia sempre
alguna tenoret cantant cançons de la terra o
una guitana omplent la nit de quixot i
plange. Treu relativament felicitat. Ens cui-
nava el cuiner de Franciscans i a l'hora de
menjar ens passava tota la felicitat. Men-
jàvem quinze dies seguits aviat amb bacallà,
extraordinàriament mal cuit i ens impassi-
rem els primers kilos de Menties. Menjàvem
sense ordre ni comens. Vinàvem a les tres de
la tarda i com que fots s'havia de fer amb
llum del dia, a les cinc ja ens portaven el
sopar. El cuiner, que havia estat pràcti-
cant de farmàcia i portava ulleres, de cui-
ner no en tenia més que l'aspecte. Fots
l'oli que trobarem a mamar a l'anyos i a
les Menties ell el portava al damunt. Allí
ja no eren Manties, donant la posta era
una aranya monumental amb tots els
llums encesos.

A Mari-Mesquita ens arribà en Oadi
Rich de permis. Passàvem hores i hores
sentint-li contar l'aventura a Caccia, les

del rebatament matrimonial
~~denegador~~ es una novalespècie de novales que
~~fa a l'altre rebatament~~; el qui deia la gent
 per Catalunya, si es deia si la cosa s'a-
 nava a acabar...

Cada dia havent dinat teníem visita. En
en Carica que venia a fumar i a cantar. Di-
rigit per ell - era music amb propietats
de la cobla - orquestra - orquestrina La Princi-
pal de Casia de la Selva - cada dia a l'ho-
ra de parir ~~de~~ l'arriós amb bacallà, sortien
de la nostra parvula habaneres de color de
rosa que feien pensar amb una pila de
patilles, un llum de petroli i un clavell a
l'orella, i valsos de festa major que els
transportaven al món blanc i blau dels
envelats del temps de la calor, i pardanes
que flairaven a placs placs de sol, amb
quatre arbres tot voltant i una generació
havent repescat ^{en} els còs de canicua...

Aquella felicitat durà poc. Un cap-
tard, remenant de la nostra parva
a la dels grossos, màquines d'ensim tro-
ballant a la hum galdosa d'una expel-

ma, i, a la nit, muntanyes endà, camina que
caminaries hores i hores. Arribarem de clar al
nou domicili d'ivert, situat vora la carretera
de Ferol-Lagunets. D'allà i quan començarem
a estar bé reposant sota un sol recam-
forador, ens parlarem carretera endà fins el

Puerto Escandin.

A Puerto Ecceadón ens cediren el lloc més internacional. El lloc era una troballa. Estàvem amagats de la carretera per un puig carregat de pins i al davant teníem centenars d'aquests arbres evocadors damunt una muntanya ^{amb cara de per-sí, balat.} ~~de pinetes californiques.~~ Trobarem uns faros formidables, solidament construïts amb troncs de pi, rails de la via del tren que passava aprop i terra. Ens semblà, i en visquérem uns dies la realitat, que la guerra no era el que se'n deia. Emple-
nàrem el oil de la paròla de branques fines de pi fresc i al anar-nos en dormir ho fèiem acompanyats de l'olor millor del món.

a l'hora de dinar que no dinàrem. A les cinc de la tarda aixecàrem mentalment el monument més alt que han fet els homes a Xifre Ros que, en comparació a peu amb una ~~torre~~ ^{torre} ~~torre~~ i tres cantimplors, tres, plens de vi. Havia baixat a encarregar el dinar a Sant Mateu i com que trigà massa, el deixà el seu camió. Beneïrem la pressa del xàfer i dinàrem. Havent dinat les coses es vèieren més clares, la felicitat invadi el nostre camió i comptat i rebatut acordàrem que no teníem pas tan mala sort com així. Aquesta ^{innocent} ~~innocent~~ manera de veure les coses la tindrà per tota un xàfer que venia d'Alcampis i eny digué que els altres ja hi eren i que no content amb ésser-hi anaven baixant depressa, depressa. El món mudà d'aspecte i ja començàrem a veure les caravanes més tristes del món. Els que fugien dels daltabaixos de la guerra d'aprop. Comies d'ases carregats amb la roba llampants dels malalats, i estris indispensables seguits de vells i ciutadans, somicant aquells i amb

la mirada perduda aquells. Se tant en tant, darrera es ases carregats, un gos espel·lital posava una altra nota de misèria, emotivitat i aplanament a l'escena ja prou trista. Cap al tard ens deixàrem Margués entons a

Morèlia

Morèlia, capital del "maestrat", 7.900 habitants - vegeu "Geografia de Espanya" per més detalls, en feu una bona impressió en quant a paisatge. Enfilada dalt d'un munt de roques i voltada d'arbres florits, dona la impressió que algú li corria al darrera i ella va enfilar-se, segura, pensant dient:

- Ara vina, si vols!

A Morèlia, hi Trobàrem: Aigua, Molla pots, un camió de Palanios, un avió que feu córrer l'home, gent que fugien dels fronts d'Alcampis, i aquella acorquadora carevana d'ases

i milles carregats i carregades amb matalassos amb ratlles vermelles i anossegant rial-
res somniant, vells pilenissos i grossos encostellats.

A ~~Morella~~ no hi trobarem:

~~Què (vi) cervesa, la Greta Garbo,
fumar, menjar gasolina, tranqui-
lilat.~~

Trobaré cap al tard i el xòfer es
negà dir-nos on ens parlava. Feia ja
algum dia que anàvem de bòlit. Pel
què he sabut després, per haver-nos
perdut no vam anar als fronts de
Calalunya amb les altres Brigades go-
manes.

Passarem de nit i sense pena ni glo-
ria per Forcall, sentint-nos en gran ma-
nera pels forcauques que podien esperar-
nos haver-hi passat dormint. I ens aci-
xàren a

Ortells

Ah, Ortells! A Ortells, que ens hi tin-

gueren dos dies sense saber res de res, com-
pletament desconectats amb la Brigada, en
refugi. Trobarem ous, conills, radio i dones
amalles. Com a recordatori del pas per
Ortells en quedará a primera plana, per
a més que passim, un estofat de conill.
Quin estofat! Corupriarem dos conills que
no es podien vendre. La manera de po-
der comprar conills a Ortells era que l'al-
calde no us veies.

- Ai, no ens podem pas vendre! - us di-
ien. I sortien a gupar al carrer. Si no
veïem l'Alcalde, continuem - però si
trobem l'Alcalde no diguem pas que ri-
giu de casa...

Des d'aquesta manera trobarem un
embarcar d'ous ferals que sobrepassen
en quant a quantitat als ~~de~~ càlculs
més optimistes. Una taverna plena
de orl al mig la placa amb una
barana de pedra ens feu repetir
mil vegades veient un porronís de ri
recomfortador a l'abast de la mà.

~~per~~ ~~x~~ ~~correu~~ a la plaça,
treiem canells, ens, vi!

- Per què no ens podem quedar aquí
fent aquesta vida per seguir cap allí
on la gent en faig esperverada... x

Comprarem dos conills, pans i abun-
dància de patates. Ens semblava un mi-
racle que aquell dinar que de tot això es fa-
rien pogués esdevenir una realitat. Per esperar-ho
anàvem vora el riu. El riu tenia peces me-
ravellosos que el blau, llavisim, de l'aigua i
la roca grisa i blava i blavada ens feia venir
les màgimes als ulls. Hasta ens reulàrem!
El riu, que es deia Bergantós, no se perqui
Bergantós, picul picul, entre giraret i gira-
ret, anava a parar al Parc del riu: l'ebre.
Ficàrem un barber català que havia tallat
cabells a Amèrica i per celebrar-ho ens fèrem
petar. Cada cinc minuts un o altre anàvem
a mirar l'estofal com seguia.

- Ja es va fent. I fa una flaire! - deien
un crissari.

I atinà un camió davant la barberia d'a-
quell barber que havia anat a Amèrica a
tallar cabells i un desnaturalitzat ens donà

que teníem de marxar... A tots ens vingui a
la vegada al pensament la mateixa cosa:
aquell estofal de conill. Ens reuníem. Es
disputà, es cridà i s'acordà gairebé per una-
nimitat no marxar fins després de dinar
encarant-nos amb tota la responsabilitat
d'aquella decisió heroica... I dinàrem. Fica-
rem la felicitat amb els dits. I amb els pala-
dars. Ficàrem en tanta honrada amb plats
dels que es poden treure i Torallons i for-
quilles. I amb radio. Escoltàvem Radio Bar-
celona. Múgica. I, de cop, inhumanament,
sense pensar tenir en compte que no-
sàltem érem a la glòria:

- Catalans! Perill de bombardeig! - La
radio calia esclonar i esclonar ens no re-
peti el:

- Ha passat el perill, catalans!

Era la guerra que ens feia tocar de peus
a terra malgrat aquell famós estofal
de conill. I després unes paraules de
Prieta ~~esportant clarissimament~~ ^{deixant si ho vau entendre} que el
dallalag s'acostava a passeos de gegant.

Allò eny esvai una mica la deu d'optimisme que eny encomanà l'edifal de conill. Marxarem cap al tard i d'Ortells, ni hi nosaltres en pervarem sola la vida i tres més que en tinguéssim un record inestomable, el carter de la Brigada penegaria furiósament cada vegada que el portell del barber que havia anat a tallar cabells a Amèrica li vingui al pensament. ^{I deia la crònica} Abans de marxar, dues noies passàren i repassàren per on nosaltres fèiem els preparatius de marxa. Eny miràren amb mitjes rialles prometedores. Tant la conversa. Es parlà ariscadament i les mitjes rialles de les d'aquelles dues noies creixien i creixien. La cosa degué anar rapidíssimament perquè el temps de canegar les nostres dues caixes de color de cuirassat es do valents que seguiren a les dues noies, ja un d'els el carter, ja se tomàren a ésser amb el guiso amb aire satisfet, amb el casquet de cranc i un pomme de purficiència i perdona-ides que marmoren. Recordo

que el carter portava uns brins de palla enganxats a l'esquena... Setmanes més tard quan l'anàrem a veure a l'infermeria, "Totat" seriósament de presules d'aquels papi disscims minuts d'Ortells eny deia:

- I jo que crei que era el primers que...
- Home - deixà anar com qui no diu res ~~era~~ un paissà del General Prim - quissà fuisse el primer carter...

Les Torres de Mercader

Es veritat que les dues torres no eren en llor, però quina sensació de tranquil·litat. Segurament que si va néixer en algun llor, per allí i d'allí s'escampà pel món. Ens hi aconseguí la Primavera. Hi havia de tot: oliveres llampants, pomeres, perers, les nogueres més immenses del món, garrofers mudats, cull verds distints als camps, i pins. Pins de debò, amb el mateix verd immortal que els de la Perica i del Capellà Pinell. T'ajua

perlot, als camps, al mig del poble... al mig del poble hi havia un gran safareig que les dones hi rentaven acompanyades de bracs i nient i xerrant fort. Ben i a més avall, del safareig de les dones hi havia una plaza amb uns arcs i un campanar i un ^{x. p. r.} ~~x. p. r.~~ que havien provat anys enrere, es veu, qui veixeria més i el x. p. r. havia guanyat per punts.

Vivíem literalment engrescats. Passàvem uns dies formidables i àviem sorrint a jaure a un prat vora una font que fugia entre arbres blancs i romansins i violetes boscanes que delicaven l'aire amb el seu alè finíssim i silencios.

- I si passéssim la guerra així? - ent
deia una tarda Ragold, de Sagostera,
de panxa en laire, amb un brol de farigola
a la boca, al prat de la font de les violes.
L'inqüiríem per de tornar-li contacta.

Menjaven a casa una senyora que es
deia Josepina que, amb una carreda
als dits i la porta, era un prodigi. Fe-

nia una col·lecció d'herbes miraculoses que feien tenir mil gustos diversos al maliciós plat. Podíem menjar arròs tota la setmana i per dinar i per sopar que si la senyora Josefina volia, posant una herba diferent a cada repàs, encara trobàvem moltes variacions admirables al maliciós plat d'arròs.

Mirau si era el Paradís, mai que els Jo-
 nes i quina gent hi havia que ens canvia-
 ren Mentides per farsoles! Aquell dia la se-
 nyora Josepina s'hi llui com si celebrés la
~~primera~~ funció del seu benefici. Primes fa-
 soles! Aquell dia es veu que ens hi posà
 l'herba de les festes perquè el perfum et
 feia pensar amb rialles i cants i moltes ma-
 dades.

- Tristima que un dia hagin de deixar això...
- sentien repetidament. O

- Quan hi comencaram a estar bé, ens tren-
can, com sempre!

Una nit no se de on sortí una jui-
tana i s'organitzà un ball, sola el
porgos de la staga. A les 7 hores, hi

havia poques cases i és clar, poques noies i és clar altra vegada, al ball més poques encara. Però es ballà. Es ballà a la llum d'un tros de ciri que s'apagà i les poques noies que hi havien fixclaren i a la quinta vegada que el ciri s'apagà acordaren no fixclar més - tampoc en devien treure res - i marxar. Encara la guilerna omplena els arcs de gemmes quan ens arietaren les noies. Al Turo havia passat un desastre i havíem hagut de fugir de Castellote deixant-hi hasta les esclauques. Un superpircut ens contà misèries. La gent havia fugit no se sabia cap a on i de la Brigada ~~una~~ en quedava ben poca cosa...

- Jo he estat dels darrers de sortir. Hi havia una feina de boig, davant la imminent entrada dels altres en arruinar tota mena de pèlols de pol·lectivitzacions i incanulacions...

Es clar, la tranquil·litat, aquella nostra tranquil·litat que ens havia contagiat

el paisatge, desaparegué. Tant més quan el quise. La Informació, ~~l'home més incapa-~~
~~tat del poble~~, magistratament balçat per Rado de Cassà, "capità de buros", ens vingué a portar la nova que ens venien al damunt deu mil morts... La xifra no ens negaren era per tenir-la en compte! I la hi tinguérem. Més tard, per fer justícia al quise de Informació que es deia Ravarele, ens enteràren que aquelles deu mil morts s'havien convertit en dotze milers que anàren a "summitre". Marxàrem de pressa, de pressa, l'endemà cap-al-tard, ^{dirigint l'armada al plat} carregant els nostres cuirassats damunt munts que del país. Per no seguir no sols cameteres sino camins transitables, ens feren enfilar, vorejant la gran represa de Santolca, gran que sembla la mar, per camins que s'enfilaven, gairebé verticalment, per muntanyes alligimes de pedra grisa amb forats vermellosos, vorejant muralles de roca immenses, coronades per les taques negres dels corts que cridaven i

Gordon.

A Gordon, d'un Galati en trobarem el Comandant, l'assistent, un telefonista i poca més. Ens digueren que l'amo era a Olorau. Expans beparen-ns, abans de parlar-ns d'Olorau. Primer mengem aquell sa llau quèllem que ens van vendre a Gordon i aquell mig metre de canulada... Ja estem. Ja podem anar. Per camins i camins, entrant de tant a una casa de pagès a veure què havia passat arribarem a

Olorau

A Olorau, un porri de vi, un farmacientu que havia estat a Calafonges i una mala nova: l'amo havia deixat dit que tots es de la Brigada que anàvem passant per Olorau es adrecessen a Cauleviya - 12 hores aragoneses de camin.

Deixarem Olorau amb recança perquè les dones ens plangien per tenir de caminar tant horrel i perquè tenia aspecte d'ésser un poble de bona gent.

Als afores, trobarem gent que marxava carrelera curta i saltava amb pressa. Els comentaris que pensàrem al volt, semblava que es tractava de gent que també havia patit.

Reposarem als esgrons d'una vena de pedra que hi ha al peu de la carretera a l'entrada de Mirambel. Xipe Ros ens respecta, Massal, que s'volia quedar, que allò era massa per ell:

- No quiero, ni puedo! - deia, s'assia a la puneta. Femem treballs a conviencel. Femem vint-i-cinc passes i, Marros:

- No puedo, ni quiero! - I nova seguda a la puneta.

Trobarem dos brivalls sense pell a la cara que ens informaren que venien corrent de no ve-
bien pas a on, que si el jovent volia la te-
nia tot granyat, i que ~~en~~ camions passa-
rien a recollir a tot el personal que an-

on per la carretera, que encara nosaltres no havíem vist, i que era molt. Ens quedàrem i un camí ens portà a

Cautaviya

bastida dalt d'unos penyes altíssimes que fan rodar el cap de mirar-les. A Cautaviya ens hi deixarem passar la nit, hi trobarem ous a desair i ens anàrem a pentar el pent a una font, al mig d'una plaza, que les noies hi anaven a cercar aigua amb unes enormes geres vermelles que portaven graciosament amb un equilibri perfecte damunt el cap. A Cautaviya ens digueren que ho sentíem molt però que havíem de tornar-nos-en de on veníem. A Jordón. Es clar hi anàrem.

Feia bon dia i donava quel de canmar. Vistretot el primer al·lòment. A

Mizambel

fèrem el berenar més gran de la campanya a casa la senyora de l'alcalde. Compràrem ous i patates i Freixes, el cuiner de l'Ams, ens demostrà les seves formidables qualitats culinàries fent-nos amb un tres-i-no-res, unes truites amb patates que feien venir esgarifera. La senyora alcaldesa ens regalà Olives i ceba i ens vengué mitja dotzena de pans blanquíssims. Formàrem a sentir la felicitat arran de nos...

Sortírem valents i cantant, cap-al-tard. Te'ns feu fora prop d'Hocan i ens perdérem. A la fi trobarem el poble i passàrem, cansats, la nit ^{en} un pal·ler de palla merta, tèbia i olorosa. I l'endemà al matí ens presentàrem a

Jordón. parada i font

Ah, Jordón! Sense cap mena de dubte, ~~després d'Almagro~~, ha estat el lloc on hem estat més aprop d'estar bé al món. Hi entràrem espantats i sense gosar ⁿⁱ obrir

la fossa del paper per mor de tenir de sortir sense temps d'aplegar-los. Però, ah Bordin! Feien uns coques dolces amb oli i sucre! que ho valien tot. I després feien, hi ha centenars de testimonis, el pa millor del món. El forn era vora la plaça - una església, uns porcs de pedra vella - i corien amb el pa amb romani. L'olor que es sentia quan sortia el pa del forn no s'ha sentida mai més enlloc.

Feriem comandància a la millor casa del poble. Era una casaca. Hi havia lleure per tothom. Hi trobarem una guilana, mostra d'un passat esplendor, que el ricetge Lira i considerà la millor treballa de la guerra i que feu servir per acompanyar-se magis - trahentul altó tan formidable de:

A la brilla de la mar
suspirava un automòbil;
y en sus suspiros decía:
- Quiero ser del Comité!

I un annari ple d'ametlles, mostra del què

pot fer un ametller per mica que se l'ajudi. Ens repartirem una collita a cada casa. I Ragella, Caralle i Fatchi (la Cartografia) s'entaularen a casa i Alalade, i Badi, Bureu, Estanislau i jo a cal ferrer segon del poble. Cada dia ens desafiàrem a veure qui havia dinat més bé.
- Mireu - feia la Cartografia - avui amb cabrit, mongetes, vi i formatge!
- Desgraciats! - saltava Badi - Mireu de xai amb ceba, carn estofada amb bolets, lacalli desfilat amb ou, i mel, mel! ho sentiu?...

Cassarem una temporada ideal. Sense "tirof", amb el menjar que volíem, ens anodovinem tots. Un dia Badi em digué:
- Amb sanguesa, Depes, em sabia greu que la guerra s'acabés ara. Calcula que a casa ens veïessin avui ara, tan grassos i plenus. Ja es sent. "I vosaltres veniu de la guerra?" ens dirien. "Acordis!"

A cal ferrer tenien dues noies. La mare, en Badi assegurava que ens feia jocs de mans amb el sumintre, és clar,

cat a n'aquella cadina grossea que ^{hi} sacrificava a les seves víctimes fien por! Anaven a la "barberia" ja admetent es rills i apretant les dents molt abans d'entrar hi. I quan, snas, arribaven a la fi del martini, pagaven, no pel pèl que us havia alevosament aneuat sino perquè el sacrifici s'havia acabat. La gent sortia de la chetka amb les mans a les galles i amb els ulls en blanc...

Un dia Aurèlia en donà una sorpresa que eny meravellà. Ja Aquell dia com-
prenguerem perquè seia tan meravel-
losament quan eny sentia parlar moral-
tres amb novetats amb la llengua vernà-
cula. Aquell dia Aurèlia ^{veníem} ~~era~~ ^{per aslèp} ~~era~~ entelid
més que d'ordinari - eny feren ai! la il-
lusió - que aquella brusa de Maria que l'im-
mobilitava deliciosament, anava en honor
nostre (mai sempre eny ho hem tingut
de no torar mai de pens a terra) i eny
obsequia amb rimes paraules que deuen
dir els àngels quan no estan de servei.

Aprofitant una sortida d'Aurèlia del petit
menjador algú deixà anar un comentari
en català, directe, contundent... Aurèlia es
mig girà, s'envermelliren les seves galles que
d'aprop, de ben aprop debien fer dor; amb
un gest de fer-se'n el càneu somrigué. No
saltés, és clar, piquinem a cor què vos pala-
quejant a l'autor. Quan Aurèlia rea-
parlegué al cap d'una estona amb un val
cuvell de mel, eny deixà anar amb el
català més ben parlat del món:

- Feren sort que la nostra mare no es
entén...

Eny caigué a tot estrep i to amunt la for-
quilla de la tiora.

- Aixís... - barbotjà un

- Però... - gregà l'altre.

- Mare de Déu! - ja

- Així d que hem dit tot aquell dis... - co-
mança Rado, de Caccia.

- Si, es he entès de tot. Però no deia res
perquè gosava sentir-ho. Arri però, ho
han fet massa fort!

No ens faltava res més que allò per acabar de trobar-li totes les gràcies. Parlava un català llengüerament aixamponat, recalcant les ens finals i posant, de la seva collita, un somriure a cada paraula. Els mots sortien perfumats d'aquella boca admirable i per sortir havien d'atracar aquella risada que ~~il·luminava~~ ^{il·luminava} tot hora al Maris d'Aurèlia, i ja no cal dir com anàvem mudats.

Anàvem a menjar cada dia més aviat i en sortíem cada dia més tard! Però, ai aquest però, que tantes vegades ens ha tirat per terra els nostres plans i les nostres coses! Aurèlia, que penellava que no tenia predilecció per ningú, ens traïa.

L'afortunat era el castigador oficial de la Brigada. Un sargent de Transmissions que tenia els cabells molt negres i rissos i un jersei blanquíssim.

(1) Aurèlia havia passat uns anys a Barcelona. (Història)

El primer dia que el trobàvem al peu de la porta, veient, no en fèrem

cas. Aurèlia era tan simpàtica! Però l'endemà l'escena es repetí. I l'altre. I l'altre.

I, ja, cada dia. Ja no cal dir que el Sargent de Transmissions fou declarat l'home més carregat de títols Meigs del món. Un li volia embutellar aquell jersei puríssim. L'altre volia indicar al Comandant la conveniència de fer tallar els cabells a tota la Brigada, per veure si el Sargent sentia els "pissos" i amb el jersei brut seguia plantat a Aurèlia. Un dia ja el trobàvem a dins la ferreria. Cada dia guanyàvem terreny. M'altres, menjàvem rapi damunt hi fuguem. Veient la transició per la casa empenyent-se tot amb la seva presència no ens podíem celar de dir:

- Quina sort té aquest animal!

Quan decidíem la feina ens relançàvem uns altres a Comandància i anàvem a sopar que ja era fosc, ja havíem d'esperar abans d'entrar a la ferreria. Trobàvem mans cullagades i distàncies minimes. Al veure'ns entrar ell, el que ens

havia robat Aurèlia, quedava molt seriosa, or-
guil·losa i clar, de tenir per ell tot sol
aquell monumental de coses ben enderi-
nades. Aurèlia en mirava passar i somnient
graciosament s'arreglava la seva brillant
corona de cabell, que no li havia de què.
Després ja es tiràvem pel recó del riu,
el Fronçon, que anava a ^{parar} al Guadalupe,
i fou en aquest temps que Badi esage-
rà la nota dient que la mare d'Aurèlia
en feia jocs de mans amb el barahà del
sumestre! Pobre Aurèlia, com plorava ^{ella}
quan en despedirem! I pensar ^{ella}
que podia haver plorat per nosaltres.

L'estada a Bordón s'allargava. Hi havia,
a les línies una quicúla pelatira. Un co-
mandant anà, de nits, a despatxar una
bandera dels altres a les Torres i fou com
una brogeria que entrà tot hom. Cada nit
un altre seguit d'una colla d'ingrats
aràven per Chandery. En portaren de
La drunian, de Luro...

Mentre nosaltres fa fèiem per Bordón

menjant a paquets de mel, ~~o~~ mel
i coques de sucre, i altres fèiem el "corle"
a Catalunya. Els diaris que en anàvem
començarem la campanya del "no importa"
"Pitjor per ells" ni hi havien que dirien. "Poc
saben el què han fet. Ara el vindrà el dalt-
baix" deia un amb Metres vermesles... I nosaltres,
nosaltres no dirien res. Sabem que estarem
incomunicats amb Catalunya i prou. Que ja
era saber!

"Les puses"

A Bordón hi havia un mestre que no
donava classe que en hi fèiem amics.
Per matar les grans estones que passàvem
sense fer res, si demanàvem quicúla per
legir i un dia en portà una Soanàlia
Francesca! de l'any de la pira. En con-
firmàrem i amb Badi, de Cassà, en do-
nàrem al francès. En prenguem la lliça
amb ven dalt pel canes i la gent al ven-
tir-nos es deia amb ven baixa:
- Mire, les puses...

Anàvem a practicar als afores, a la pe-
dra d'una font d'aigua fresca i neta, i

ressequint els misteris del Function ple
de reions admirables i de verds encauadors.
Fot recitant el "je recevrai", sentíem la
veu d'un pastoret d'onze anys - l'edat
de tots es pastoret - que tenia quatre
xais ressegant herbes grasses i cantava
dalt d'una roca, de pampa al sol. De
tant en tant com acompanyant la tonada
ignorant del petit cantaire se sentia al
duny una veu de baix: era una can-
nada. Altí ens tornava a la pestilal que
ens n'havíem apartat el paicall de ma-
ravella. La canonada ens apartava del
misterios influís d'aquelles altes cims
pobrades de voltors i àguiles que s'empor-
taven, en temps de gana, els xais petits
de les ramades. *La vella de Ladrón*

Vora Ladrón, - ~~hi~~ hi havia la vella
més vella de totes les velles, una vella
que s'amagava cada dia mig pa sota
la el gipó, s'anuava a la cancel·la i quan
veia passar algun "soldadito" que deia
ella, es desenferrava el mig pa i amb un:

-Toma, hijo - compréndor en feia ofrena al
"soldadito". I així, cada dia. Li obedia de
convenir amb els "seis soldaditos" i parlava
de centenars d'anys enllà, de les infinites
gueres que havia viut; dels paus i paus
que havia donat a cada una, als "solda-
dits" que passaven per la carretera - hi
havia una porció que en deien "el Cielo".
Una nit es feu una descoberta i es de-
cobri d'ors tornaren sense res de nou. Por-
taren un part que ~~era tot un poema~~
i que acabava així: "regresando al cielo
sin novedad". L'Ors ho trobà boníssim i
proposà l'Opial que entrava i sortia
del "Cielo" com ~~si~~ a cada xera, per
l'ascens... *"Paquita"*

A Bordón, a més a més de tot això
hi havia la Paquita. La Paquita era
una dona que semblava estrany per filla
de Bordón. Era fins i tot i d'un pas
per complicat i tenia una mena de tres
anys que sempre feia anar melissi-
ma i amb uns grans llargs damms.

d'una graciosa cresta de cabells rossos. Paquilda era casada i tenia el marit al poble de Catalunya. L'agafa la cosa com corresponia a una dona de la seva categoria. De moment, l'avor de l'absent havia a parer tal a la criatura dels llacs fins que... Luis ~~l'altre~~, fill d'un mas de base, sòlida de vora Banyoles, intervingué. La cosa sembla que comença alaband la xarroseria de la nena dels llacs, cosa que plaguè extraordinàriament a l'autora o co-autora, com vulguen - des dels dies. Nosaltres ja notàvem que el dies que teníem xacolatada per esmorzar ~~l'altre~~ no comorava. Però en aquest món passen coses tan extraordinàries que hom pot, si vol, no esmorzar el dia que per esmorzar hi ha xacolatada. Però la xacolatada d' ~~l'altre~~ anava a l'assalt de Paquilda passant per la petita deliciosa boca de la seva filla. Un bon dia ~~l'altre~~ per i present habillat amb un trapi nou, blau, blanc, blanc. Una

noaniera que feia mal d'ulls i uns paulatins que, si per calitat de la roba s'havien de ~~l'altre~~ jutjar, éren al menys de coronel.

- Que t'has tornat boig? - Inducirem. Tu contestà amb un somriure de suficiència que traduït literalment volia dir "que sàheu vosaltres?"

Li notàvem fugides misterioses en plena oficina. Li comprovàvem - el pure era tràgicament ecclàs a Bordin - adquisicions d'aquell material, ~~el~~ pagant amb tabac, a Intendència.

- Bala, - ens diu - ~~l'altre~~ la ay vol regalar una ~~l'altre~~.

Però la coca no venia i pel tabac que fumava l'enarregat de vellar el sac, deduí - rem que s'hauria pogut fer una de les coques més dolces del món.

Un dia:

- M'agrada, Paquilda? - ~~l'altre~~.

- Si. Veritablement és una dona magnífica. Per què?

Aquí, esbossada d' ~~l'altre~~.

sempre i dot,
tot caminant, suposant que aquella min
russa ~~després de les eleccions~~ ^{perquè a partir} ~~quell~~ ^{est} ~~perquè el darrer es pot dir~~
~~grans~~ ^{perquè el darrer es pot dir} ~~perquè el darrer es pot dir~~
~~grans~~ ^{perquè el darrer es pot dir} ~~perquè el darrer es pot dir~~
al caminant.

A les nits, com que no tenim el
consol de les cartes, m'atàvem les hores
parlant de possibilitats engrescadores.
Parlàvem, faulassant, d'anar a casa a
peu, una vegada acabada la guerra, que
s'acabaria aviat, amb un ase net, petit
i blanc que ens portaria la minestra. Feiem
itineraris, càlculs... Acabàvem:

- I si arribéssim a tornar-nos-hi, que així
són còules?

Bevegades no podíem dormir tota la nit
parlant de casa i de coses de casa. ^{Primer} ~~era~~
~~que ja no en~~ ^{libre} ~~era~~
i hora que el deia tot. ³ ~~Dadi, de Castà~~
~~que~~ ^{de} ~~comblava, de dalt a baix, el procés del~~
~~seu~~ ^{seu} ~~feleig acabant pel casament; nil~~
~~de~~ ^{de} ~~miris indies. Raolta, de Sagortera,~~
~~que no havia passat del feleig bilijare~~
~~al~~ ^{al} ~~casella~~ ^{repelir-li la nit de miris no}
~~se~~ ^{se} ~~quants regades. Cavall, de Rens en~~
~~deia que~~ ^{deia} ~~tenia una bossa d'che-~~

nieta, que se l'havia guanyada a pots i que
quan es començava a mirar el món rient,
vingui el daltabaix i el col·lectivitzaren. Que
si no haguis estat per la guerra ja seria casat
amb la Sera Oulorista, la millor Oulorista
del món, ja va sense dir... M'he assisit a
cap afe que, com en aquelles nits de Dor-
don, es parlés amb mi ^{el} ^{nit} ~~de tot~~,
de tot, de tot. Ens sabíem totes les coses
els uns dels altres. ~~Ens sabíem totes les coses~~
~~reben - quan en~~ ^{reben} ^{de} ^{capellans} ^{reben}
de família.

La nova ens caigué, acostumat
com estàvem a estar-hi al món, com
una pedregada. Morella ja no era Mo-
rella. ~~El~~ ^{la} ~~dis~~ ^{ja} ~~era~~ ^{de} ~~els~~ ^{d'ells}; moral-
tres estàvem en bossa, una bossa espe-
cial, llarga i prima i mortal de necessi-
dal, per por que les coses es compliquessin.
Ens parlàvem un canó. M'ens animàrem
pas molt perquè allí era sangal de
tormenta. ~~Ens parlàvem un canó~~ ^{però} ^{que}
estava tan atropellat que no podia tenir

belles. Reclamàrem i de dalt ens digueren que era igual que només calia que de tant en tant fessim soroll amb pólvora sola i des, es altres, ja es pensarien que teníem Artilleria...

- Amb calma, amb calma anglesa, quan el fari fore, - ens digui Gómez, d'Alcalá Major, - sortim.

Fou aquell dia de les llàgrimes d'Amèlia. Deixàrem aquell bé de Déu de poble que tan belles records i tranquils estones ens guardava. ~~El poble aquell era una gran aventura en les circumstàncies incògnites de la guerra. La gent es mirava silenciosa. Els vells, als porcs de la plassa, tenien una mirada tràgica. Passàrem per la font del caní i l'ens dedica per darrera vegada el canel fresc i lleuger del pin raig. Aquella tarda i havia volat un enorme poul i mitja muntanya~~

perque les noves que ens arribaren eren xeringadores de debi. Les ~~voladores~~ voladores anàren ~~potes~~ a càrrec del fimeu de la Disciplina, - ~~hac on anàren~~ ^{mes que} ~~que no eren~~ ^{Comunistes} - un antic capatàs de carcelers que tenia un amor no comin a l'ofici. Així que es comia que es altres es remenàren una mica, ja no rià perant coses perxolar. Jogava amb els cartutjos de dinamita com un nen de tres anys amb un cavall de cartó i ~~total~~ li deien "ara" passava mitx sense dormir pensant i repensant en l'instant emotivíssim, que li donarien la senyal, una volta entrestit sol, per a llançar el animal un costal de muntanya, un revolt de carcelers o tres arcs d'un poul...

El Groulín, que és el nom que els homes han donat al pin que rega generalment, i nega de tant en tant, una tira d'horta de perspectives admirables a Gordin, feia dies que baixava gros. ~~Acabament a la mit fona, el riu~~ ^{la fore} rapidament. I sol

aire pelutant, fol el què havia fet aquell dia a Tolhom qui el volia escollir. Era l'únic que va desobeir la nit. Però el devia preparar la pluja, per enfanger-li tota l'aigua, per mal-creient. El camí anava seguint, llavors, vora vora de l'aigua. Ja s'eny la veiem venir. No faltava, aquell camí havia de parar travessant el riu. I no faltà. Travessava el riu. Ens aturarem abans de la remullada. Allò era peris. Hi havia molta amplada d'aigua i ningú sabia quin alçada portava el fons allà. Mentre nosaltres dublàvem i digúem, el vis ja havia passat ~~per~~ ~~el~~ i reculat i tornat a passar per sis o set llocs diferents guiant-se i amparant-se amb el bastí. Una vegada el sentirem bufar com si fos a l'altre món. Suposarem que ho feia de solapina perquè sentirem un reucl junt amb un "pataxat" sonorísim. Se'n anava pujaven, amb l'última processió de fantomes, ~~de~~ mitja dotzena de mulo carregat entre altres coses amb els malalats d'el

menals per parient de ~~l'altre~~ ²¹⁷ Gaig (1). A mida que aquella xopa calçada s'anava acostant - havia fet tot el camí gairebé pel lit del riu - anàvem sentint una ~~ambigua~~ metamorfose de renegacors contra tot i Tolhom enrogalla-llament començant pel bordonenc que portava el mulo del davant i penúltimul corejada pel darrers components d'aquella desgraciada patrulla aquàtica. Aquella pobra gent anava molta a desdir. A cada pas repetien que era impossible fer-ne un altre, que ells estaven gelats, que el mul cauria i que la càrrega fugiria sin arall. Però no s'aturaven. Anaven rondinant així, examinant per la nit aquells goigs de queixel esperant potser que de darrera un entre o de dalt la riba sortiria algú que es comprometria d'ells i els faria aturar d'aquella rula de llaguts i potsmarins. Quan hagués passat la processió, nosaltres ferem un cop de cap. El cop de cap

(1) Gaig = Pseudònim que aplicarem al Comandant.

van passar el riu. ~~Ja es veia venir sup? a~~
 munda que l'aigua ^{en} anava ^{pujant} ~~passant~~ ^{carries} del dami-
~~anant~~ ^{de les pàl·liures} se sentia un mig
 xigide de sempre, ^{relinsil} quan ^{relinsil} quelcom la fa
 xiglar, que, ^{relinsil} i a pesar nostre, donava
 una especial comicitat al pas del riu.

Quan forem a l'altra banda no trobarem
 cap camí que pugés. Allò es complicat.
 El guia, si, el coix, corria, volava, d'im-
 porta a l'altre amb un llucenedor, dei-
 xant veure, a cada ~~regada~~ ^{perquè} segon
 de llum - hi havia ordre de no llen-
 dre res - un rostre de pel·lícula de por.

A munda que s'anava apartant, es veia la
 cura de llum ~~expeditiu~~ ^{seri} ~~apropar~~ ^{de l'en-}
 cenedor apropar-se i apartar-se amb una
 velocitat vertiginosa a tenor dels ves que
 feia el coix. Al cap de molta estona-
 tingue temps de plombar - amb l'ajuda
 d'una espelma i uns plans, cartografiats
 i apuntats el primer ífit de la nit i el
 trobà un camí. Seria aquell? No hi sabia
 res, però era un camí. Ja n'hi ha-
 via prou!

A partir d'aquí, l'"equivari" fou quelcom
 que tots els superiors en parlarem anys.
 Oujarem per parets verticals, de fang re-
 lliscos, que ens feia baixar a velocitats
 de muntanya puja si ens rellescava el
 peu, que ens rellescava, una colla de
 metres avall fins que quelcom d'un-
 na roca, un arrel, un arbre (trien)-
 us privava d'entrar a l'aigua fangosa,
 fredissima i pondinosa del riu. El
 riu! el riu! Que el passarem més
 de quaranta vegades! Aquell camí no
 feia més que passar i traspasar el
 riu com si s'hi guanyés la vida por-
 tant gent d'una a l'altra riba. Ens con-
 vertíem amb paper secant. Jo juravi
 per les soles estalunades de les palates
 m'hi arribà a entrar algun peix, gripau
 o qui sap que! Tant! foren les vegades
 que ens passàrem per aquell corrent!
 Va venir un moment que ja no
 passarem i traspassarem, passant tres
 estones a terra i de una a l'aigua, ja
 passarem sempre més per l'aigua. El

cani, eny havia deixat - aneu a saber on
havia anat a parar - i eny trobàrem en-
caixonats dintre dues enormes parets
de pedra que anaven seguint el riu
amunt, amunt, amunt. Allí no hi havia
cani - al menys que fos putnari - visi-
ble. A la marge esquerra hi havia de
tant en tant unes pedres planes, al
peu de la paret, però difícilíssim d'anar
d'una a l'altra, per la distància i perquè
~~hi~~ ~~un~~ ~~cani~~ d'aigua hi llicava,
fangosa i rondinaria, pel damunt. Deu-
drem per un animalal passar pel mig
del riu. Era menys espasal, no hi havia
dubtes de cap mena i anàrem tan molls
de paper secant eny convertim amb espon-
ges. Tot passant aquelles tragèdies sen-
hi feu clar. Es parlà de reposar unes
estones. Per què? Molls com anàrem
era perillós. I, tot arribat, deixàrem el
riu i ben entrat el matí, arribàrem a
Trondim. Hi arribàrem plovent. Plougué
tot el matí. Entràrem a una casa de fusta
que sortia fum d'una xemeneia i eny

posàrem, per torn, una estona a xecar. Però...
es veu que hi havia prella perquè anar
no estàrem deshumits, ja eny arribàrem per a
tornar engampar. Sortirem de Trondim
plovent, i eny enfilàrem per muntanyes
i muntanyes, hores i hores i hores. Era
una caminada fatal, inacabable, astro-
nòmica... Caminàrem, quan sen-
s feu forç, automàticament, d'una peça. Eny havíem
tornat de fusta! I, plegats, desfets,
arandits, molls, inaprofitables, deturàrem
en el

M A S S.

que havíem d'ésser durant una Marga
temporada y nostres necessos. Eny dei-
xàrem anar a la gran Mar d'aquell
gran mas - Hostalijo - i eny fèrem una
procurada nova i llampant en honor
nostre que ressuscitàrem. Quan la pers-
pectiva eren bones, eny arribi gent d'una
altra Brigada que eny digué que aquell
era el seu lloc i que el nostre era

un coll més avall. Anàvem mudats, llueus,
mafos... Ens negàrem a deixar el mas
fins l'endemà al mati. Calculen que hi
havia la perspectiva de dormir en llit
després de segles de no saber què era. Se
llit ja en teníem: un llit de ferro,
de sis paus, i erem sis!! El pesant
que ocupava el llit era tan petit com el
llit mateix. Però hi entràrem i dormirem.
El llit, el llit, tenia dos malabassos. La
solució és clara, no? Tres ^{dalt del} llit amb
un malabass i tres deessola amb l'altre i
una mil com els àngels.

I, l'endemà, de bell mati cap a l'altre
mas; Puertopelado. Muntanyes plenes de
pins a l'esquema del mas i prats delica-
dissims de verds i ramats de bous. A Puer-
topelado i passàrem aquella nit. Era un
gran mas amb una font dintre la casa
d'una aigua que valia un tresor. Quan
hi començàrem d'estar bé cap a un de
nou: Olvirio. Olvirio era un mas en
miniatura. Caminàrem tota la nit per

paissatges de conte de fades. A la matinada
arribàrem a l'Olvirio, temps just de men-
jar un xai a la brasa que mata Ca-
valli i que tingui, pobre xai, una agonia
Margarissima i a caminar altre vegada. Abans
de marxar tinguerem el primer contacte
amb un petit drama amb l'aviació, na-
turalment del altre. Recordo que quan es
discutia una indiferència respecte sobre
tinguerem al damunt no sabem on anar
el que és de ser qualsevol de l'aviació. I
gar no. ^{Fortham} Coma esvarat amb el
patetisme no arribar-deça el cacicellon
Comissari al davant. Comem amb la tua
gracia ^{vamp} l'aviació plena de tota mena de emmanaments con-
tra l'aviació: tronys de totel mides i bola
la capsa de llapis de cartografia. No
sé si fou la virtut d'això el que ens sal-
và o que ells no tiraren dret. Les bombes
caigueren apropet, apropet, a una pineda
i damunt un camp pelat, ple de pedres
que es convertí en un xafec de projec-
tils que ens xiulà i caigui apropissim...

I comença, aquella tarda de maig, l'i-
nici d'aquella gran i llarga cursa endu-
rrera que fou ^{sempre} ^{la} nostra, esclatada a la
(1) Conedisses

famosa Brigada d'is "Gaig". Corrien rumors alarmants. Es veu que de braul dels rumors, també corria gent i molta.

No passàrem mai més de dues nits a un mateix mas. Sempre eubolicals per muntanyes i muntanyes i, en el mas més apantat de camins i carrereres, allà anàvem a parar nosaltres i d'allà n'havíem de sortir, a la segona nit ^{i molts negats a la primera} d'esser-hi amb el farcell a l'esquerra, rumbe al desconegut a esperar una altra nit per a tornar a repetir la campanya comedia. Passàrem per La Balleslera, un mas com una catedral i hi trobàrem un barber de Caldes que ens humanitzà la cara, ens donà tabac i ens parlà de les virtuts de les aigües del seu poble. A La Balleslera hi passàrem alguna nit més que als altres masos. N'hi passàrem tres, ens hi morà dos dies, i en ple maig. Sortirem de la Balleslera i seguirem el nostre pelegrinatge nocturn, seguirem aquell tràgic curs de "serenos" que ens donà a tots costums de grill, musclos i demés espè-

cies que estan com el peix a l'aigua quan les bombetes s'apaguen i les espelmes s'extinguen. El mas que vingué després de la Balleslera ens permeté veure cinc minuts una noia. La miràtem com qui mira una cola vinguda d'un altre món. Si, era una noia i jove i, potres de nosaltres, ens semblà bellíssima. Serà per la il·lusió. La noia se la veia mal parada i la regerem al cap de poca estona darrera una petita columna - dues butres amb malatacsos, cadires, baguls i calçots - amb una criatura inconsolable plorant-li al braç... Havíem trobat un paller formidable, ens havíem reulal la roba i roba el foc, fèiem "sobretaula" amb la conversa bàrbara de la bona nit que ens esperava en aquella troballa de paller... I, aquell però odiat, escandalós, immortal, ens tirà aquell món de petites, migrades i modestíssimes il·lusions - dormim damunt uns pans de pa-lla-, per terra. Fèia tantes nits que allò es repetia que, no sabent què fer per plasmar el què sentíem, agafàrem un quif i damunt unes vedalles enormes

quan hi entrarem. La gent en sortia rientant
xopa. I tant colones que hi passàrem. Cai-
guen, ^{baule} guien aprop i tot xiclera. La
metralla es clavava als ossos de piny del
pstre i terrasses de se'n despreuim remu-
llant als assistents al caure a n'aquella
mena de Mac. del refugi. Algu ha escrit
que lo tràgic va gairebé sempre del braç
de lo còmic i a n'aquell refugi - banyera
ho palpàrem. Les evolucions del petit mar
interior i les exclamacions dels que hi quien
al muntar de porris quan els orris esterior
venien massa a la vora, ens donava por rin-
re i per oblidar-nos que no podiem sortir.

Al fosquejar parava la sessió, i podiem pa-
ssejar entre una pinada ampla i neta, plena
de farollets de posar i treure. Passàrem
unes mis-pogues-tranquiles. I, una, un que
arriba corrent, l'Auro que no hi és, gent
que fug, moros que s'acosten cridant
i, paquets a l'esquena i de roda-mors al-
tra vegada. Arribem a Linars al clarejar.
Un pensament que anaven amb motocicletes
ens manen la pressa al passar un pont.

- Allegretto, allegretto, que això ha d'anar en-
laire dintre poc.

Ens instal·lem vora el riu - el Llinars, que m
a engrèjar el Llinars - en una casassa, i ens
dinen que ja ens avisaran. Passa una hora
i de les brandanges que volten el riu, baixa
gent en proporcions alarmants. L'Auro, crida,
tremola, plora, prova d'estirar-se els cabells -
era calb i, el clar, li resultava molt difícil -
i a darrera hora acorda anar a la Llinars. Jun-
tarem orris. Ningú tenia gana.

- Això es va complicant - engega un.

- A veure quin dia no haurém de tenir
mal de ventre. - se sent d'un altre.

- Cap on haurém d'anar avui? - Y, encara
sentien.

- Ja ens fan fugir només de picar amb
una canya esguerdada!

- Mentres la poguem contar aquesta... - en
en Cavallé, de Reus, que no es creia contar-se
cap i les ha pogudes contar totes.

I, de cop, ~~un~~ l'Auro que torna, que
crida i que surt aquell es-capalag de ca-

amb la millió de nials al pont
meleres. ~~Ja el ven venir, no?~~ Anava a fer sal-
tar el pont. Hi tenava amb un somriure inefa-
ble al Maris, un somriure de criatura que des-
tapa el plat una mit de Reis.

- Esperen que tots els camions hagin passat, eh? -
li diuen.

No sent res. Només té al pensament aquell mo-
nument de pedra que el té a la mà el poder
d'escunicolar-lo. I és clar, el pont saltà, i a l'al-
tra banda hi quedaren uns camions blindats; i no
se sap quants dels altres.

A migdia ~~de l'esperança a l'horra a la casa.~~
firaven de les muntanyes del damunt del riu i per
la carretera que giravoltava uns centenars de
metres a l'esquerra de la casa, ja no s'hi podia
passar. El cas era que nosaltres, per sortir, ha-
viem d'anar a sortir a la carretera! Amb la
el cor, amb el pensament, amb la mirada i
amb l'esperit, deuen dir a l'Amo que es-
perava per a fer-nos sortir, que nosaltres allà
no hi fèiem res i que poc treuria a migdia de
hores el que nosaltres fèiem, calladament i ig-
norada l'ou a n'aquella cacassa de vora d

Linars que va rient i saltant a deixar tot el
que té al seu germà gran, el Lijares. El cap de l'al-
bal Major a l'ignara del pont que fèiem
el refugue la cosa la que era veritat. ~~Elaborat~~
posat. ~~Ho com ho en digue que morissim d'a-~~
tre voler ~~elucara~~ ~~en podie~~
mar carretera enlla, nosaltres maleixos, una cosa
que estés bé. Que no ens ho agaféssim massa a
la rodetes...

A Respiràrem a nos. I Sortirem. Seguiriem un
camionet que anava a parar a la carretera
enfilaunt-se volant i decidit per la gatta de la
mundanya. Segurament deuen vigilar la casa i
esperar que en sortís algú i qui sap per qui
ens dequieren prendre perquè de la casa a
la carretera ens fèiem altí que en poden
dir "dibuixar" "fregir" "resseguir" etc. etc. En
la primera vegada que ens tiraven directa-
ment i precisament a nosaltres. És clar que
potser ens n'havíem de sentir orgullors i
tenir-ho a gran honor, però es veu que en
tot pensàrem menys amb això. Sentint,
ens posàrem nerviosos i corríem com conills.
Corríem ajupits, saltant de mate en mate,
animant-nos amb veu tremolosa a córrer i

a anar depressa. Les bales ens xiutaven aprop.
més aprop. més. I

- Ai! -

I un que s'anaga allargassal darrera una
ginestera

- Què, t'han tocat? -

- No, però... ho podien haver fet!

- Vinga, vinga, no us atureu! - fa la veu del
que veuia més endarrera.

- Vinga, més, un cop de coll més!

- Jo ja m'ho puc més! -

- Jo també - l'altre - però hem de córrer.

Ens hem àrem a fons a l'espinal final. La
costaven uns arbres i un revolt.

- Ai!

- Mf!

- Orr!

- Canai senalla que ens
obren, de bales!

Aquí i hi podem posar totes les interjeccions d'a-
livi ~~de~~ que s'escolten després d'una cursa
"embalada" una tarda calurosa de juny.

Reposarem una estona. Reiem. A tots ens
havia passat les bales més aprop i a tots
ens havia esvalotat les ginesteres que tenien

a dos dits dels peus i a dos paus del mal...

Quan començàvem a recollir l'ale, aquell
soroll esclafant, mortal, enfollidor, desmuntat
d'aviaiis... I una cursa, amb obstacles, fins
a trobar la carretera. Entrada ràpida a
una claveguera plena d'aigua i, com mirant
després d'haver deixat el lloc de la repos-
sada, un caos de fum, de foc i de fressa
ho emplenava tot. Ens escapàrem per punt.

Passarem molta estona en reunir altra din-
tre, però Gadi no volgué sortir fins que
no es sentís ni volar una abella. A la
fi sortíem. La tranquil·litat era total. La
tarda, admirable. I, quan començàvem a
eclar bé al món, en Gadi, que sentia
l'aviaiis a distàncies inculcables - molt
abans de desplaçar dels camps - es recongué
verin.

- Cerquen un forat! - digué - Depressa! - I
fugi corrents.

Ar se sentia res. Forçàrem les orelles... Res.
Gadi, treient el cap d'una "alcantilla", ens
pidava:

- Cuíten, que s'emplenarà!

A la poca estona el temut sorrell es revoltam
per damunt nostre. Ens tingueren qui sap l'isto-
na a la claveguera. El sorrell, però, anà de doli.
La Brigada veïna per la carretera i el "caci"
s'hi batejaren. Deixàren anar les bombes de
mà a cofes, acompanyades d'aquell sorrell
ratis, solent i foll de l'avis al prendre al-
tura una vegada ha fet la seva. Els caces es-
culàren, a jutjar pel sorrell - sinjhi de no-
salties sortí de la claveguera fins acabada la
funçió - tota mena de punxels per l'aire.

A intermitències, desnaturalitzant el pes
dels motors, les metralladores alades ruixaren
la terra. I l'anar i veure no s'acabava. De
la nostra claveguera i de les altres que hi
havia gent, de mig del pús i de les cu-
nelles s'ahara ~~s'ahara físicament~~ ~~però amb~~
~~esvalot ratis peignicament~~ ~~en~~ a mitja
ven un ratis i coulguet cor de dolceses
infinites contra el avió, lluny ocupants i la
deconeguda família de lols plegats. Era la
única cosa que podíem fer! Però, no.
S'un grapat de pús, aprofitant un cap-

girell d'un "Fiat", en sortí la ràpida càrrega
mortal d'un fusell metrallador que arribà a
desti amb una precisió - veigis els resultats -
fatalellica. Noatres, de la claveguera, senti-
rem una bomba de mà esclatada més aprop
que les altres, i ho feu efactament damunt nos-
tre. Veigis la grava volada en ruides: un
metre en circumferència i dos paus de pro-
funditat, i, passear el motor rondinant sal-
vagement i, de cop, parar la freixa en veï
un gran xiulet de cosa que baixa com una
bomba inuenta...

- Asi cayeras, c....! - deixà anar un xerxent
de transmissions, senillà i callig. Passà un
mes que costà sia hi i ajuda convèncer-lo
de que qui havia fet caure el Fiat fou
un fusell-metrallador de la tercera del
segon. Ell jurava que l'havia fet tombat
ell i cridant...

Perque l'avió caigui. Quan l'anàrem a
veure trobarem quatre ferros reberts, creuant,
i mig còs humà amb un enorme trauc al
front i un altre al pit. Era italià i a

la cartera hi portava una rossa magnífica que reia mirant qui sap a qui...

Al cap al tait d'aquella magnuda jornada, arribarem a la Fàbrica de Asenar de Fomes, mas de masos que fou la nostra segona època felix i florixent després de Bordin.

La gust del mas fugí al veure's arribar en-dermant que si es refiava de nosaltres tindria molts treballs, hi eny instal·làrem amplíssimament. Teniem baleria de cuina, les cassoles que volíem, paelles, plats... sumant, érem feligós. Peliso - pobre Delis, mori-, ma-tava porrit bon que conien perdute per les muntanyes i Estarriola i Falxi feren es milions esclafats de bon que han fel. En aquells dies teniem una Comunitat concu-mendíegima i selecta:

Paco, l'armer, aventurer i cantador de tangos. Havia estat anys a Buenos Aires, s'vivria amb una francesa i ^{ella que} havia rostat tres nits una barcelonina a Mallorca a bord del "Jaumet". ~~Portador d'animals.~~

Amadeu, ajudant de Paco, cantador de ven

estrident que havia cantat a tots es cors de Breda. Portava la barba més ben plantada de la Brigada i era un ratiós protector de tota mena d'animals. Blarriola si deia "hurrofótil" de resultat d'això:

(Carla Estarriola)

... Els avions venien de dret, de dret, de dret. Jo, que ja havia fet porir la burra (1) d'estar al seguir el riu recordo que la portava de la cua. Amadeu era a dues passes davant meu i, quan els avions s'aturaren al damunt nostre, que es mastegava el puixal, Paco exclamava espermental:

"Ai, que em malaran la burra! Ai, que em malaran la burra!..."

Amadeu, de Breda. Ajudant de Paco, i Armer. Cantador de ven estrident, que havia cantat a tots es cors de Breda.

Senecio. Ah, en Senecio. Era Madrileny, d'Esquerdia Republicana i parlava sense obrir les dents i tan depressa que no l'inter-mia ningú. Cantador de lala mena de "fox". Especialitat: "Che Continental"

(1) es refereix a la burra de l'Armeria, coneguda popularment per la burra de l'armer. Una blama.

Tres plans en blanc. Per què?
Oh, aneu-ho a saber! Hi ha tantes
coses que no hem compres, no compre-
nem: no comprendem mai en aquest
mon... Així, a n'aquest. Calcuten a
l'altre!

- Hum! - se senti - I porlen malela per fer-hi Temporada?

Euf hi fixarem mèt. Aquell "Hum" es convertí amb riures per boba el nas i picades d'ull. Aquell caminar, malgrat es regles que no veïem cap dona d'aprop, no faltava. Es clar que també podia fallar, però no fallà. Eren dues xenyorettes ~~de~~ de València que es guanyaven honradament la vida amb la seva deshonra.

La casa anava tot el dia plena de xicles i crits i recordo que un dia que el quefe de la Divisió anuncià la seva visita, i'hem veient-se atrapat còndestà, concepent la pudentia que distingia al Comandant de la Divisió:

- Pots venir, és clar, si vols, però l'artilleria enemiga ens ha localitzat i s'hi plou com al carter... - i penjà l'aparell

- No tingueu por que vingui. La podem continuar... - digué.

L'estada d'aquelles dues dones al mal origenà una ^{colla} de coses importants. Les

principals són aquestes:

Primera.- Un seguit notable de desercions. Es produïren d'aquesta manera:

Venia un enllà a parlar quelcom del Batalló, ~~però~~ sentia xicles i rialles de dona, flairava aquella aigua de colònia clàssica i, al tornar a la Companyia, naturalment, li faltava temps per contar la cosa

- Es a dir que nosaltres que en tenim tantes ganes com ells, res i, encara, nosaltres hem de procurar, a tret, que i acandits, que ells puguin, tips, jugar amb tranquil·litat - se sentia. I, l'endemà, nous enllà ~~però~~ diuen el "part" de no se quants desercions que es multiplicaven quan el nou enllà ~~no~~ contava el que havia vist, aquella nit a la Companyia...

Segona.- L'inutilització Temporal del Capità Navarrete - vegi's informació al meu informe al final - que renegà tot cotxer, Marqués peluanc, ~~des~~ de les conseqüències d'haver-se donat ~~de~~ familiarment a furnicar evadint les precep-

noves d'en llor, hi passàrem hores i hores fins que algun ho acabava així:

- Que ho facin com vulguin però que ho acabin aviat. Si s'ha d'afluixar una mica de cada costat, s'afluixi, que nosaltres no hem pas vingut al món per arreglar les coses a cononades, i avall homes.

- Matem-ho?

- Matem-ho.

I per apartar aquella idea constant, immovible, incanviable, immortal, de la Tomada a casa, del dormir en un llit honrat i de nit, del rodar amb la xicola, del peneure la família, del poder-te passejar pels carrers del poble o pels camins dels afores sense el constant nerviosisme per si ve o no ve l'aviació, un esclava:

- Prou guerres! Miren, avui farà anys, per la festa major de Palamós...

I seguia una història d'un amor d'envelat, que tenia la virtut de renovar el recordatori galant d'un casol que amb un tomris al Maris començava:

- Això em fa recordar el principi que festejaven amb la dona. Un diumenge...

I, ja, un per un, desgranàvem històries reals o ~~avall~~ ~~inventades~~ fins que, sent-se poc interessants els temes, ho acabàrem deixant llegir, per una cigarreta, al que no festejaven, les ratlles més entremidors de les cartes de la xicola.

La veu del cor de canons tornà a donar popelides audicions. Començàren a circular rumors de marxa. Madrid? Valencia? Almagro? La Oigada havia quedat desfeta en autèntics "operacions" desprovista de gent i amb una moral que, mai com en aquella ocasió es podia dir amb més justesa d'aprecció que "fotia fàllic". Això no era degut perquè el partit del comandant sortís diàriament parlant de la gran moral que regnava a les nostres fileres. Ara, que, és clar, també deien que el menjar era suficient i bo... - i tot feia creure que era qüestió d'anar a reposar. Però no donava la sensació que hi havia algun interès

en portar. i la contrària: els portaven "quints" i passàren en tensió de "ara", "ara" uns quants dies. Indarinarum la propinquitat de la marga pet la de les dues ex-verges valencianes. La nit que seguí sortirem. No ens dignàrem veure d'anar depressa i ens ho poguérem agafar com una sortida de pleu.

- Qui és que sap on anem? - es senti

- Ja arribaran - contestà algú.

Seguí sortirem una nit de juny deliciosa, Menges de canes, nets de pensament i content al cap i al fi de munda de Noc. Qui sap, potser estariem prou bé. Anàvem fins tota la Comunitat amb la llum blanca de l'armer i un mul que ens regalaren. Feia una nit especial que ens feia dir coses així:

- Si ara ens dignéssim, tirem de dret i no pararem fins a Catalunya! - o,

- Si si la guerra s'hagués acabat. Que el Comitè de No Intervenció hagués fet un miracle dels grocsos i... llavors aquest colm el podríem passar a casa!

Y, ja:

- Se tota manera ja li passarem. Això s'acaba alany de l'hivern.

Y ja estare. Kilòmetres i kilòmetres ens sentiren variacions del mateix tema. Qui sap qui ens haurien dit si haguéssim pogut parlar.

Se'n feu clar a l'estany de Rubió de Mora. A les cruïlles hi havia arbres plantats amb arrels amargantes.

Algú digué:

- Bé, cap on s'ha de tirar? Això es va allargant una mica massa!

Ningú contestà. Seguírem caminant. A migdia érem a l'estació de Rubió de Mora, un parell de dotzenes de kilòmetres apartada del poble i allà ens indicàren de treure a l'esquerra i no parar fins a Olba.

- Olba? - es pensà en col·lectivitat amb un general arronyament d'espatlles.

Ja hi arribàrem. Però fou tard. Aren seixanta kilòmetres, senyors. Els pens ens haurien, les canes ens portaven i sen s'movien gràcies a misterioses forces desconegudes per nosaltres. La llum blanca de l'Armer,

de tant en tant s'aturava al mig la carrelera,
es girava i, amb una mirada intel·ligent-
sima i ocrivissima ens deia:

- Be, que fem el brig o què?

Provanem perarregat ajuts per les cunetes,
queixant-se i reuegant.

Foré que la via de les porquinitats d'Olba
ens reconfortà i Carallé ens vingué a esperar.
Semblava que entràvem al cel. Un riu - per-
què a cada poble que anàvem hi havíem de
trobar un riu? - el miràvem, donava, bai-
xant ample i blau per entre torres gro-
guissims, voltat de muntanyes verdes de
pins, una visió impressionant al paisatge.
Només sentíem caure l'aigua pertot. A
baix, al riu, amb un de multitud i, per
les horres, estencissimes i brillants es veien
transparents, nets i llucents. Per ^{davant} ~~entre~~ el
pins, sortien el pit pereres immenses, carre-
gades de fruit - bastima avui un parell
de pedranyes endavant, era verd - i, en-
tre sota i sota, es prevegueren xals i caiguts
de branques - no usen sostenidors - ens

piàvem l'ullet dient-nos a crits el paratis que
seria allò quinze dies més tard...

A mida que ens acostàvem a Olba, poguéem
veure centenars de ^{ciutadans} ~~habitant~~ fortificant d'una ma-
nera prodigiosa les altures que ~~perlloraven~~ ^{dominaven}
el poble. Cantos i crits se sentien baix ar dels pics
i s'hi veien pujar enormes vagues de ferro, que
pujaven, amb corries que xiclaran, vermells i re-
menant el cel.

- Es veu que per aquí no es volen deixar passar
acompanyats.

- Per aquí no passa ni l'estona... - se senti.

Éls pocs dies, que foren ben pocs, que pas-
sàrem a Olba - dinades amb amanides refrescant
i colorides sota una perera de milja edat, ple-
na i ben conservada, nadades al riu, tertu-
lies amb el gos de l'Olina (Xipre En, Llop, Fe-
lipse, Calvo) - ens feu ~~desse~~ donar compte,
al deixar-la, el disgust que degué passar
Pare Adam quan el foragitaren del Paradís.

Sortíem d'Olba sempre mirant endavant
fins que el coll ens s'queixà i ens digué que
ens en fèssim un carrer.

perquè quan nosaltres hi arribàrem ens
obri la porta molt amablement portant
al davant pen en forma oval i de di-
mensions notables l'epileg del permís del
moliner. Darrera d'ella ens Madrà una
gossela gràvida també en proporcions a-
dormants. I una penyora ^{vela} ~~plena~~, dues
~~treus~~ ^{treus} ~~de la casa~~ ^{de la casa} ~~amb~~ ^{amb} tot un oc-
cuper ventre...

Al mati de la molinera gràvida hi
passàrem prou dies. D'allà ens marxà
l'estarivola amb el cor tarat? i ens arribà-
ren nous "quintos". Allí ens feu suposar
que amb quel estijest entrada no en-
tràrem en ja teníem arribat com pensàrem.
Si, si... Començàrem a tenir visites de l'a-
viació del aïnes. La nostra, de Frol que
no l'havíem vista! I un dia:

- Preparats que vindran uns camions.
Passàrem un dia enter a la carretera amb
els paquets a coll. Els camions no vingri-
ren fins l'endemà a la tarda. Més
tard ens enllestiràrem des d'isbaras que

portà aquell petriàs.

Se peut dir als gossos:

- Ja cal que aprengin! - quan arribarem els
camions - M que estigui Mest del sol, però
si passen, passarem just.

M era cap regal, la ventat, i la sortida
no fou tot lo alegre que es podia esperar.
Deixàrem la carretera homada i ens enli-
liàrem per una pista, a mà esquerra
arrant cap a Ruticlas de Mura. Fribàrem
uns carratinsos vora un peu herent que
ens annuciàren com aquell que no diu res,
que:

- Si, això ja ho tenen balut per l'arli-
Meria. I l'aviació no es man. Estiguen estats
perque tiren sovint, sovint...

Firàrem endavant amb recança. Els pen-
saments de tots tingueren penús i acordaren
deixar arribar la nit i envestir a peu
muntanyes amunt. Però al camió hi havien
oficials i aquell acord no pogueren sino ob-
r-mol-el amb la mirada. Per la pista, plena
de pals vermella, ens passàren els pensaments

més exagerats. Els que pensaven amb l'arriada
ho endevinaren ja que entre els cacs i la
por ens tresqueren hores dintre un estat. For-
màrem a marxar. Y

Barraques

La festa Major de Palafrugell
L'arribada coincideix amb la festa Major
de Palafrugell. La podem distingir així:
Primer dia.

El dia abans no hi hagué el tradicional re-
pi de campanes. Qui ens ho hauria de
dir, però, la festassa que ens esperem!
De calor, en feia com a Palafrugell el
20 de juliol. No hi havia tampoc in-
ts, ni fotografes ambulants, almenys jo no
en vaig veure cap. Però el muntatge de
circ, els tirs de "colom" i aquella xileta
"bomba va" d'aquella parada del estiu!
Mare de Déu! Miren si no:

Quan nosaltres entràrem a Barraques, la
gent en portia. Però amb pressa. Ca-
minant aturats per mig del camí canvi-

ven tot el que podien: moltes, màquines d'es-
criure, gabinetes, oques. Però tot amb ritme
acelerat, com si els escapés el tim! Moltes,
com que ja ho portàvem tot, és clar, en ca-
negàrem pes i passàrem de Marg. Ni mai ho
haguéssim fet. On eren els profetes, Marro?
Per què. Badi no flaireja l'arriada aquella
tarda? Sortirem de Barraques per una
canelera ribelada d'arbres i de cop, gent
que coneixem. Daa

- L'arriada!

- Amaguen-vos!

- Si, però, a on? - Tot una pla. Es refi-
gis ben a dos cent metres i allà ja ho
teniem al damunt. Ben tres, tres cen-
tres i cap de bi. Grisos i mal-curats, llen-
gers i pon dinaires, enfilaron la canelera i
s'acostaren de dret. Escena ràpida. Pa-
rada de Camió i de caps a un petit
plot que ja hi trobàrem un xifre amb
les ordes Tapades. Diruel es refugià din-
tre l'estorac d'una bomba anticor. De
I vegèrem baixar quelcom, ràpid com

un pensament de mort, que caigui, ai! a
ben pocs metres del nostre forat. És tan-
cà els ulls. Ens curastàrem forat l'udint, però
per esforços que fèiem en sortir del
cul al defora. El soroll fou, sec, mort-
trós i es repetí. El forat no s'engran-
dia malgrat l'energia que posàrem a
l'esforç de fer-nos subleuant... Ens cai-
gué guelton guelton al damunt. S'atu-
rarem el respir i el cor s'aturà ell sol
sol. No us alarmeu. Tira terra... En aquella
hora, altres anys, la Príncipal de La Bis-
bal, trau Sardanes a Placa Nova, la
gent arribava al cafè amb gust de "re-
lleus" a la boca i un remor de corti-
tes i clàstics repetia invariable "a pececlà"
"a pececlà", "a pececlà".

- No us alarmeu que emera són aquí - mig di-
gué el xòfer amb la boca a sola-terra.
Perquè nosaltres volíem fugir. Cap a
on no ho sé però volíem fugir. El xò-
fer, en parlant amb la boca plena de
terra, tingué uns treballs de brig a con-

vencer-nos... A la fi sortirem. Passàrem halant.
La tripulació del camió era completa i omplí
de diversos punts amb aquella mena de rialla
que ha juvenal la guerra quan l'anàlisi
ha escupit aprop. Cent mil comentaris amb
pocs segons i, al camió, un desastre. La
metralha en el forat sol i, foradant entre
altres punts vitals el dipòsit de gasolina
que serveix per de res s'escampà per
la carretera, donant la impressió que el
vehicle s'havia, d'espantal, orinat a les
calces. Trobàrem capots i carteres i roba
com un garbell i, la màquina d'ecrirme,
aquella famosa "Remington" portàtil que
fou la primera i màquina d'ecrirme
que entrà a ferol, la trobàrem, pobreta,
ferida amb tres grans esborrons d'entrada
amb els corresponents orris de sortida.
Li varen malar tres metres, la a, la
s i la d per uns delats. L'obríem
i per probar si es veia en cor d'ecrirme
hi fèrem un document allà mateix con-
cedint-li la medalla de ofriments per

la pètria.

Aquelles bombes en feren un gran malla.
A pocses passes de on eren nosaltres dei-
xaren un gresol de molts ~~estrepitosament~~
estrep. Meliculosament trixas per a fer-ne
bulifanes, metaren un arbre i, un mig la
canelera, inflat i negre, hi havia uns
homes que no caurlaren mai més...

Aquella nit no hi hagué ni concert ni ball
a l'enclot.

Segon dia.

El segon dia ens tocà Merar-mos a l'hora que
altres anys en n'anàvem al llot. Arribem
de Barraques per on hi havíem entrat. Els
preparatius no eren gaire consoladors; tot
donava la impressió que el segon dia
de festa major seria un gran dia. Anà-
vem encara a l'antic del dia anterior i les
perspectives del clàssic arribats amb pellat-
re i Magrota eren molt desengoncadors.

Arribàrem a una celació, a una hora de
Barraques. Hi havia gent que dormia, un
bon amb aigua bruta i un gressol abon-
donat. Al cap de poca estona que hi

erem nosaltres començà el concert. Mai a cap fes-
ta major es començà cap concert a les 7 del
matí. Ens redonjàrem, dintre una cora de
rigues de ferro que emplenàrem de garbes de
llat. Els xicots de les bales éren riapits,
secs i decidits. Passaren sis caralls amb
gent a dalt. Tornaren a ~~per~~ venir i a marxar
de nou per a tornar altra vegada. Els
veu que la cosa no es feia gaire ni cap a
l'esquerra ni cap a la dreta. Bullaren
més mica i gent de la situació enrediren
pel centre galopant per entre una ~~de~~ rue-
da de puros petits, callats i badalots.
Començà a passar gent amunt i avall.
Passàrem gran quantitat d'home el cap en-
darrera fent cinquanta passes, se sen-
tia una veu:

- Arriba tota!

I els xicots, s'aturaren, seudaren, i fugien
corrint pel mig la sueda.

I nosaltres començàrem:

- Be, qui fem? - Jo.

- Jo Maria - Carall, de Reus.

- Es clar que no podem marxar que no ens ho diguin, però... - Ragella, de Sagostera
- Ja veureu com en dia, amb aquestes coses farem la de riure! - Cavallé, de Reus.

A una muntanya que teníem al davant se'n començà a alçar pedres, i fum i pressa que venia d'Arbúcia que teníem a una muntanya enfilada a una muntanya que teníem al darrera.

- Anem-se'n a veure aquella casa blanca que es veu allà - Navarrelle, Capità i heroi.
- La nova ens posà en moviment. L'alegria donà peu. El camí d'anar a la casa que primer passava com avergonyit feul cecel i ins per entre la pureda, es desvergonyia i anava a donar al pit a un puig pelat que els xivots de l'artilleria, no se sap encara perquè, hi havien agafat maina. Després de voltar i més voltar per no anar-hi de dret acabarem per no anar a la casa indicada. Anàrem a una altra.
- I, a l'última hora, direm que ho hem

entès malament o que Navarrelle no s'ha explicat bé. Els xivots de l'artilleria se les donaren llavors a perseguir cada muntanya que es veia i a atropellar al poble a tres quarts de camí de on nosaltres venim. Passarem Marques ens-nos preguntant-nos què faríem i què no faríem fins que arribà un ullat i:

- A Carragues! - ens digué - I de pressa!

Ben mirat ja feia riure fer-nos anar a Carragues amb la fella que s'hi feia. Oh, i per anar-hi! Fèiem de passar per una muntanya pelada - qui sap on s'havia deixat els arbres - que hi quèia de fol en abundància. Que llarg tindràrem els pocs filonistes que ens separàrem de Carragues. Per que no ens fallés res en aquella jria de viatge, l'aviat ens visità, hi agra darem i no se'ns mugué del damunt... Per fi ja surt el poble de darrera una muntanya. Ara ve de baixada.

- Correm? - ve sent.

- Va! - també.

Bé.

- Per on passarem, ara? - es diu

a poques passes hi ha un rec respectable - eren deu metres, senyors! - que hi passa la via. No es pot perdre temps cercant solucions. Darragues treu fum de cada costat. Però hi ha un refugi!

Badi Rich, de Cassà, dona una solució de cap privilegiat. Agafa el sac que hi duia la roba i el rapal el tira a la via i, matemàtic baixa deu metres volant i aigües damunt la flonjo del sac que mata el cop.

- Au, vinga! - fa de baix.

La pressa, però no té estranyes. Ragolta ja havia, no se com, baixat pel dret, fatigat, nerviós, havia apuntat melament i es retornava a dues passes del sac i Camille i jo havíem seguit amb èxit relatiu el descens de Ragolta. Els booms! eren constants, ràpids i anaven peguats del timbre-mol de palets que cauen i vigues que s'estelefen. Recordo que entrarem al refugi junt amb un "petrot" d'artilleria que esclatà a quatre passes, just, justel... Entrarem rodolant i plens de fum, un fum pesant,

amargant, intolerable, desconsolador... El refugi era ~~adap~~ llarguissim, estretíssim, i foscússim i fresquíssim. No s'hi referien de la cursa fins que ens referien para-
del punt estont.

I, comentaris, a crits, de la palrada de peu i de la sortida per punts. El poder fer aquells comentaris sol, valia la pena de les correccions.

- Est clar, - deia Cavalier, de Reus - per que si no els podríem fer, seria... que no els podríem fer!

- Est un gran home, Cavalier - se li deia.

Estàvem a uns 15 metres sota terra i a dalt hi havia de tot. El mínim s'hi acabava explotant. Els esclats de les granades d'artilleria era marejador i per si fos poc:

- Aviació - sentíem

I les parets del refugi tremolaven de por i les orelles nostres ens xiulaven dolorosament. El so no era continuat, pesat, desbordant, baladrer, desordenal... Perque la mort a la guerra ha de venir baladrejant d'aquella

manera? Per què pintar-la una ~~data~~ vestida d'esquelet, amb un drap blanc i - per tapar-li què, vescu? i una data oculta al dit? Un temps de guerra pinten-la vestida de general, grasse i refeta, amb un mul de papers descolta el braç, o amb "gramola" blava, ulleres d'aviador i plena d'estris delonants...

Es esclat dels obusos es retoren els amb ell per veure quin pelaria més.

15 metres escala d'aquell concert baldador, agre i escandalós es portin seculir:

- Què, sortim a fer una passejada? - I, temia la virul, aneu a saber per què - de fer no pume. Eren moments ben especials. A l'hora de dinar hi hagué trem. Es veu que el que feien el concert plegaren les soltes i deixaren reposar els bombas. A la mitja hora de quietut autèntica, decidiren provar de sortir. Si calia dinar, ^{tanmateix} per ~~sortir~~ que hi hagués. Però - és aquell però del principi - es veu que amb aquella mitja hora de pauca el concertista ja feien el fet, i desmentufaren els flicons, estiraren els violins i

llevaren per damunt Garraques les notes agudes i brillants i convincents del concert d'havent dinal del segon dia de la festa major. Els que ja eren gairebé dalt l'escala baixaren de cop precipitats del escalon i baron el pla inclinat de l'escala. Baixaren com pogueren...

Aquella gent dels canons s'anaren engrescant de tant en tant en baixera, refugi arall, a refugiarse i en polser - al mir hi ha encara molts misteris per resoldre - una nuvolada de fum rosmegros, apeslis i violents. Era que quelcom s'havia desfet, cridant i a brins, a la vora, a la vora...

Si, no dinarem. S'acordà que, en vida de l'estal de la sortida, no es dinaria. I hi hagué companguerisme, carai, no omli ningú i, es dar, no dinà ningú.

Al refugi no hi havia llum i com que ningú veia ningú la gent ho aprofitava per galar-se el nas, fer llargos i deuen corol de poc en reunint a plena llum.

- Sortirem cap-al-tard, quan no plopi - diu una veu.

- Perdreu paciència 8 hores - diu la veu

segona.

I passàrem dues hores. Al món hi ha hores tristes, llargues, alegres, curtes. A la guerra també, però hi ha hores de porrelles. Foren dues hores d'aquestes.

- Forquell són les quatre! - dique'm propietari de pollastre Neguit l'hora a la llum d'una cigarreta.
- Qui sap què fan a casa... - afegí un de la Barceloneta.
- Fins una pedra orta el cul. - anà a càrrec d'un de Reus.
- Quina són... - badalla un de Cassà.
- A la porta celana no es senti ni això. El vent tenor d'homes ennuvidi. Algunas al silenci min-jú no el volia trencar. Costava trobar amb què.
- Es senti baixar uns quants escabons rapidissimament.
- És, mris, ep! Fets a fora que ja són aquí! - I, de més lluny, ja fora de l'entrada del refugi:
- Sepressa que ja no es pot transitar a peu a peu!

Se dau es degué sentir l'espatal de cent vent parlant a cop. Es del concert estaven demunt el si beurol p i de notes queren, escumadors, pel voltant del refugi, entre altres llocs.

- Què farem?
- Forlin?
- Forlin o no forlin?
- Mris, és un disharat!
- Si, però...
- Vinga, deci dim-nos, una cosa a l'altra!
- Jo esperaria mris!
- Jo també!
- I jo!
- Jo no surto!
- Jo em quedo!
- Si, però...
- Que no veien que si sortim ens foradarem?
- Si, però, tollim deu haver marxat!
- Jo ho provo. Qui em segueix?
- Jo!
- Jo!
- Jo!
- Jo!
- Se'n quedarem més de 80. En sortirem molt pocs. La llum ens ferí i alçí i el del con-

cert, de moment, uns mus. Les bates esploratives un mestres del carrer. La gent corria ajupida amb les mans a terra i els ulls oberts...

Sortirem del poble. Els altres hi entraren i és que encara no havien entrat es dedicaven a fer camins depressa al que n'anaven sortint. Arriti un moment que la pluja de bates s'ensorri en veritat.

— Anem a l'aquella casa — feu Dadi, de Cassa. — Ens foradarem!

Ens hi acostarem.

— Un aneu desgraciats, que us agafaran pel clatell! se senti. Era un dels tripulants d'un tanc que, com que un tanc no és pas precisament un cub de canyes, no s'ho agafaven tan a la valenta com nosaltres.

Ens decidirem a deambular carretera amunt.

Avançàvem a salt, d'arbre a arbre en mig de pinets de tota mena. Sonava la impressió que havíem fet quelcom malament en públic i la gent ens obsequiava amb una fenomenal pilada, pintada. És clar que eren uns pinets

ben especials tanmateix! Per la paelera es via una cornua de gent dispersa com desafiada a veure qui arribaria primer a l'altre banda. Eram qui d'ençà de sortir de Banarás. Més encara erem els primers d'entrar-hi. Què volen, el món va així...

Més tard, a prop d'un tou de terra ens enterrarem que el tanc ens havia tret de pens i ens tinguérem doble agraïment quan passarem i ens convidaren a fumar.

Ens havien deixat sobre un pla que no hi havia res per amagar el cap. Un Comandant francès deia, en espanyol que era un distorsionat i s'estirava el cabell.

— Que no ho veieu que devia no en quedaria cap?

Però li digueren que ordres són ordres. Tell se'n anà diguent, en francès, qui sap quines coses.

Terce dia

Sortí i, tot just mat, una bogeria de caminades per un seu mestressa. Allí era canviar la geografia del país. No tinguérem temps de penjar d'un xel de bates d'altres que

ja cent, mil, es que volguem més; no feien dir, de moment, coses rares per acabar arranjant les espalles. Muntanyes, plans, carreterals, camins, aire... tot anava ple de pales i metralla. - Aquí m'agradaria veure una sessió del Comitè de No Intervenció - gemugà una veu acandida. Les firiàrem a una caseta, vora la carretera, al peu del Raigudo.

Hi havia palla i puy. Les di deixàrem anar damunt tots dos i eny dedicàrem a esperar.

I l'escena, testualment, anà així:

Arriba Jones que ve amb permís de l'alcaldia. Porta un carregament de conyac. Convida i s'accepta.

- Al menys beurem-hi! - diu

Les magnífiques pales del 15 (diuen q'antany) eny anaven feul verdana. Ara a cinquanta metres, ara a vint ara i ai! a deu. Sospirada general. Ja tornen a caure a vint, a cinquanta, a cinquanta-dos.

Entre Camjissà - l'enllaç més treballador del món. Arriba literalment desesperat.

- Que no ho sabem? La nostra avarici eny ha

metrallat tres vegades! No hi ha dret! Per fer-ho així ja es poten quedar, muntats, a castigar-nos la firola... s'han fet retirar a terra uns de deu vegades... Però no se n'han rigut! Els he tirat. Ja ho veieu!

- Ben, Camjissà, ben... - li fa Pau, l'Ermo.

I Camjissà ben.

I ells, i els altres, hi tornen, totes, d'aprop. Altra vegada cinquanta, trenta, deu, ai! quinze...

I y van divertint així.

Angel Guart deu, de Cassà, que romanent ja no pot tornar al Galadí complant que on eny muntat, tot marenguet, el'n va cap al davant...

Quan era a cent metres Angel Guart deu, negé:

Estalalar un oleis a prop del país de la casa.

Persà: "Ai que fi..."

Un altre oleis xiclar. Li aprop fent-li, rabaut,

"Ajupat". Angel Guart deu, i ajupat,

però següi l'oleis i el negé estalalar al taulot

de la nostra caseta, emportar-se'l i emple-

mar-ho tot de fum i pots i pedres. I Angel

Gualt deu dir:

"Ja està!"

I arribà al Balconi amb cara d'olor enfadal.

Morats no regirera, és clar, de dins la caseta del d'que de Defora regi Angel Gualt deu. Però morats hi eren a dins. A dins la cora anà així:

- Gooooom! (Això és una cançó a cinquanta passes)

- Gooooooooom! - (El mateix 'boom' anterior a cinquanta passes).

Pel teulat de la casa una rata vingué boja de l'engunt i entrava i sortia i tornava a entrar, tornant a sortir per mig ls teules i l'encaixant. Polser, qui pot saber què deia aquella rata amb aquells moviments, en deia quelcom que matemàticament no entenien. Comentàrem:

- La van a volter lora! - Guilo.

I, Gornas:

- Me eslay olendo un canóner. Torbi. I.

- Gooooooooom!!! (Aqueles ~~passos~~ de 'boom' anterior al teulat de la casa... Sobre rate!

Quan la pols i el fum ens punxàrem així-

car el cap ens trobarem amb el teulat per ha-
mel. Les vigues del teulat feien, despenjades
d'una paret un curiós i furiós pont damunt
nostre... Hi una passada. Però d'evatars tan com
volguem!

Sortirem de quatre grapes a una casa més
gran que hi ferem el favor de suposar que
aguardaria una cançó. Era l'hora del
plat fort al futbol o del ball de tarda a l'en-
velat, a la festa major.

El Comandant ens relé rient.

- El millor que podem fer, és - dirni- vol-
tres i papers anar una mica més perall...
Al cap d'un quart tornàrem amb aquesta
nova:

- Elly ja s'ha damunt la carretera i és clar a la
carretera no hi deixen passejar...

Sortirem Ragudo amunt i ens n'asseguir-
rem. Baixàrem a la carretera al costat d'un
pont. Hi havia gent. Era for. Feia lluna.
Se sentien crits al davant. Pel que pogués
ésser:

- Anem-nos-en sota el pont, nois - es diu.

No tinguen tanta por, tampoc! Sonen-me un cigar, volen? - un verguetol.

Arriba Collado esveral. Tenia uns centenars de "quinto" que els guardava i a cada canomada xutava en perdia uns quants. I com aquell dia en tiraren tantes... d'aquells centenars, a Collado n'hi quedaven una quinzena...

Es fuma i, quan ja anava a dir que ja era hora de respirar una mica de tranquil·litat,

- Fa-ta-ta-ta-ta-ta-ta! i fa-ta-ta-ta-ta-ta! i fa-ta-ta-ta-ta-ta!...

- He perdut el cigar - em deia poc segons després Collado Tajupit sota el poul...

A l'hora d'anar a l'envelat entrarem a un túnel. Ens adormirem i el

Quart dia

^{o que m'assabentava no}
^{o que m'assabentava no}
 És veu que aquell any amb tres no n'hi havia
 en vau ^{tenien} ^{el quart dia}
 ver per ^{de} ^{major} ^{en} ^{trab} ^{al} ^{tr}
 mel ^{del} ^{pasado} ^{seu} ^{seu} molta gaud que el que
 volia era no anar "altà dalt". A l'hora d'anar
 morar, que no esmorçarem, començarem a anar

bar-nos noves de programes insospitats. Es diu que a dalt ja no hi quedava ningú. Que ja els altres ben on eren nosaltres quan alio del poul... La cosa no era precisament per convidar a l'angelot que ens portava aquelles noves a passar una setmana de vacances amb nosaltres.

Fingíem reunió. Arriti un lullay i ens portà un paper del Comandant que ens deia de pujar en la tarda abans hi hauria fet mala si aquella rata. Alio ja era més seriós.

- Fa mort que has sortit d'altà dalt? - di-nos a l'enlày.

- Si ja ho crec!

- I què!

- Oh, poc s'hi pot tornar!

- Ah...

- Què farem, nois? - es diu

- Que els brig! Anar altà dalt, ara? - et contacta

Passarem cinc minuts i de l'altra boca del túnel sacosta com un centenar d'homes amb un Capità al davant. Començarem de pressa i silenciosos i, per la cara de tots, begirem

el drama. No calgui preguntar-li res...
 fos just desaparegut per la d'altra boca del
 túnel - era un túnel com el altres i en tenia
 dues - les bales explosives, pelant alegrement,
 ens parlen del per venir...

Ens miram

- Sentim? - Cavallé, de Reus.

- Jo sento! - Paco i Armer.

- Ara?! - Tots.

S'acosta Florestan, del Comissariat, em pora la
 mà a l'espatlla, em fa fer tres passes i amb
 aire de misteri em diu:

- Olsam Mestres... a dalt no hi queda ni un
 ell ja ja sin darrere al damunt l'entrada del
 túnel... s'ha de sortir.

Evidentment s'havia de sortir però hi havia
 un petit conflicte: ell creu damunt la boca
 d'entrada del túnel i... Les bales explosives
 cantaven alegrement - què s'han de la grana-
 a poca distància.

Ara reunio. Separat de niteris. Bati
 esperar que el faci fosc per sortir sense pr
 pressa. Falté també. I Senecio. I Diruel...

Per decidir-los fem un petit augment a la versió de
 Florestan... Al dreta les castanyols de les bales
 explosives parlen de rialles de dones i de tenacul
 de cafès...

- Be, ja me'n vaig! Qui em segueix? - fa, au-
 toritari i trágic Paco, l'Armer.

- Ché, yo vaig a en tu - diu Bruno, de Gaudia.

- Nois, què fareu? - jo, de Palafumell
 Ara reunio. Volem i dubtem. El temps passa.

Les castanyols ens conviden ara a sortir, al so
 d'un pas-doble...

- Be, en serio, qui em segueix? - Paco i l'Armer

- Ché, yo vaig en tu, passe el què. passe! - Bruno,
 de Gaudia, i caporal

Silenci

- Ja és una mica complicat sortir amb
 aquest panorama... - jo.

- Si ens que dem ens faran presoners! - fa,
 vermell de cara, decidit, magnífic de gest,
 Cavallé, de Reus.

- Arcen! - clac jo. Llavors, negas de dijuns
 i plens de Metres vermells del què passara
 al primer, la profecia de Cavallé tindrà

la virtut de fer-nos decidir a acceptar la un-
vidada brillant de les castanyetes

"Qui sap" - pensàrem - "Potser no ens veurem."
Potser, qui ho sap, també, no ens tocaran..."

Dadi renuncava dient, que era un dista-
rat. Falpe li donava rai. Sincerio es quedà
veient-nos marxar. Oíem, mirant a terra...

Es la darrera vegada que s'han vist...
Sortirem del túnel. Les castanyetes picaven a
tot picar.

"Encara no ens han vist" - pensàrem. ~~Paco~~
Baixàrem un temple. Un munt de carnal
entant, canigat, feia esforços per anar qui
sap a on.

- Ho sentim, germa - li dignicem amb la mirada
però portem pressa...

I el deixàrem. Tres passes. Quatre. Cinc. Sis.
Set...

"Per què no ens veuen" - pensàrem.
Vuit. Nou.

"Encara no" ...
Deu...

- Ara! - se senti - ens havien vist.
Ens auriàrem, primer, amb sola mena dels

finells. L'armer ens prohibí seriosament de
correr i aguantàrem al pas tot el que passà
pel cap de tirar-nos a ^{una} gent a uns centenars
de metres darrere nostre...

"Aquesta" - pensàrem al veure entre el peu dret
nostre i l'esquerra de Cavallé - uns dos pans - la
terra alçada i un nuvollet de pols... Caminàrem
amb el cap emboliat amb mantel... Aquella baria
de gel amb poles de Paco, l'Armer, repel·la, totit.
- No en feu cas. No corren! No corren! Niuen-
me a mi!

- Paco - li vaig dir - ves-m'ho dient que no
corri: No pans de dir-m'ho. Dignes-m'ho...

I la pluja, tràgica, de plom, ~~se~~ anava
alçant una tardana d'una mena de fets
fals al voltant nostre... ~~la de~~

"Potser no ens tocaran, encara" - pensàrem.
I venia un marge i una gran noguera.
Friga, una eternitat a arribar, i, quan el
tingueren aprop ens hi empotràrem, de cap!
Guilem, llavors, sentrelem a jugar darrere
nostre.

- "Ara no el deixarem sortir" - potser pensàrem
que ens dedicàrem aquells minisculs presents

d'airum de plom.

- Ja reposarem més tard. Anem, ara. - es
 feu Pau, l'Armer, magnífic de proc, sense
 ajupir-se gaire darrera el marge amb un
 garrot a una mà i una anepolla d'altre a
 l'altra.

L'ortirem. En mig del xiclets. Però hi havia
 un camp de blat de moro, verdíssim, apomp,
 i una horda i nogueres... Irtàrem, cantim
 plores, maruts, capots, abundant... el blat de
 moro estava ajagut i capotat com si hi
 haguis passat un animal de proporcions excepcionals.

La Brigada hi havia passat, fugint. Ens quedava
 un nel i prou i la travessia fou un èxit. M'ens
 varem tocar. Per què? Ja es demanar massa.
 El que si que acordarem fou que si no ens tra-
 rem no fou pas per manca de ganes ni per estal-
 rar munició, perquè...

Irtàrem una parolla. Pau ens deixà reproar una
 estona. Per la carretera baixaven 4 tancs del
 dia abans acibilles a canonades. Els queien al
 davant, al darrera, al costat, a dos metres... però
 com nosaltres i aquell dia tenien la bona. I
 quan a la guerra tens la bona, ja pots fer!

Anàvem pel mín amb cara de satisfet. La satisfac-
 ció, però, en aquest mín - als altres, personalment no
 en patien res, - no dura.

- Això ens fallava! - feu Carallé, de Reul.

- Qui passa, ara? - li vaig dir jo, de Palafuget.

- Si no t'has tornat sord de l'explosió, enolla...
 L'aviació.

Paciàrem un nou net.

- Flu-me avia de passejar aquest tros - adreça Pau,
 l'Armer.

Pis es clar, malgrat fer el que poguérem - ~~establim~~
 una marca a la velocitat ho-
 raria de 25 Kilometres - qualsevol deixa, canvi-
 mant a un Fiat que en fa 625. Potser ista
 de 500 metres feiem el nostre efecte. M'ens a-
 turarem a escriure-ho. El cas fou que de
 tant avions que ja es donàvem per passats
 un es repensà feu un graciós moviment cir-
 cular a la dreta i ens s'hi menjà al damunt.

Passarem, des 25 a l'hora, qui ho sap, pot-
 er al 25.000! I, una casa, si, senyors, una
 casa de debò que no l'havíem vista abans,
 hi vingí a Trobar. Jo només recordo que
 hi havia una paret molt alta i que al fi

impalpable i, com a tal, desconegut, com empe-
nyt del cul i em far traspasar aquella pa-
ret aparatjament. A l'altra banda, braca-
mos al costat d'un galliner, Cavall i Quens
em jirarem que havien sentit la malaixa
impressió, de d'algu que es empennia del cul
i el feia passar a dos metres de la paret...
- Et ta-ta-ta-ta-ta!, ta-ta-ta-ta-ta!, ta-ta-ta-ta!
Se senti apropicjant. Quelcun xintà estrepito-
sament a poca pausa i es senti pujar el motor
pelant ratijsament i pondinant perquè ens
hi havien amagat...

Respirarem una estona. Si fuérem mal de la
guerra i investirem de nou, camps al trans.
Sota una noguera trobarem el Comandant
sol amb Gines, mirant-se el Ragudo amb
ullers de Marg alany.

- Veien aquelles cases de la carretera? Donc
esperem-hi.

Acabarem de perdre la independència que la
fugida ens havia donat. De calia creure, però.

Olser es de l'altra costat sentien el Coman-
dant - l'aire emara té coses que són un millo-
pel bonis - perquè es de l'Artilleria es dedican

a, rima a una, anar tornant aquelles cases de la ca-
rretera.
- És molt difícil que hi anem ara! - feu Cavall,
de Reus.

- Com que si sap com petarà tot plegat i la usa-
te tot l'aspecte d'anar molt amunt, jo tiraria per
aquella pica. No us sembla? - digué l'Artillerista.

Jirarem pel rieral. Trobarem gent. Un porc
abandonat i deixant salijament ens demanà
deuença, però pecaria molt... Reposarem a una
parveta abandonada. Ens hi atrapà Freixes, el
peiner puant tant com podia i dient que li ha-
vien tirat un milió de tres i no l'havien tocat.
Sortirem i, al passar pels alambres, ens ordena-
ren de no anar més lluny. Es veu que ho ha-
vien dit a tortom i ningú els havia cregut per-
què ja no ens ho digueren amb gaire convicció.
- És clar, fírem com els altres. I ens n'asseguia-
rem! Anirarem a sortir darrera river, uns
quants Kilòmetres grassos del Mar del sud.
Reposarem, nusos, sota una noguera. Fia
una calor immensa. Secabrim un pec d'ai-
gua neta i ens hi farem. La vida era
bonica i donava goig d'ésser vigada. Troba-

294 El Sol de Ferrer i conciença a parlar
cint anys capellera de senyora bruna però mun-
de resistir que ho deixen es-
dar-la uns claudis rojos cap per cent però
li arribà que ell no havia de
que res més. Muntà la seva esplendide roba
que se'n anava a Rússia. Mexicans i parlar de
Rússia. Donclauy aquells fets
preu i malaga.
I a fora el rei, l'horda verda i blanda
i impavida per proclamar que li raiguessin
al damunt.

I encara, més avall, el riu, el Tàleria - verita-
blement el nom no estava de bon troc a l'altura
del riu que segurament el de jurem bajejar al riu
pas per Jot de Ferrer - que a mercès un som-
ni molt més important. Feia recors admirable i tota
l'aigua neta. I era nadable a poca estona de
les darreres cases del poble.

I, encara, aquell fruiter. Peres palpudys i de-
ces i pruny claudis i préssecs i avellanes i pomel-
lants... Era, veritablement, un flor que la gent
gran estava malbarant al món hi devia com-
niar. Feia calor i a les nit, anàrem a dor-
mir sota els tarongers. Al despertar-nos, no-
més d'allargar la mà trobàrem un estorn
de fruita bona, dolça i encara plena de les
llagrims de la nit.

295 La gent de Jot de Ferrer, però, no podia deixar
d'aquell Paradis que tenien a l'abast de la mà.
vivien espantats, per culpa de l'anani, i en cong fora
del poble. A dintre hi havia un refugi a l'església.
Quan venia l'anani tornaven a bodega i la gent
entrava corrents a l'església. Per que haguis vin-
gut de fora i no haguis estat en el penit al
veure la gent entrar corrents a l'església s'haguis
fet creure que la devoció del de Jot de Ferrer
portés tanta pressa...

Mentre s'ajornàvem a Jot hi hagui un combat d'a-
nani i en caiguem molts no sabíem de
quin costat. El cap de dos dies el part oficial
de guerra portava xifres astronòmiques d'uns i mi-
nimes dels altres.

Albalat dels Llorells

Els digueren a Ragolta, de Lagoldera i a mi,
de Salapungell:
- Com que no hem anat amb permís, anem a Al-
balat que fan una festa. Es tracta d'un bon so-
par, de bac, etc.
I anàrem. Una casa gran, als afores del po-

lle, "entre maraïjos", apareixia plena de cintes, banderes, dones, criatures i soldats. Era i deïnia de la Virisii i d'aquella casa en vint dies d'estada, els soldats en sortien oficials. En fèiem grans festes per celebrar de el nomenament de nous oficials. Si s'hagués esalat honrat la festa s'hauria d'haver fet si no hi hagués portat cap. La realitat s'hauria de demostrar que si es pensa, pocs mesos i mesos de calamitats i a cada bogada es perdia un Menor que degut precisament a la gent que entrà a l'aquelles Acadèmies, de soldat i en sortí, sense cap culpa de la seva part, tinent al vint dies justos ^{tal com arriben les coses, però potser no es potia fer}. És com si, li havia festa i hi calia aprofitar-se'n. Els preparatius eren tal com se'n hauria annunciat, d'un bon sopar. Tres grans taules amb tovallols blancs s'estiraven, donant-se les mans, per puta als tarongers. Infinitat de noies amb devantal blanc anaven i venien portant flors i plas a les taules. Si, i, tot allò presentava molt bon aspecte...

La gent es passejava per una ampla avinguda i amb Ragot, de Sagolsina, fèiem això. Passejar-nos. Trobàrem uns feliços - era qüestió d'ho-

res - feliços catalans; Ragotla és feu la famosa pregunta que repetia amb regadys cada dia: - Ho us agradaria que s'acabés la guerra? - Ara malis!! - responguérem els prop-feliços. Catalans a la fi, xenàrem de tot i de totellom. Aquella gent ens confessàren que no sabien res de res i que aquells vint dies no havien fet altre cosa que, a copia de lliurenyar-his quaranta coses diferents, de fer-les perdre el por que potien ésser d'entrar a l'Acadèmia.

Es feu fosc. Suprimírem la passejada perquè la gana ja feia celoma que no ens deixava dormir. Nos afordemats s'emportàrem del braç uns nois tarongers entà...

- Encara no és hora? - sentíem dir a la gent vivint passar aquelles noies que encara portaven flors a la taula.

A les 9 la gana havia ^{puzil de gran} patat de gana a morir. Ens enteràrem que s'esperava a Mitja i que fins que ell no vingrés no hi hauria festa i, per tant, sopar.

Una banda de música formava a la porta d'entrada amb els instruments a punt. Les noies de l'home de Raps es devien espantar ahirides i

canyades, per dintre el picul de les trompetes i les dans dels clarinets.

- A formar! A formar! - se senti ^{per}

- Ara soparem! - també ^{després de} ~~després de~~ ^{no} ~~no~~ ^{repensar}

Falsa alarma. Era el colpe dels puerols.

Un minut. La gana havia passat del ma-
reig a l'entusiasme ^{va pujant de nou. La}

- Ara formar! A formar! - se senti

- Ara!!! - es correja

Falsa alarma. Era el colpe d'un oficial que venia a dir que esties tot a punt per quan el pe-
rual arribés.

La banda es desformava i, guenava al braç, pa-
ssava el temps com podia.

Minja hora.

- A formar! A formar! - digué la veu.

- Bah, una nova alarma - es comença excipiti-
cament.

El comentariet s'emportà tots la pau. Fou
una nova falsa alarma.

Les onze.

Les dotze. A les dotze, de ~~de~~ deu a deu
minuts d'interval hi hiaguéren - fou la prova

us. Plan - 12 formades de banda.

A la una, senyors, la una, es decidí co-
mencar. Ara, il·lustrats, famílies, pensàvem que el
tractam de començar el sopar. No. Era la l'acte del re-
partiment de títols al nou oficial...

Molta gent ja desfilava dient que era massa
tard per esperar el ball...

Les noies des devants blancs ja no portaven flors
a les taules. Aquestes, amb taules flors; aquelles bon-
teles amagades, per mig dels tarongers, donàren la im-
pressió que s'havia mort algú: el sopar, i la rea-
litat era que si aquell no venia aviat moratíes en
morimur anhelantament...

Molt, acandit, dormien.

A les dues - hora oficial - solien el primer
amb dues ratlles al braç i una ~~coste~~ pertulina cara-
golada.

Davant la casa hi havia una tribuna. Un mo-
ment de lucidesa en passà pel cervell i esdevindrà
rem la tragèdia: "Eus faran dicuntos abus
de sopar. Fingueren el congal d'endermar-ho.
Quan la gent ja s'obria pas, famílies, per
cap a les taules:

- És, que van a parlar...

Parlà totllom. Un abisme en representació de tot.
 Tal com aràven les coses liaguéssim trobat molt
 i molt més natural que les liaguéssim parlat
 en representació d'un... Dos diputats, un aliat
 de ^{un poeta, un obrer, metat l'orgue de Sagunt,}
^{que perdé la vida de l'Exposición Nacional.}
 un altre diputat, tres més, algun granal de
 valència i el cap de la Divisió.

Ordre vultants de les quatre passà això:
 el granal de València, entre altres coses, demanà
 a la gent, al poble, quin era el seu anhel.
 — Sopar! — feu una veu tremolosa, descontenta.
 Cada orador, superada a l'anterior amb aplau-
 sis del discurs. El darrer de parlar, referint-se
 al que havien dit els seus predecessors, repetí
 tot el que aquells havien dit exposant que en rea-
 litat no havien fet més que ~~per~~ esporar-nos a
 nosaltres a morir definitivament de fam. Tria el
 torn al Jefe de la Divisió. El que encara no
 havien sucumbit a la son o a l'acandiment
 tingueren una petita esperança. Però aquella
 tribuna era insaciable. Sana el Cap de la Divisió
 parlà un senyor vestit de blanc amb un enorme
 bigoti del mateix color. Tentà un do de pit
 que fou dir quatre florets al guerra i quatre

rosells a l'obra de Sagunt. Li sortí la medalla
 de. I diem la medalla perquè al intentar reu-
 nir amb un abraç el guerrer i l'obra, sols trobà
 el Comandant que l'implorà al peu de la lletra
 al·lò de "el soldat ho resistirà tot, la fam, la set,
 la fred i la son". Al aliar el braç esquerra
 per abraçar l'obra de Sagunt no el trobà. Ha-
 quedà amb el braç i el discurs suspès... La
 mobilitzà totllom que no dominà cercant deses-
 peradament el de Sagunt. El silenci era tràgic.
 L'home vestit de blanc vingué, mirà i amb el
 braç esquerre, tan vermell com pot venir-li un
 altre ~~home~~ vestit amb un vestit d'un altre
 color... Els oficials aràven per mig la gent pis-
 colla un mà... El trobàren, pobre, feia una ba-
 cina pots un tarronger... Es despertà ataba-
 ladament i volà a la tribuna. El senyor del
 vestit i bigoti blanc pogué acabar amb un gran
 sospir de satisfacció, l'abraç. El de Sagunt
 s'ingressà i començà a cantar amb veu roge-
 llona "L'Internacional". A la pregona estranya,
 segurament a causa de la son i la gana, li fa-
 llà la memòria i substituï el "las" "las"
 "laralis" és mot que li havien fugit del parlar.

Si s'acabaren els discursos. Tot té una fi a aquest món...

- A sopar! A sopar! - se sentí.

La gent es mig despertà i s'ho mig creguí...
 Es poblaren rapidament les taules. Però mal
 drames en esperaven. Les noies del devan-
 tal blanc en amuniaren, tan amablement
 com pogueren, que no hi havien culleres
 ni forquilles... Un dels plats del sopar era
 un quòs ple de suc... (Per primera, fustes
 "culleretes" amb fulls de rosa i l'aranyer)

Requena

Sortint d'aquell sopar memorable, en portaren
 a Requena. La impressió era que hi representa-
 rem una llarga temporada.

A Requena valien que al món hi haurien
 cafès i, dones maques i cinemes i carrers il-
 luminats.

- Quins dones! - se sentia dir

I en veritat, a Requena, el més notable eren les
 seves famoses dones. Anaven pel carrers i
 quedàvem bora-badats mirant-les. Feia tant

Fugim de el carrer 303

micos que no veiem més que homes!

Descobrim un gran safareig al afores
 i cada tarda hi anàvem a nedar amb calco-
 tes. ~~X~~ *Una cançó, Tarda pel poble*

El dies passàren i tot semblava donar la raó
 al que deien que l'estada anava per llarg.
 En arribaren "quints", es donaren permisos (mai!)
 a tres dies a València, s'organitzà un festival
 amb cooperació de la "Unión de muchachos"
 i es preparà el "don" a Múriel, amb un gran
 partit de futbol i una "honorata".

- Massa bonic perquè durí - sentíem

- Vaja! sempre amb el pessimisme a coll! - al
 responia.

- Oh, com que hi ha permisos i es prepara un
 festival i encara no ha fallat mai...

I no fallà. El famós festival era el diumenge.
 Ja hi havia el programari Menes, el equip fet i
 el "torero" es feia venir de València uns au-
 tentics "trajes de lujos" i el dissabte a la
 nit en arribà un motorista, una cartera i
 un paper. Era l'ordre de partida. A les dues
 hores en regalaren un sac d'estirola de poder...
 tren per anar a tallar alambres...

La bona vida durà poc. Seixàrem Requena
 el ~~dimenge~~ diumenge a la nit amb perança. Els
 castigadors de la Brigada deixaren moltes
 d'aquelles magnífiques ~~opulents~~ novies amb la
 nit a la forca. ~~Sortirem~~ amb el llevantant
 fra. El testàrem pel
 El Foro. (carni)

El Foro, era una posició que es atreia a hi feien
 temporada i que nosaltres es n'havíem de
 treure. Passàrem un parell de dies prepa-
 rant l'investida. El temps era dolç i la nit ama-
 ble. Femem la 'casa' de branques de pi en
 una pinçada neta i simpàtica. I tornarem
 a veure les caminades de nit, el dejuni.
 Passàrem uns hores a Canàda Seia - un
 país de món maleit per algun d'evange-
 lisme perquè no hi havia cap arbre, ni res
 de color verd. Només mosques. Mare de
 Déu! quantes mosques a Canàda Seia!
 Era el temps del patre i, el que ho produïa
 fer, fora, matant el temps mirant que
 no es maléssim a ell i fent cent mil co-
 ses penyides amb el que fins llavors havia estat

el seu ambient, - cops de mà, guàrdies, desco-
 vertes, retirades, curses, tirar bombes..., ho havien
 de fer les dones i els vells. Els vells, senyors, els
 nins, els vells de pàgins, d'aquelles terres ignorants
 per mil milions d'homes, que han fet
 el miracle que no s'acabis d'enfonsar tot.
 Les dones havien, amb un gran barret de pa-
 lla rodó, adornat amb borles de colorides, asse-
 gudes a una cadira clavada a una fusta que
 tiraven caçonament dues mules. I els vells,
 carregats d'anys i d'amigues, aferrats a una pa-
 la de piels de fusta groga i lluenta esven-
 taven el gra, corats, tremolosos, lents, vells, però
 amb quatre ungues d'orgull a la mirada al do-
 nar-se compte que el país, ~~en tants anys d'evolució~~
 a l'hora de la veritat, en tenia sort d'ells
 que fins feia poc s'havien solts a un país
 de la Mar, amb les seves arrugues i els seus
 pensaments, com una cosa que ja no ser-
 vis per res... Amb quina llumi treballaven
 i quina llumi desperdaven, oh vells, a tots
 els que us contemplaven que la guerra no ha-
 via encara tingut temps de insensibilitzar
 les facultats evolutives!

10.000 (1000)
 26 1000
 1000

vingui el dia d'anar al For. Fortíem de
 vint per arribar abans de fer-se de dia al
 lloc del succeís. Ens ficàrem per camins i corrials.
 I ja perdíem el rumb del front que
 segurament veia venir la que se li preparava.
 Perquè ningú s'estava de res. La gent es
 cridava fort, es cavalls cantaven, es canions
 roncaven a cor què vols fins a pocs metres de
 l'escenari en s'havia de fer aquella fumada de ga-
 la... Es tractava d'un atac per sorpresa.

Nosaltres ens perdíem. Ens trobàrem rodant,
 rodant, esgayeradament aprop de les línies... A
 les quatre ~~veurem~~ s'altà telé. Començà l'Ar-
 tilleria amb un preludi espantós. Quedàrem
 tots aquests houradament sords. Ens portàrem
 el lloc de comandament - un pi i un telèfon -
 on les pales hi feien tot el què volíem llevar
 de fer-nos gràcia. Passàrem el dia de ventura a
 terra.

- La pava! - se senti.

Un obús s'acabà esclatar cau a un pi a deu
 metres del nostre.

La pava, senyora i majora del cel, va, ve, pa-
 ja, baixa...

L'hem

Per un coll de muntanya fa estones i estones
 que es canellers pujen i baixen. Al pujar
 ho fan carregats amb quelcom que en pocs
 minuts s'ha convertit per altra i gràcia de
 la guerra, d'home, en "baixa".

La pava se'n va.

L'artilleria recupera el preludi.

- No mouer-se! Quieto! Aviación!

Cinc coses grises, malicides per milers d'ulls
 que les contemplen de sota es pins, d'entre les
 roques, emplenem el cel amb les ales i la veu. La
 pava es ha dit que no hi havia perill i veuen,
 s'acosten, baixen, baixen, baixen...

Algui devia riure als vents i venir perquè
 fies pocs segons que ens havien volat pel damunt
 quan de sobte llocs diferents pujarem cel
 amunt en direcció als cinc monstres grisos es
 plomassos blancs dels anti-aeris. Fou una sor-
 presa per nosaltres que ja esperàvem els
 sentirs es compassos del bombardier, i pel cinc
 monstres grisos. Prengueren altura alatada-
 ment, desfeu amb les ales al cap la formació
 i fugint cadascun per on li semblà. Tornava

la impressió d'un vol d'ocells de debò - és una ruina grossa, és clar - que al baixar, segurs de no trobar ningú, a espiorar un camp, es trobaven inesperadament amb un vailet amb una canya i un morador, unat al cap, portant a terra, i un home amb còs de mànegues espardeinyes i faixa perdigonejant-lo a mansalva. Cullenars, milers, d'ells seguien rient aquella cursa embogida d'aquelles cims ocultas que tornarem més tard i deixarem anar a l'atzar, d'una altura considerable, la seva càrrega mortal...

El foró quedà com era. La nostra artilleria, que no parà un minut en tot el dia, ens feu cullenars de "baixes". Per què? No us hi treuquem el cap. També hi havia Acadèmies d'artilleria.

Recordo que quan marxàvem algi des altres, vessant ironia, fent totxina amb les mans, llencem pu la nit:

- Otro toro! i Otro toro!...

La darrera bala de la nit ens vingué a canye, quan reposàvem d'una caminada, entre Ragudo, de Sagostera, Cavallor, de Rius i a

min, de Calafungue. Era una bala perduda. Què dèrem que no sabia el què es feia.

Passejàrem uns dies avall i amunt, sense saber on anàvem. Un corriol perdut entre muntanyes. Un altre. Un altre. Foren tres estades d'altres tant dies. No sabia ningú, ni ningú tenia idea de cap on ens trobàvem. Es feren les suposicions més atrevides: Ferol, Valencia, Grècia...

Ens vingué un diari a les mans. A l'eternadure, que el dia del Ragudo un canaller ens jurà que bèstísimament era el millor país del món i que passàvem pucos i mocs sense sentir trets de cap mena - hi havia hagut alguna aflixada de compromís i el diari d'hi feia a cops de lletra grossa.

- Vaja. - es digué. - Teníem ha acalet d'èixer una Brigada sense feina vet-aquí on anàvem.

La tro, potret, ens feu una certa il·lusió. Sigurament "dehesas amb casitas" abundants, plats, aigua...

I ens hi parlaren! Un Comandant francès ens assegurà formalment que era un gran país i que, carregat de riqueses naturals, no hi faltava res. Be.

Extremadura

Sortírem de La Vesa una tarda, cap-al-tard. Abans de sortir, fírem una volta pel poble. Portàrem una gran pindria i una gran penyta grànta en tingué desig i o'n feu una dotzena d'ous.

Sortírem en camió.

10 minuts a l'estació de València.

Hi deixàrem mitja Brigada.

I a cada estació que el tren s'aturava, l'altra mitja anava fent la mateixa fi.

Féia calor. Massa. Quan paràvem a una estació que hi havia estris per donar aigua a les màquines, Ragolla, de Sagostera, sortia del vagó, en calós i es donava una dutxa.

La gent que ens veia passar devia fer molt mal pensament sobre el retorn perquè fíem volcar moadors, adien amb la mà i les dones ploraven.

Les dones, a les estacions han plorat sempre. Al marxar pes que marxàvem, i al tornar, pes que tornàvem.

Pasàrem tres dies al tren. A mida que ens anàvem a desti, la calor creixia i creixia. Se dalt les cufils dels vagons, que hi portàvem la minestra en quinen despit per la calor, es enfilats de xorrissos.

~~les~~ ^{haves} ~~tenes~~ de xacolata.

El tren pàlura a

Allua d'enjos,

per abans d'entrar al poble. Trobàrem el bosc ple de gent del poble, dormint. Tanera uns galoscs i damunt les mantos pasàrem la nit.

Es feu clar com cada dia, com fa centenars de mils de dies que ho ve feul.

Les muntanyes eren plenes d'alzines i, el oïl, ple de terrasses.

Tres rases. Una pila de dones i criatures i gallines i pollastres.

25 diners, i ens donaren un porc una mica més petit que un pollastre gros.

En marxàrem, sense pena ni glòria a les 10 hores d'haver-hi arribat.

Un camió, i un soldat que trobàrem pel camí ens informà que el front era molt aprop de on nosaltres anàvem, que hi havia un pini i ell era a una riba i nosaltres a l'altre.

Galarrubias

Quan hi arribàrem hi havia uns de cigonyes

vaul dirien que si al Comandant, però els uns els
devien dir si aquest home era boig de voler-la
fer passar un riu que l'aigua era el de mamp!
- Però què fan que no passen! - Entendieren el
que éren més endarrera que moments.

Ora ho tornaran a provar - deia el Comandant.

I vinga, per telèfon, dir que passessin. El telèfon
estigüé hores i hores deixant dir el d'un cap i l'altre
del fil.

Al cap d'hores en passaren una colla i per te-
lèfon digueren que benin quedat xitiat sense po-
der anar endavant ni penlar.

- I'ha de salvar aquesta gent! - Transmisió el te-
lèfon del pont al riu.

I en vista de que telefonant era molt difícil
decidir la gent, el Comandant deixà l'abris del
pont i anà personalment, a passar el riu. Alis or-
tinis després a tots els diaris del país. I es passà el
riu.

Era cap-al-tard. La calor en havia tret de sobre
el pont. Estàvem peralcat a la pared de pedra
d'aquell quan començà l'artilleria a dir-li la
seua. Feren granads rompedores que, al escla-
tar a l'aire, deixaven uns segons un murlel

Banyat nous al riu

rodó i llam al cel. Grossos de metralla esparrecera
picclant la impalpabilitat de l'aire. I jo no se-
si fan fet amb intenció o no, perquè no he tri-
gut mai el gust de conèixer l'artilleria que, o lla-
vors matare el temps disparant granads rompedores,
potser quan era home, abans de la guerra, era
un paífic ~~negado~~ de manilla, o no. Tot un campor
impleat municipal o tenor de xaregueta, però a
mí, que vaig passar-me el dia sense ni dir
mal de ningú, escollant el telèfon, i que no ha-
via ni dinat, una rompedora em disposà, a
pocs mil·límetres del cap, un respectable tuc
de metralla, furiunt i veult que obrí un profundís-
sim trauc a la pedra de la paret del pont.

La gent em mirà com volguent dir:

- "Si, què hi us fer! fa anat així" - Evidentment
tenien raó. No hi hauria pas pogut fer res mena
que haques volgut.

Vingué la nit i uns portaren més aprop del
riu, a un torretet sec, sense res per amagar el
cap que uns fan una pora grana general.

Dormiren entre unes pedres, i plens de mal-
de-caps pel què podia passar l'endemà. L'en-
demà vingué sense fer cas del que el teníem

ara si que anava de debi que la guerra era guanyada. Que s'altres fugien i que fones de repen aquella nit acabarien de fer donar el cop... se senti "un" aplaudiment...

Sorriu al ras. Feia una nit meravellosa. Les estrelles, a milers, com sempre, es picaven l'ull de l'una a l'altra. Del rin pujava un aiet que representava un pensament la tibiïr de l'espai. La gent fumava adeleradament, i, algú cantava.

L'endemà anàrem més endavant. Dordirem de la caseta blanca cap al tard. Baixàrem per un caminet que no havia sabut mai, pobre, qui era tenir molca i herba i flors a les voreres, que acabava la seva existència a la carretera del pont volat. A mig camí, Paris, el cuiner, s'alura obria uns ulls com uns taronges.

- Ja la ballem! - diu - i ja vinem! -
 Et premoet llunyà anà pujant, pujant, pujant...
 "Ramin", "Ramin", "Ramin" deia que feien, Caralli, de Reis.

Passa l'urara en donàrem temps d'arribar a una aproximació de pont que cruixia, tremolava i s'acertava moments més tard. Agigut un damunt de l'altre, ni respiràrem i, amb les extremitats

que, dross de deus les formidables exploracions en feien fer, havia donat la impressió a un foraster sord que no hagués sentit els otolles ni vist el fumàs, que estava presenciant una escena de les més immorals que mai hagués presenciat...

L'arorda que en n'havien escapat a una vegada més per punts.

I seguim caminant amunt. Trobarem més gent. Sen's fer foc. Ens perdèrem. Passàrem pel millor plantor d'espines que pobla la morada dels homes. La petita columna era un rosari de paraules guinyades que s'ortien impensadament i obligària cada vegada que una de les milers de milions d'espines ens atravesava la fràgil roba de l'espardanya. Les penes més foribundes origin al cap de la petita columna. Quan més tard en enteràrem per qui en enjolàrem lats d'haver dit res per les espines. Et que feia de quia anava deescats! vagàrem tota la nit per aquell pla inescapable. ~~Vidre de dia~~ ens moriem de set. La pativa s'havia espenit i corriem amb la boca oberta. L'arorda que al fer a quell país s'havien decidat de l'aigua... Però

això no ens feu passar la set. Arribarem a moltes cases abandonades. Ens deixarem anar llargat i carregat d'espines.

- Aigua! - senlhen

- Aigua! Aigua! Aigua!

Entre aquella gent resultà que hi havia un indigne i ens digué que a mitja hora hi havia un hamac que hi solia haver un forat amb aigua...

Estàvem literalment aixafats, però hi calia anar per aigua. El famós quia descalç s'oferi i li deixàvem uns espadanyes a ésser de la colla. I anàrem per aigua. Trobàrem el barranc i després de molta estona el forat. Al fons hi estrellà hi llençà. Be-guèrem sense parar una i deu vegades. Satis-fets, emplenàrem cantimplors i una galleda i re-tornàrem a la casa. Al veurem i arribar moltes, ens feren un monument. Guardàrem la galleda per l'ordena, plena. Fou Cavallé qui descobrí, al aixecar-se primer, -aixecar-se consistia en treure la mantua de damunt el cap- el drama.

- Què es això?! - se li senti dir. I es mirava la galleda amb ulls covats i es posava la mà al pit... Ens acostàrem a l'estri: un líquid negre, espès, immensament les nostres cares de or-

presa...

- Això varem veure...? - Ragolla, de Sagorera.

Passàrem a un nou estatge. Una altra casa abandonada. El nostre somniàrem amb aquella extruïda que somniàrem al baixar de l'heraud... Es notà permanentment de cavalls a l'altre costat i ens fem tornar a la caseta blanca de vora el riu del poble volat. Anàvem depressa, al mig dia, sola un sol, insuportable. Vedàrem de suar. Travessàrem el País de les espines. Una perpessa, anomenada de sol, ens feia Mengots vora un bassal, l'únic que hi havia. L'aigua era de color de cendra. Qui vequí en begué...

Arribàrem a la caseta. Ai! caseta de vora el riu quina sorpresa ens guardaves! I què callat t'hi tenies. Es clar, devíem saber que les cases es enraonaven...

Feia molt poca estona que hi érem. Ragolla feu quin, aquella vegada donà el senyal.

- Aviais! - digué.

- Bar, que vingui. - se li contestà.

I ay vequí. Veuí cinc triunforats que venien de dret. Hi havia la carretera i un pont aprop. Els d'ay es anàstem mirant acostar-se, impossibles

a insults per virulats que forin

— Vris! a terra que ja caguen!! - vaig dir al veure com, aligrement, joganers, llunys, un grapat de bombes se'ls depeujaren de sota l'aixella.

L'aireu furiosament portes i finestres. La caseta de vora el riu tremolava més que moralls. El ortu, un cel ras de fang, tremolà tant que caíni a Troms. Un d'ells ho feu al clatell d'Anel que, pensant-se que qui sap que era, aneuia a començar pendent anall per sota una murlada terrosa, pestilent...

Ey feren una trentena de forats immenses tot restant la caseta de vora el riu. No, la casa no la tocaren, aneu a saber per què no la tocaran! No pas precisament ^{supro} perquè ey hi sabessin moralls a dir, hi ha tant misteis indeffrats al món...

Aprofitant la murlada de ho tapava tot i suposant que no tornarien a deuenyan fins que allò s'hagués estajit, ey n'arabaren sota el pont volat del Fijar. Com amagatall d'ora estar hi perquè el trobarem ple. Feia calor, una calor intolerable. L'aigua del riu ^{era} plena de terra fina i ^{de} hora mena d'animals, no es podia veure, però no n'hi havia d'altra.

Aprofitarem l'estada al riu i ens refrescàrem.

~~Molt, Molt~~, molt, la colònia d'estujants al Fijar, presque papi dissimulant amb poy mims. Les revolcades a l'aigua ens feu oblidar el mal de cor passat. Feia por. Ey o tres cents avalorats reien i cridàrem, saltant i ballant per l'aigua.

Hi havia un lloc que es podia medar de debò. Cosa més pensa malicia que aquell bany col·lectiu jo no l'he vista mai més. Es podria, es deu, argumentar a base d'aquelles seguit de cús llucut quan la gent sortia de l'aigua, però jo us puc assegurar que cap senyora no s'hagués de tapar la cara, entre altres coses perquè la muditat, de cent per cent, fa oràcia i, en segon lloc, perquè no hi havia cap senyora. No hi havia tampoc menors d'edat de cap sexe. De manera que per aquest cantó, res. Després, ~~s'arabaren~~ la gent, us ho puc jurar, no es dedicava a comentar el darrer discurs de W. J. m' a estudiar possibilitats de fer còmes de nou d que tenim al davant, perquè - feu-me la prova - quan hom jalta i balla dins l'aigua i meda és impossible que comenti discursos bel·lits i fassi idees de la maniotra. Ser-

cartem també la idea de que aquella medada
 fos en si un acte bèl·lic. Al riu no hi havia
 més que gent del costat que llavors nosaltres erem
 i, a més, paquets coses deliquescent poden fer per
 decidir una guerra com la que hem sofert un pa-
 relle de cents d'homes, sense raó, en matís d'es-
 títim extrem. Doncs no se què hi vegiren. Hi ha
 gent en aquest món que tot ho troba car. I quan
 més engrascada estava l'hora del bany i menys es-
 tamps de guerra tenia aquell riu tranquil de llet
 de sorra fina, per un segon partí l'aigua tres bones
 se seculien al lluny i als pocs segons, tres co-
 lumes d'aigua s'alçaren pel amunt per mig dels
 medadors. Fou pes que hi es trobaven a prop, com
 l'aparició d'un del més horribles monstre aquàtic.
 La gent sordia de l'aigua tan depressa com potia,
 xisclant i no sabent cap on fugir. Els que els
 tres soldats es trobaven a sola-aigua o feul cap-
 buscos i cridant, al sentir el crit i veure fugir la
 gent, quedaren un moment parats, mirant
 sense acabar de comprendre el què passava. Però
 com que a la guerra quan ve l'hora de fugir
 tot hom fugís sense demanar explicacions, es llan-
 caven fora l'aigua, i deixant sola i deixant-ho

tot s'espantaren ríta esquerra amunt, que era la
 part més allunyada del front... Llavors i que
 aquella gent no hagués perdut temps portant-se
 roba comar que davant d'ells s'hagués tapat el
 ulls envorruclada la flor i nata de la ignorància
 del món en pel.

A partir dels tres primers dispar, fou una pluja.
 Fou un miracle que no hi pelés ningú. Era
 un espectacle curiós veure aquelles altes columnes
 d'aigua aixecar-se pel mig la multitud una
 i afluïda. Jo crec que fou la primera vegada
 que l'Artilleria disparà sobre un exèrcit viu.
 De tota manera, com sempre, passant els primers
 minuts de pànic extraordinari, els més valents con-
 servaren la serenitat per a no fugir sense carac-
 tera entà i s'anaren vestint darrera uns mateixos
 comentant alegrement l'estranya curia del muni-
 tes per la canetena. // *La plana*

Sortirem del refugi del pont cap-al-tard. Com
 la totalitat dels de la nit que anàrem de transit, nos
 perdíem. No eny vingué de nou. Ja ho sabíem
 que eny haviem de perdre... El país era pla com
 la mà, però com una riu infinita, perquè aquell
 pla no s'acabava mai, mai. Vingué el dia. Hi

haque, es clar, molta, més clar que a la nit.
 Però molta més. I naturalment el país encara
 es veia més pla. Monòton. ^{insoluble} tot pindal de color
 d'espina seca, de card, de color d'haver-hi
 escorpió sota ls pedres europides, matel, eternel...
 I sense aigua enlloc. I sense verd enlloc. I
 sense alegria enlloc. Tot posat per matar-hi
 la vida gent d'ànima rebeca i estomacs espal-
 lats. Escandalosament allargassat aquell país... En-
 comanava la seva ~~tristesa~~ tristesa incurable i la feia
 fena i plorava i feia trolar ls homes i la gent
~~pensar en allargament del dia de mort i gana~~
~~i d'horrible llargues com tots ls homes del món a cop i~~
 de mitj et feia somniar amb rieres i pagedes i
 prats i canyons d'aigua, per fer-los tenir més malini
 al despertar-los... Quan el sol es de pònia, amb
 un sospir de satisfacció de no haver de veure
 fins l'endemà al matí aquella terra fora de
 la llei, aixecada aixecaven un braç, ~~per~~ ^{per} ~~la~~
 braços feien quatre postures i la sombra i ls
 postures s'allargassaven ~~milòmetres~~ ^{milòmetres} i ~~milòmetres~~ ^{milòmetres}. La
 mínima satisfacció de cada dia. Order consolator
 que tenien la sombra més llarga del món per obra
 i gràcia d'aquella horitzontalitat perpetua.
 Visqueren unes selmanes a n'aquella joia de

El poble extremeny.

Tenem. A darrera hora Trobarem quatre roques
 i un pou. Amb Cavall, net cent per cent,
 en hi recularem dret. No hi haurien jaire tres. Ar-
 L'Artilleria, cada tarda, en deia coses que no com-
 preniem. Qui es sap el misteri d'un 15 i mig?
 No hi haurien guerra amb els homes però en
 sostenien una de sanguinària amb quèlcom que
 es a l'altre ls guerres: es poble. Si, sa majestat
 el poble, encara public número se se als homes de to-
 tes les guerres que s'han fet d'unia que el món
 es món. Els pobles extremenys no tenen rival.
 Feien una gràcia especial en desangrar-los i
 es reproduïen ~~facilissimament~~ ^{facilissimament}. El poble extremeny
 treballa per dans, per famílies. Les seves orga-
 nitzacions li veden l'airar cadascun per ell. Si
 un cosa familiar té menys facultats absorbint,
 a la mit passen còmptes i el cap de casa li
 nivella la sang que porta de menys sent-
 una puntada per el sol. Treballen per abona-
 ments i es absolutament prohibit passar d'un a
 a l'altre perquè si. Per fer un canvi de calceles
 o de porta aixella o de mitj, es obligat fer-
 l'aparellat ho per parels i començar una fi-
 mília nova immediatament després del test

de la prova de les possibilitats del nou camp
d'acció que es fa rapidissimament i hi ha amb
gran solennitat. El poll fa la primera incur-
sió i, si la cosa promet, acompanya la polla i hi
reserva, té dies, que és quan sabem que l'home fa,
devegades, tot el possible per estenir ar. hi la fami-
lia, el peix més amagat a la creu del calçollet o
a les costures del pantaló. El poll estremeix es
casa al pocs dies d'haver nat i se li permet fe-
cundar centenars de polles, i hi se li es peix ho
fari amb quantitat mínima de temps, que tra-
duïdes en el costum del seu encunio i alimenta-
dos l'home, farien rotar el cap a l'exemplar més
optimista en la matèria.

El poll estremeuq s'alimenta de sang humana i
peru i, al fer d'extracció, fa, tres segons abans, uns
vells complets a l'aiguera.

No t'hi cap culpa que t'haigim fet com és i no fa
més que el que fa tot hom: menja de la manera
que pot i ar a n' això dedica tota la seva acti-
vitat, la seva energia i la seva voluntat. Sap que si
no es menja es mor de gana i com que per
ell és un misteri el poder treure profit i el treballar
a la llama - heu vist mai cap poble i menys

estremament d'arrivar a a ni aquests cores? - menja
de que te mis a la ora: sang de home. 7 sap que
al fer-ho s'hi juga la pell. La d'en i la de la seva
família. Cuiat entre calçots i roba interior a passe-
ja pense avergonyar-se'n pel indret mis compro-
metedor de la humana raça.

No Unità ni es baratta ni mai se l'hi ha sentit
tenir paons amb es seus ocellsants, per l'aliment dia-
ri. Ans al contrari, rep amb tota mena de de-
monstracions d'alegria a tot non-vingut i fins quin-
a signi la seva procedència.

No comis les malalties i no se sap de cap poble
que hagi mort d'altra cosa que de vell o assassinat
pels dos dis-pousos de l'home o pel martiri de
l'aigua ben benta.

El FO molar que us es pel amor beut
~~es met per esdepenia~~, i sabent que va a morir
 no se li fa int. alta el que rep
 al fer-ho amb despreci olímpic per la vida, fa
 n'hi fau
 molar a l'home la seva presència pata la for-
 ma de la fiblada de preparació i advertiment que
 origina una suau piua a la part atacada.

De vegades, l'home, al sentir la pirada d'advertiment, mira i remira i acaba després per sempre les il·lusions d'un patriarcat pare d'infants fills. Si l'home no fa cas de la pirada

d'advertiment, el poll estremeny suposa que
compta amb un protector o que ha topat amb
un exemplar que no li ve d'un panu i llavors
es multiplica rabiosament per veure si així el
rossit y donarà compte que cal recular-se i
matar-lo a si ell. Si ni així se'n surt, tot el
seu afany és anar a l'antiquament d'aquell
que permet la seva existència. I desvegades
reïx. Desvegades fa el que no han pogut fer
les bates, les bombes, els disjunts i les dones, etc.
Tan petit i tan odiat: Gratar amb una dent
per ell muntanya de carn i sang centenars
de milions més grossa que ell.

Pel poll ~~ada~~ estremeny no hi ha castor ni color
de sang. Se li'n dona el malís un venedor
ambulant de cacaus, com un noble animal,
com un capità carregat de medalles, com
d'un pagès o d'un president de tribunal
de navegació. La qüestió és que li deixin
arribar i que se li posin als peus dominis. Des-
graciats d'aquells que els polls li pugen l'es-
quena i no hi volen la sang! Està malalt
de mala malaltia i la mort sola forma
esperantada, l'espera tant o d'hora!

Oh, poll estremeny, què hauria estat sense
tu, l'estada a l'història moderna?

La febre

Amb tot, la quantitat, enorme, abrumadora, de
polls, ens atropellava. Els primers dies no teníem
repòs. Passàvem el dia així:

~~mitja~~ hora menjant.

Is jaunt.

Vuit dormint.

I llavors gratant. I mitja sense ^{cap} ~~can~~!

Però un gratar rabios, furient, desesperat. Un
tard, els agafàrem pell morta i només tria-
vem els grats...

El país, l'ànima del país, la manca de verd,
aquella pla, oh, aquella pla, senyors!, l'aigua,
la manca de ri, de tabac, la guerra, l'imp-
pament, la calor i la mandra feren un cop de
cap i enfibraren tota la Brigada. Era una
cosa alarmadora. Cada dia baixàvem a l'in-
fermeria, a l'alvarulias, a l'estança, cent, seixan-
ta posseïts. Era una devastació, una plaga -
rien-se de qualsevol plaga d'Egipte davant

la seva missió i tot el que feien a la guerra i per la guerra i es veu que estaven convenint que un remenament de dis per la clau d'un clarinet o l'inflada de galles i desinflada, davant els conductes recargolats d'un fisorn o una trompeta, era equivalent a un cop de mà o a un assalt a pit decelerat, perquè aquella gent bufava amb una fe i un convenciment i una força meravellosos. Per tocar, tenien un faristol amb solfa i tot i y un que alguna cosa en devien de tocar d'aquells papers ratllats perquè de tant en tant el giraven. Aquells xics dels fisorns i els clarinets i les trompetes deien, però, les multituds omniales més grans que s'han sentit. Convenint que guanyaven la guerra bufant i s'arremant d'aquells instruments el tot més de mal catalogar que han sentit es cels del món, ni el paper que passaven els dies falsificant partitures i arminant els prestijis dels més pocs preclars fitarmonius de l'època - amb tot i emmaraven - es feia dexistir del concert. Que sola l'anunciada de l'autor de "La del manajo de roses" es perdia als quatre compassos d'haver encetat? No hi fa res, la guerra era

un seguit de sacrificis i el país es reclamava a tallon. El seu front era el paper ratllat que tenien a quatre dis del nas i la seva melé el compàs final de la darrera plana que mai es poïeren d'acord per fer-lo d'entre els mateixos juns, dintre els mateixos cinc minuts. Si trobant emmaraven l'instrument al cel, era raríssim que no caigués, alelujant desesperadament al mig la plana, un pobre vellat lloat ociosament per un seguit de notes esgarriades que sortien amb una potència enorme de la entranyes d'un fisorn o del cap del nas d'un clarinet. Quan, acabat el concert diari i a dues bandes, si, sempre, una darrera de l'altra - no tot i ha acabat paliss goma, fort i om a la guerra - i iniciaven un sospir d'alivi, us el trencava la banda que havia acabat primer que ja assajava furiosament, a tot bufar, pel concert de l'endemà.

A Fararuties, a l'Oficina, hi tenien sempre a Carmina. Carmina era un col. No se pas com ni per què s'havia enrolat a Farutal de la Orinda. Li havia feta entrar un timut parent seic^(?) que fou la causa de què en sortís mal parat i, segons deia el Cap de Farutal quan portava massa conyac al damunt, amb una quantitat enorme

d'irritació d'algunes membranes mucoses. Que
servi es entén aquest metge quan discutíem amb
la parla dels llibres i les receptes.

Aleshores, Carmina era simpàtica i una xerraire
extraordinària. Li agradàren els xistos verds i esclava
bojament enamorada del cap de l'Oficina. Venia per
veure'l a ell i si ell tenia feina la pagàvem nosaltres.
No ens deixava fer baca. Amb nos. Parlava tant
que, recordo que era el temps de la químina que
et deia atropellat i sord, i de la químina, tota la
Brigada que passava per Sanitat en deia "Carmina".

Amb el cap de l'Oficina s'estimàren com viatje-
res. Els dos eren pares de família i es treballaven per
l'ocasió que pujava - i baixava, és clar - de la plaça
a l'Oficina, mirant-se rient, embolada dits absents,
amb les mans agafades. Passaven hores i hores
parlant del seu fill i quan s'acabaven els fills, mi-
len dits els 10.000 temes sobre els fills, Carmina
posava els ulls tancats i mostrava al seu cap de
l'Oficina un llibre de versos de José Me Gabriel
i Galan que en tenia un que parlava de un
"porque se he conocido ahora que no hay remedio".
Quan sortia de l'Oficina, Carmina ja s'havia
entendut i feia l'entrada de cavall sicilià a la casa

del enferrats. Entrava paludant, rient a ciut, a
Folham i acabava ballant tango amb el cap de Sa-
nitat al so d'un aparell de radio o d'una guitarra ge-
megada per un malalt de malaltia Marquet.

A Falanubias, com que hi havia temps, ens em-
bolcàvem amb l'acabament i coses de la guerra. Acordi-
rem, després de molts dies, que no ens haviem de preocupar
perquè només ens podien passar aquestes coses:

Primera: Deixar-li la pell, per la qual cosa no calia
preocupar-se perquè una vegada hest... de tota manera,
a pesar que folham pretenia cara seriosa al acordar aquest
punt i s'hi arribà amb la naturalitat d'aquell que fa "in-
vito fins a plaza a veure el país que li ha" ens feia molt
poca gràcia a tots pensar que aquestes primeres coses
era una de les que ens podien passar.

Segona: Que ens toquessin poc. Folham es decau-
tava, però, per una cosa lleu, sabem, i si pogués
ésser, una parl palpada: la paulovilla, el
cul, un dit - el petit millor que cap altre...
i Tercera: Que no ens toquessin.

- I tot el demés són romanços - feia amb la ve-
ra magnífica veu ~~de~~ abaridonada el cap de l'Ofi-
cina - per què preocupar-nos per no menjar, per
no dormir, per no tenir la dona al lit?

Feria tantes hores que es discutia, que es demana la raï o bé al que criava més o al que presentava el plat més complicat.

Una tarda que s'havia acabat el torim i el pa de figues, decidirem que ja havia fet festa una bona temporada i em portarem de nou allà dalt. Hi passarem uns dies. El Zujar es ^{arrasolava} ~~coragolava~~ aprop de ~~monastres~~ erem, quiet, silencios, amb les aigües aturades i sense arribar a les ribes. Feia dies que el front estava ^{calent} ~~fred~~ i es que amparaven els sorres trobaren ocasió de fer petar bombes cada dia: anaven a pescar amb bombes de mà. La pesca resultava brillant, abundant i, per novatús, barata. Els asturians es cuidaven de Menjar les bombes, un periodista alencani recollia el peix, Paris, el cuiner, el fugia i entre tots el menjaven.

Aquesta mena de bona vida ens la deixaren fer una temporada. Els altres no ens ~~no~~ mogueren perquè sentint bombes mal i tarda es pensaven que fíem coses de guerra i que arribaríem batalles. Si haguéssim sabut que pescàvem ja hagués estat una altra cosa.

Aquell establiment perquè ens portaven,

una nit a

Sancti Spiritus

A Sancti Spiritus, però no hi havia res. Fora la il·lusió que pentirem al saber que anàvem a passar uns dies a un poble - casis, tanung, dones - i el passà a l'entrar en aquell grapat de cases de la "Siberia".

Veritablement, llevat d'un gran pou per al mig la placra empedrada del poble, les noies del farmaceutic i una absoluta tranquil·litat, no hi havia res més.

Els dies passaren tots iguals, calat l'endemà de l'altir i l'endemà passat de l'endemà.

Una tarda arribà Raciones, Comandant, que a Javim, de resultes d'una bomba d'aviació li caigueren a casa al pit i li treia una serie de costelles. Ens el portaren de Cap d'Isal Major. (Vegeu informació al final).

A les nits, amb l'oficina plena de llum d'oli, ens solíem reunir amb els asturians i cantàvem cançons de la terra per començar i acabant amb un coro general de "Marina", pecis d'esperidisme

i fent ballar una cabra que engraiçava un
xi pel cap de xeroid.

A Santi Spiritus oficialment ja hem gu-
dat que no hi havia res. Les noies del farma-
cèntic eren maques, però bleds i - panaren
el dia a la porta de la farmacia badant
veient passear soldats armats i avall i esperant
que el hi diguessin quelcom per fugir farma-
cia endint suajolats per tornar a sortir al cap
de poc i tornar-se a suajolar de nou. El far-
macèntic era un bon home, amb bigoti i cabes
de vellut que li decausaven acordeonadament
~~per~~ damunt uns paulups negres, que com
sempre amb la farmacia oberta. ^{La br. del lit}
^{la cadira 4}

A Santi Spiritus hi havia una penya
que tenia el marit qui sap a on, al menys
ella així ho deia, que no deixava patir a nin-
fi. ~~El que hi havia a esperar la~~ Fe-
meralment, s'havia de suportar tota la his-
tòria dels pèus amors primicors amb el seu
marit, que era qui sap a on, i amb desti-
cat element de la població.

- Si no haguess estat aquell lit tan alt que
s'hi tenia de pujar amb cadira! - en deia

dicent

un ~~afortunat~~ una nit.

- Però com és que en tan poca estona d'isar al
poble ja... - es diu.

- Oh, és la mar de pensile. - en contà l'afortunat.

- Veuen. Tu t'hi vas allà. Entres. - "Oms tardes"

"Oms tardes". Ella ja rin. Després t'assent a

una taula i se't comida a herenar... Així és

l'interessant. Jo, amb l'experiència d'altres vegades

que un xuc ha obert portes i canes insopei-

tades, en portava un a cada butaca, però allà

és una vinya. És ven que té de tot, perquè

ja ns diu, a més de no voler res us diu

"hijo mio" amb dulçitud maternal i us comi-

da a herenar abans de pujar a la cadira. Ara,

que heu de suportar a cada minut "Ay,

si entrara mi marido" i és clar, tan com

herenar a la taula poc et preocupa l'en-

trada del marit, però quan has pujat la

cadira... es necessita sang freda i anar molt

endament, preu-me. - "El vell de Santi Spiritus"

A Santi Spiritus avia al holaran la lle-

genda del permies, de festivals i les notres caudades.

Es donaven permies, es feren festivals i notres

es cantàvem tota cada nit, i no en donaven

feina. Passàrem molts dies sense sentir tít.
A Sancti Spiritus hi havia ^{launt} el roll més
petit del món que el temem de despesar. Q-
bandonat ~~de~~ ^{de} ~~tolh~~ des pús descendents es
dedicava, en temps normal, a incendiar de casa
en casa i com que Sancti Spiritus la gent en
temps normal si hi no era rica sempre vivia
quatre gallins, no es moria de gana. Si quom.
però, si esclafà - n'esclafà tantes de coses! - el
negoci i vivia del aire del cel. No se sabia de
qui. I se suposava d'un rosegó que se li veia
baltar, una vegada a la setmana, per aquelles bres
sense deus. Però era tan poqueta cosa, tan
insignificant, que ningú se'n cuidava i ningú el
presupava de si menjava o no menjava. I clar,
feia tan poques coses per a guanyar la guerra...

Quan hi arribàrem novells estem a les aillines. Du-
rant una setmana de dies, un enorme plat d'anís -
no feia més que un repàs al dia - l'eixoriti tít. El
reparto arripit d'annul, una gran cadira de braç
que encara el feia ésser més petit, que ni pòu
respirar per no pendre aire a ningú.

Es diu que la Brigada sortia. Obligàrem for-
a marxar, uns cinc dies. El vell del plat

d'anís crequi que marxava solham - l'eficàcia en el
mogni - i no comparavi ⁿⁱ a l'hora de dinar. El cap
de cinc dies el trobàrem a un peis, arripit, arripit,
ocupant tot el poc espai que podia, i molt. Molt
acandit. Sancti Spiritus no feu ni més ni menys.
Les noies del farmacintu, Medes, continuaren a la porta
de la farmacia, que el seu pare portava tot el dia
oberta, la senyora del llot amb cadira comida nova
gent a heronar i rogatses sentíem uns moments
una infinita tendresa i ja veieu, com ganes de
plorar, com si ens haguessim tomat ciutats i ens
haguessim enterat de la mort d'un ocell conegut
nostre...
Crell.

La vida seguia, lenta i alurada, toulant les plaues
del calendari. Les senyores de Sancti Spiritus canien
gallines i corns per aris i pebre vermell i tot
plegat era poc, ben poc compliat. Però, una
nit, una nit s'acabà la tranquil·litat. S'havia
de sortir rapsi disjuntament. I es sorti. Ens
donàrem dos canons que no tiràrem i cap a tít
tít.

- Miren, veieu - deia un senyor amb ullers, molt
mudadet, molt arripadet, molt perfumadet en
desmaraglant uns plaues - veieu ben d'atacar

per aquí - i senyalava l'aquí amb un dit - Per
l'altra banda, per aquí - i tornava a senyalar
un altre aquí amb un altre dit - atacaria el
cos d'èchut i si tenim de trobar aquí - no
senyalada amb el dit. - Es tracta de fer-ho fort.
Oh, no hi haurà anàlisi ni anàlisi. Euleros?
- Euleros... si, si, euleros... - e si molestia.

Però allò que volia que passés aquell somni,
no passà. Passà que la nostra Orizada hi
deixà molt deixà a la bugada molt deixà
i estigué a punt de deixar-hi gibraltar i tot. I el
de l'altra costat no es veieren per cap indret.
Un Cap de Batallia, un fust fore amb ven de
criatura, però parlant indecible, o'cellem g'aleus:
- Però si me'ls han fet molar tot expressament! Cal-
culen fer-me fer un atac nocturn per sorpresa, a
una serra, tinguent la base de partida a deu
kilòmetres al pla, amb la luna més plena que
he vist d'aquí que s'hi el món! Or anem a
parar si ens veieren sortir i fins i tot, amb aque-
lla luna tan clara ens podien cridar a cada un
pel nom! Es clar, ens deixàren anar, i talles
les alambres... i no ens deixàren sortir... - i rem-
budia repetidament contra molta gent.

Tornàrem a Santi Spiritus. Tot era igual lle-
vat que en tornàrem molt més pocs que al març. Es
reanaren els intercanis, les enjolades de les noies del far-
maçutic i les hermanades a casa la senyora de la cadira, el
llit, i el marit qui sap a on.

A Santi Spiritus un ^{dia} digni quedarem contra el de
dalt. Venia de batres per ell precisament. El sentien,
l'agafaren, i una malinada, tot just quatre gotes de
claror fien la vin-vin pel cel, se sentien uns tres
a la pared del cementiri...

- Ara si que ra de debò! - ens digué Ragolla ingressat

- Margum de Santi Spiritus, però Mung!

- València?

- No!

- Madrid?

- No!

- Grecia?

- No!... Córdoba!!

Deixàrem Santi Spiritus una nit abans d'a-
nar a un festival que s'colava preparant a
Sivuela, capital de "La Siberia". Rodàrem tota
la nit amb camions que ens deixàren a

Alamillo

Quan hi arribaren mitja Brigada anava cam-
gada de sarna. Ens instal·larem nosaltres i la
sarna a una casa que tot era vernell, les parets,
les portes, i vidres. Plouia i feia fred. Cridàren a
reunió al gremi de la Brigada. Se senti:

- Ja ho sabem. A Cordova!

Es preparant, al menys, eren engrescadors.
Ens portaren uns plans que anaven a petar
a la mar, passada Sevilla... (?)

- Està tot entès. Dixi que nosaltres entrem, la part
de l'altre costat i llenguem al carrer i quartils de
pogues tantes. S'aniràn a Portugal com aquells
que res - deien i entenien.

Es veu que la pluja ho tira, de moment, tot per
terra. Plougué tota una setmana, i no ens moguerem
d'Alacantí.

Alia ens esministraren en el misteri de les "miges".
La gent del poble circulava molt de nit i com
que no hi havia llum, es corria amb fanales in-
dividuals que donaven un aspecte fantàstic als
carrers més tranquils del poble.

També deigàren Alacantí i, després de camin-
nades i inmensos, una volta a

Hinojosa del Duque

ens deigà retornar vora el foc. Ens digué que feia
quatre o cinc nits que passava gent i camions i ca-
mions i gent sense parar mai.

Per la premsa ens enteràren que a Catalunya
se'n hi havia molt lloc i el nostre "seu" seria
ens informà que se'n preparava una de grua de
debi per tal de districte els mal-de-caps de l'alt.

A Hinojosa l'aviació hi anava sovint i es para-
ven el dia torant campanes i entrant i sortint del
refugi.

Ens hi atraparen tres bombarders que ens
trencaren els vidres i esbotzaren portes i finestres
de l'edifici de Comandància. Ramon, agafà
por i no parà fins que ens traslladà a una
caseta dels afores que, deia, seria molt que
els avions hi parassin alencis. Tria la més petita.

A Hinojosa en vaig convèncer que l'aviació
no ho pot a tot. La les deixant quan ven-
ien campanes ho deigàren tot per anar-
se a amagar. Aprofitant aquest fenomen hi havia
paris i valents que es dedicàren a molejar les

caxes, abandonades Temporalment, de tota mena de material comestible. Amb pocs dies la Comandantia es rebieren centenars de quipes de porcs i gallines desapareguts misteriosament. Es nomenà una guàrdia, se'n nomenaren més, però qualsevol guàrdia es trobava en lloc quan les campanyes tornaven! I les desaparicions continuaven, interminables, ilimitades. *Presente mil porcs amb banyes*

A Hinojosa, hi havia una senyora que ho donava tot per la guerra. El tot era a canvi de pesseles. Hi havia una cua com si una gavella despatgés ~~patia~~^{patia}. Cuidava l'ordre un vell arrugat i nervis i l'esclàmia màxima que permetia al a la cambra de la senyora - que demostrava una resistència històrica - eren cinc minuts. Es calcula, hi havia tres Brigades llavors a Hinojosa, que acabada la temporada, aquella senyora de la cua, el vell, les canals pelades i la resistència extraordinària, s'emportà més de tres centes mil pesseles. Ara, que tot eren, hi lligats arats de fer...! 190 anys

Les instal·larem en diversos camps de camps als voltants d'Hinojosa. En la que hi feren més temporada fou a la de dos vells centenaris

que tenien els anys que volien. Ella encara anava trempada i tot el dia transitava. Ell clava Med. Era un gran genec de vora noranta anys i no deixava mai l'ai!, un ai aquantat, perfidis... Genegava tant, que quan se venia cap al tard no es podia entrar a la casa. Tan plena de genecs era. La vella, que encara anava feul, tenia por de l'aviació i com la sentia no tenia repos. Ell, atropellat, no feia cas de res i demanava a grand crits, quan els avions romaven, que tiressin qualsevol tan gros que s'acabés tot d'una vegada. I vivia cosa que li treia els genecs era el fumar i el vi. La vora era un home nou. Si el veia riure i amb la cigarreta al llavis coulava coses de vora un segle d'edat, de quan ell era jove i ben plantat i conquistava les noies d'Hinojosa amb el seu llampant vestit d'agutell. Ella en contra el seu casament i amb una rialleta de falsedat que feu esclafar l'el agutell, en confessà un peradot, segons ella, d'abans d'esser marit i muller... Era una dona simpàtica quan tenia la bona. Genegava tot menjant el diari "puchero" de cigrons amb l'ovino si ell parpalejava de el seu una escala massa poroligament, li deixava anar amb una

pierna i espinguelatissime:

- Au, menja hi, que per l'edat que tens ja en podries haver après!

Flavores en s'enfada i donava els cigrons a tres gas i dos gorts que ningú sap de què en el morim.

La velleja, que li deien, "la tia Teresa" - en era "el tio Juan" - no vivia tranquila al veure i tanta gent a la casa i cada nit abans d'anar a dormir feia inventari de tot. Complava les mules, les gallines, els caudis, les cassetes, les cadires i uns magnífiques butifarrons que penjaven de la península.

Era enormement interessada i per arrencar-li res s'havia de pagar molt car o s'havia d'ombrar un savi. Entre d'altres hi havia un savi. Era un cuiner del subllacot, d'Albacete - país de tavernes i gaminades - i espedia amb canis a tots les mestresses de les cases del voltant. Hi comparcia amb un grapat de sucre o de sucre vermell - que les dones li tomaven boix, per la matança, que deien elles - i es deia que allí en un "adellaut" que es feia, que dintre pocs dies li arribarien tres munts carregats de preciosos ma-

terials... Hi quicem de flus i li donàren sal. Aquella temporada es de sengles auxiliars esclaven llucis i grans que pelaven.

La "tia Teresa" no se sabia acabar que l'haguerin enredat i quan veia el cuiner d'Albacete, li entrava un tremor especial i treia foc pel queixos. Una nit, però, que el cuiner tingué un atac de no se sap què i delirare, la "tia Teresa" que sempre deia que el volia veure mort ~~el~~ li feu aigües sola la nit i li digué més de cent vegades "hijs min" amb la veu més dolça que pogué.

Una tarda n'hi feren una de massa grossa a la "tia Teresa". A la casa li tenia un nét que es guanyava els cigrons portant mitja dotzena de xais a menjar herba fresca on n'hi havia. Els sis xais n'hi havien 3 de la "tia Teresa" i tres de la seva filla, caçada a Hinojosa. Quan cada cap-al-tard controlava els xais, la "tia Teresa" només mirava si li havien ~~el~~ tres xais i, aquella tarda, es presenta el pastoret pel plorís dient que uns militars li han agafat l'ovella blanca. La "tia Teresa" sap que hi han dues ovelles blanques i suposa, és clar, que aquels militars li han enportat l'ovella blanca de la seva filla i, penseu amoniar - i hi gaire din al seu nét

més complicat i ho trotem francament, exagerat. Però s'ha d'anar endavant. Se senten uns crits formidables.

— Ara van a l'acero! — diu anar un entès.

I, pensant, ens és possible veure quelcun que no ho pot fer més que la gent d'aquest país. En ple combat, quan ~~per~~ a Sierra Trapera hi havia un disparat de tirs de fusells i metralladores, una Uebra travessa espantada per l'horrible frusc — interiorment devia pensar que tots es cacadors del món s'havien juntat per caçar-la —, el camp de batalla. I la gent la veu i es cris de:

— Que ve! Que ve!

— hi, usaltis, no la deixeu passar!

— Eh, eh, eh, eh!!!

— La Uebra! la Uebra! la Uebra!

— Firan-li!

— Boom! boom! boom! — hi cau en bates de porra, la gent deiga de tirar a la falda de Traperu i passen uns segons úniques, històriques, de centenars de guerras en plena jornada històrica deixar la joia per anar a empaitar la Uebra. Els dels batons Majors que s'hi miraven d'ençà, creuen que es tracta d'una desbandada al nou corru

tanta gent d'aquella manera... Corren es entallant, nerviosos...

— Ara que ja gairebé es hi tenim! — donen dir.

Fins que la Uebra no fou aclarida no es reprenen, per aquell sector, l'atac a Sierra Traperu. El metotó haurà el fusell i deia:

— És la única vegada que m'ha servit per alguna cosa! — Si algú demana per què fou possible que passés el cas de la Uebra, no podríem pas que dir. Potser per no complicar massa les coses amb profunditat psicològica i amb variacions al voltant d'altres de que som com som, es podria dir:

— Feia molts dies que es menjava fred i melancol... Es feu un forat a Sierra Traperu i es agui caminant, caminant. Els altres qui sap què es pensaren i, presos de pànic fugiren i fugiren. Trobarem fortificacions gairebé inexpugnables, abandonades. Ens mirarem estranyats i es deia:

— Mentre no pulti amb punxa tot això... Llançarem hores i hores. Recordo que feia una Uebra plena admirable. Arrisaven on era el Comandant i presenciaven un petit drama. Minicamio Mucut, nou i Hampaul, s'estava aturat al mig d'una pista. A la cortina hi havia

Mum i l'Oficial d'Informació prenia notes del que li deia un xicot de cabells negres i ulls espantats. Eny informaren del cas. El xicot dels cabells negres i ulls espantats era el xòfer d'aquell canis Muent, nou i Mampaul, i, al veure passar la gent corrent, ell, amb cara de no dir-se u-
 vorar per poca cosa, es digué que ja hi havia temps tant més trinquent a quatre passes aquella per-
 la de canis que mangava sol... Però la cosa anà tan depressa que al cinc minuts de maldar i re-
 negar perquè el motor no se li engegava, ja, ~~finalment~~ una avançada ~~ment~~ li obria la porta i li deia si el podien ajudar amb quelcom...

Tora el canis li havia els estenials que repartien de tot: tabac de varietats, marques, conyac, gallets, xocolata, capes de mistos, Mannos de Garding...
 Tòthom estava eugreuat. Sentien coses així:

- Per Carnaval, aquest any, a Còrdova em vull aïressor de pultana!

O així:

- Ja era hora d'ensenyar la dents. A veure si ara dirà de debi. *Sierra Trapera* (II)

Començava a travessar per la pèl ambal de-turisma. A través dels vidres eulclats s'hi veien

gomes vermelles carregades de galons dorats. Era el ~~gros~~ que anava a veure el qui havia passat. Fe-
 mien Sierra Trapera al costat i la seva massa ne-
 gossa amb *Los Vermellos* el ~~habia~~ ~~havia~~ ~~passat~~ ~~unes~~
 roques violades, plenes de forats, al davant, feia pen-
 sar ~~en~~ ^{en} mitj de por de condes de boscos encantats.
 Sabien que no es portaria Kaa, mare de tots les
 perps, ni Frankenstein, ni cap home o cosa de
 l'altre món, però s'hi passejava el Pànic, més
 aterroritzat que la Por per major d'edat que
 pigui. És ver que no sabia què fer, i dubtava
 de quin costat deuantar-se el seu desisim poda
 de fascinació. Aquella tarda es deuantà davant
 dels altres i fugiren esperonats molt abans de veure
 es que anava al davant del nostre costat. Aquella
 mitj el Pànic, element deissim en totes les
 guany del món, volgué repetir i segunament i a-
 dormi pels plets de *La Trapera*. Però la seva
 proximitat traspuava dormit i tot. El sentien, l'en-
 devinaven pels forats de la muntanya, per les
 branques dels arbres, per l'aire fresc... Sense sen-
 tir cap porul us ~~havia~~ ~~havia~~ ~~tomàven~~ automàtica-
 ment veig l'ombra d'un pec o la fosca de
 quatre roques. Era el Pànic que devia trobar

el coixi dur i es reuoria dins la nit que, per el gran silenci que portava a cell devia tenir tanta por com nosaltres.

- Vine de rebre tota "La Traperia" i no hi ha ningú! - diqueu un Capità.

El Migaron cap. La Brigada s'havia engruassat i havia aprofitat un petit forat en la línia per esquivar-se i seguir, sense tornar el cap endarrera, endavant, endavant, endavant. No se sabia cap Galati on paron. i el Comandant, que sempre se li havia de piar el dit perquè anava massa depressa, no se'n sabia avenir.

- Aquesta gent m'ha fet un gra mass! - deia.

- Obten ja tin a Cordova - es comentà

I un que no s'estava de res:

- O a Portugal!

Ben que a "La Traperia" no hi havia ningú, uns di-
guen de quedar-nos-hi al peu, amb Raimon i pots
més. S'organitzà un Minidissim for i, emboliat amb
les mantes, uns disposarem a passar la nit tan bo-
nament com poguéssim. La nit, per la seva part,
no hi posà cap inconvenient.

Pela extona que passava gent i gent i gent i per

per la pida. A peu, a cavall, allò era ~~inestancable~~
inestancable.

- Però on va tanta gent?

- A Cordova!

- A Sevilla!

- A Portugal

La conversa s'havia acabat. El for es cremava es
dit alegrement i el silenci més complet, una mina
desorientada per la gornada que passava al flum, ho
dupla emplenava tot el grup que voltàvem el for
baccinajàvem. Algui que ~~per desgracia~~ estava
molt vora el for hi devia tenir la manta al de-
munt perquè se sentia pudor de focariu. I treia
aquella esclampa nocturna d'espelrec, pec, im-
fondible, d'una bomba de mà.

S'observà, a la foguera, un ràpit alçament de caps.
Les baccines fugien, lleganyes i rondinant, però de-
pressa. S'obrien el ~~cor~~ tres vegades més del que
se permeten les perpelles més condescendents i es mirà
rapidíssimament a la muntanya, als veïns, al boc...
diu a tots plegats:

- Com ha anat, això?

- És una bomba de mà! - es diu feul el seu im-
portància (Potat mort en toja en temps delicat)

deu

- És d'haver escapat a algú... -
- Encara no hi haigut prou soroll aquesta tarda!
- N'hi ha que mai en tinc prou!
- Cim mínus de calma.
- Es tornà a reprendre la becaïna.
- Algú roncà.

I, sense preni aris de cap mena, d'una manera que feia venir fred, que us regirava tot, la nit quedà plena d'un infernal retornar de trets i bombes. Sonava la impressió d'un foc de masses i incendi d'una fabrica de cotó, d'un duel mortal d'escors entogis, furiosos, que s'esclameassin ~~de~~ portant mil annus de foc a cada mà i disparant-ne rabiosament quatre mil cent tref. I no fallà. La nostra foguera. Centenars de bales ens xiularan apropiassin de la part nostra el cel de la nostra atabalada i enfervorida humilitat primer i feiem saltar mils tard ls braços vermells de la foguera que ara no sabien de on el hi ploria. Ens precipitàrem, de caps, a una trinxera que qui sap qui l'havia feta i per què. Remires, topà amb unes branques i perdi la forma. Esguat fins en moments com aquell genzei que l'havien lloat.

resplendor

- Ens dequírem, a la ~~deu~~ que feiem ls braços saltant entogis a cops de bala, varem cap-turar-nos a la trinxera perquè ens la dikuisarem. Fossats per una idea diabòlica i tinguem de l'humorisme un compte que a nosaltres maleïda la gràcia que ens feia, ~~no~~ ens feren passar tota la nit ajorats a ni aquella fossa, munts de fred, espantadissims. Seixanta-set mil pensaments volien pensar a la vegada i es trobavem tots a cop al cap - no se com hi calien - i cap recíxia. Follhom pensà fugir, però com? La cortineta xisclant de d'aquelles dotze milimetres d'aram amb ànima de plom que se solen llençar per l'aire en les guerres, no ens deixava sortir de la trinxera ni els pensaments de mil por volum. Aquests anaven i venien, arragantats per la por, pel rec de la trinxera dient coses així:
- Ara baixaran i ens agafaran com pollets.
 - Tant por mal que feiem, dormint ara aquell foc.
 - Per què hi han d'haver bales a la guerra...
 - Suplta que se sent baixar algú de la muntanya...
 - Paula son que deu...
 - Que por fonda és, aquesta trinxera!

- Si, si, Còrdova!

- Ton morro...

Al lluny, per tota l'amplada de la pista anava plena de gom a gom de gent que anava entrant, entrant i que qui sap com sortiria.

- S'acosta aquí - es diu.

El atinxerats no feren altra cosa que intentar per amagar-los 110 metres més enfora del rec...

La xiscladissa de bales decauà un moment. Un instant i s'acostaven passes. El remolí de pensaments que omplien la trinxera ho aprofitaven per a voler qui sap a on. Quan s'ignora s'haquí traduït en moltes coses diverses, tancar els ulls, amagar el cap sota la mantla i aturar la respiració, és que s'acostaven de què no se sentia res perquè no hi havia res.

- Què ha estat aquest bulit? No deien que no hi havia ningú allà dalt?

- Silenci general per part dels ocupants del rec - Era nostre o d'ells això que s'ha sentit? - fou una ven a dos metres i mig d'alçada ran d'un revolt de la trinxera.

Se senti aquí que el remolí. Un sospir.

- Anar-ho a saber! - se senti amb dit amb una

ven fonda, tembrava, apagada (Havia estat dit sense aixecar el cap de sola tres o quatre peces d'altri)

Després que s'havien acostat no degueren pas quedar gaire contents perquè tot anant-se'n anaven dient:

- No hi entenc pas res. I tu?

En aquell moment les espalles sense dir res perquè la ven del primer se sentia de més lluny, així:

- Aquesta gent no saben el què es fan... Aquell tindrà un fa mala espina. Trogats en han donat l'ordre d'anar endavant que tot esclara... - no se senti res més.

La fred, que ~~passava~~ ~~modestament~~, havia començat a tancar-nos modestament els baixos, s'anava enfilant, amb una despreocupació que emmanava, caltes amunt. Tenia refredà tot. Se sentiren els primers estornuts. Recorrençà el xisclet del dotze mil·límetres d'aram amb ànima de plom que es solen gastar en les guerres modernes a més que s'ha suprimit la porra de punys, la ballesta, la catapulte i l'oli bullent. Ramiro telefonava a la Divisió i el contava una orissa que qui sap a qui havia passat perquè a nosaltres, la venia, estaven gelats i en havien xisclet tota la nit. Però no hi havia però tant, tampoc!

Passaren nit i dues nits. Oficialment no més en passà una, però demanem-hi a les es tringueres d'aquella nit de fer al peu de "Fraperia". I vingui el dia. Un dia carregat de miralls blaugumats que es dedien - gràcies - per distreure a nosaltres, presoners a la tringua, a fer curses pel cel, qui és tan gran, i no pararem fins que el taparem tot. Sana? És clar que teníem gana, però... Una tringua perduda al peu de Fraperia no ha estat mai el "Canaleles" pocu per cal. Calia esperar. I cap al tard, ja no erem nosaltres, en vinguérem a diriar per anar anunt, anunt, anunt que la cosa anava bé.

Amunt, amunt, amunt: *Valsequillo*

-Umare de Déu que és destapat això! - hanien de dir, en temps de guerra, al arribar a Valsequillo. En pedregàrem sola uns oliveres. Vegérem ramats de pais, milers de beces! emplenaven l'aire. Qui sap què deien es pais al veure tal al·lò. Camions anaven i venien carregats de gent. Del lluny comien uns caraus. Un presoner Tremolava, espantat, seguit sobre uns terrons. Havia baixat a Valsequillo, com cada dia, amb un mulo a cridar

perministre. I no sabia res. Ja trobà estrany que hi hagués tan remanament, però, devia haver vist tantes coses estranyes... Est anant cap a la casa de cada dia, però, la curiositat el puja i:

- Per què porta aquella estrella al 'gomo' aquell? - li-
gué a una colla que portien d'una casa - potser hi
havia viscut una noia rossa que portava un vestit
verd o una vella que criava porcs -.

Hi haquí un canvi de mirades.

- On vas, tu? - li digueren.

- A suministrar - Respongué calmosíssim i amb
lota naturalitat.

- Per a qui? -

- Per la meua companyia.

- On és?

- D'aquí es ven... veiem aquell oliverar? Doncs
un tret de fusell més enllà - digué.

Un canvi de mirades. Es pot, si es vol, dir intercanvi.
Minga s'ha d'afendre.

- Quan fa que has sortit d'allí?

- Aquel mati - i, somrient - però m'he aturat sola
una altra una estona i m'hi he enrocat.

- Bé.

- Si...!

- Torna'm aquest mul.

- Jo?

- Si

- Per què?

- No siguis llançut!

- Perquè vine la carregui? No!

Rialta general. El del mul entra en el camí de mirades. Silenci. Es torna immensament blanc i es posa a tremolar. Ha vist quelcom sobrenatural? Uns oficials han passat aprop seu. Ha vist de ben aprop aquella estrella que no sabia què volia dir... S'han bescauiat uns valuts amb el puny...

- Però... - i hi llicia el ponsal de les mans...

Quan el veïrem negatres llucara tremolava espaguardament. El condaren a fumar:

- No fumar... - tartaumudaji

A menjar:

- No, no menja...

Qui sap on es pensava que havia caigut perquè fins que vegei que la gent parlava, reia, fumava i menjava, com més o menys feia la gent que havia vist fins aquell mati, no li passà el tremor i no li vingué gana i set.

Passà un enorme ramat de porcs diquent, a cops de nos, tota mena de fàstics. Totseu ho deien pel Pastoris que portaven fursels en comptes de garrol com segurament ell estava acostumat d'uria que la porcia ^{que es pot} de la seva urare, passà uns mal moments per portar-los al món.

- Per qui ens han pres?... - devia dir. Una cosa així.

S'ordiren. Ningú sabia res de res. Els altres no es trobaven eulloc per lluny que s'anés. Ja es veia engrucada, la gent, però hi havia un no se què a l'aquell engrucament.

Passaren uns cavalls coment a tot galop. Els genets rein i vidaven:

- Una gran victòria! Gara porten els presoners!

Al sortir del poble, aquell savi que es deia Paris havia trobat no se sap a on un sac de palats, i ens posàrem l'estomac gairebé al corrent amb una gran fredida acompanyada amb carn de pol russa.

Entraren els presoners. Anaven a peu, i portaven gent de cavall i deien que ho eren tot menys presoners. Anaven mudats, ~~adés~~ ben calçats amb paulaton de muntar, gersis grisos i sense rat al cap. Alguns anaven seriosos. Mores, però, reien mirant-los, com dient:

— És, tu, ja sóc aquí! Que no em coneixes! 2
 feliu quedat que ningú no sabia i altres cap on
 eren. Anàvem amb un auto que havia anat d'He-
 rodes a Pilat i infinitat de vegades de Ferol a Va-
 lencia i de Valencia a Ciutat Real, etc. etc. que l'uni-
 ca cosa que li faltava era el parlar. A les puja-
 des, parlava com una criatura, al camí pla
 visitava les cunetes que era una glòria; es parava
 i s'engegava negant tot el principi de la muni-
 cipal i de la química i ~~de~~ caminava grompant-se, ta-
 llant-li sol, donant la impressió que d'un mo-
 ment a l'altre li saltaria una mà, se li obriria
 les portes, li volaria el motor o els frens se li de-
 clararien en vaga. Mmms estava content, quan
 apartat de tota carretera i tot camí, podia trotar
 a ple camp, sense revolts amb indicadors que t'o-
 bliguem a tornar cap on ell volen, ni ponts que
 si no es cufies hi vas qui sap a on, ni aquella cosa
 tan monòtona que és una carretera, tan igual,
 tan plena de clots i de sembrats resargolats per
 les cunetes... I anàvem anant endavant. Ja feia
 esbona que per les mirades estranyes de la
 gent que trobaven en mig els oliverars i damunt
 petits parapets de pedres podien traduir:

— On van aquests! —

— Si que demanessin Mmms, és altres!

I, a mida que anàvem deixant aquella gent endarrera
 i feint noves amistats amb altra més amagada damunt
 les fogues de les oliveres i els pilons de pedres:

— Que s'han anat, aquests?

— Ah, si aquest monument ~~se~~ se us para!

— Je! Ja era hora que se'n veís algun aquí al de-
 vant!

El daner que trobarem obri uns ulls com uns toron-
 ges.

I anàvem seguint, seguint, seguint. Havia plomat,
 hi havia uns bassals profundíssims i llarguissims
 i l'automòbil feia una gran rialla amb el motor,
 cada vegada que s'hi ficava de pens a dintre i aixe-
 cava un sorridor violent i terrib, com si portés
 al·lè, ~~arxat~~ La temperatura estava bé, el paisatge
 no estava mal i, anàvem seguint.

Fora necessari que d'una casa sortís un xari
 amb les mans al cap:

— Que us heu tornat boigs? Però on aneu? Si
 ja hi no hi queda ningú al davant!! Si la
 cavalleria mora... — No se li veu ni res més. Tant
 feuen gran nit, el pòser tornà blanc, el cotxe

feu un gran crit, pujà un marge, s'enfonçà al
clot d'un arbre arremat i es llençà romant
desesperadament saltant balls i cunetes, cance-
lera amunt fins a trobar la gent de les oliveres
i parapets. Allí feu un gran sospir de satis-
facció, deixà anar quatre gotetes d'oli a terra, di-
guí no se que rotolant i s'acurcà darrere el
tronc foradat d'una olivera ni jove ni vella.

Feta l'estima que passàrem allí l'artilleria no
parà.

- És a La Trapa - ens digué un sergent rogeant
aglant - deien que no hi havia ningú i ara re-
sulta que no se'n van ni a tres!

Vingué l'aviació.

Decarregà lluny. Menys mal. És clar que el
que tingué aprop, amb tota la bona intenció
del món haurien desitjat que ho hagués fet
abans d'esser-hi tan aprop... Allà on erem nosaltres,
per exemple. Però a la guerra és una casuali-
tat que passi el que hom desitja que passi.

- Ja començava a venir ocurs. Malament. Deien que
el tenien tot a l'est...

Fèrem nit a una masia que tenia un bon
foc i una font aprop.

L'endemà tot el dia l'artilleria no deixà "frapera"
D'on erem es veien es altres anar d'un lloc a l'altre.

- Mira ara fugen! - digué un de gros

- Oi, oi. Fugen! Fugen!

Felíson. I la nova de la fugida anà molt
amunt, molt amunt. Després resultà que no
haviem fugit però qualsevol dona un disgust
dicent que de la fugida res!

Ens digueren que ens n'havíem d'anar més
endavant. Vides -

- Veiem - digueren descendent un pla - això ver-
mell és una casa. És la "Membrillera". No us po-
den perdre. Aquí una cota, aquí quatre pines, aquí
la carretera...

- Si, si, si. - És seuli.

I, és clar ens perderem.

A La Membrillera, que hi havia una hora: arri-
barem l'endemà - solíem al fogueta - ben entrats
d'uni.

Los Blasques

A Los Blasques no hi havia res ni ningú.
Només cases esfondrades. Fotes. Fotes. Fotes. Sem-
blava preparat per a tenir-hi lloc una reunió

d'esperits diabòlics, o per fer-ne sensacionals reportatges gràfics de propaganda que dignen: * Veieu? la guerra es això, per si no ho sabíeu? *

Deixàrem Los Blarques amb la impressió d'haver-nos lliurat d'un ~~perill~~. I començàrem a dir per camins i tirar a la dreta i a l'esquerra, per acotar aturant-nos i baixar a veure què es guipava. Feia mitja lluna i l'auto avançant - quan corria - per aquelles camins d'aquarel·la devia fer, sense l'una el seu efecte.

Silenci.

Al lluny molt lluny se sentien veus i el tonto-llor d'un carrol que deien trobar pedres i clots pel camí.

"De qui seran?"

Costa Sen i ajuda fer comprendre a dos piers que tremolant ens encaraven dos fusells dient:

- Quiénes és? - que tots eren del mateix costat. Ens acompanyaren a una colla de senyors que anaren a cavall pensant-se haver fet peça. El paper ho aclariria tot i ens poguérem anar perdent sola la nit sense que ningú ens vingués a interrompre en les nostres anades i vingudes. En passejarem amb un esol de cavalleria que se'n

volien menjar perquè el motor de l'auto feia soroll i ells estaven a punt de fer un atac per sorpresa que ja, per obra d'aquell motor, no prendria ningú.

Si anàrem a La Membrellera, a la fi.

Reamira, exageradíssim, contava els treballs d'aquella nit molt ampliat. A la quarta vetlla ja deia que l'havien pres per un peis gros dels altres i que va anar que de què que no l'afusellesin...

A La Membrellera, una gran casa de camps abandonada, s'hi recullí totellam. Un mati quan ens despertàrem trobàrem el pati ple de pais. A vís dos espitans se'ls assegurà, quan tres pastors armats s'importaren els bests, que aquells serien tractats amb tota mena de miraments... Sont, criatures, vells, besties, totellam feia cap a La Membrellera. La major part d'ells venien a demanar que no es fonguessin d'aquelles llores que feia tant anys que hi dominen cada nit. Era debades que el comandant - i dignes que portar dintre una hora allò, ara tan tranquil, podria ser convertit-se en un infern de bales. Els no volien menjar. Un vell peiragolat que semblava que parlava de tota terra digní que a ell estava segur que no li

passaria res.

- Jo fa molts anys que ~~sic~~ estic aquí, sabem?
- Deix - i qui m'ha de dir res? En fa quaranta,
cinquanta, tres cents... En fa tant, que ni jo ho
seic els que fa... I vostè creu que a un home tan
vell se li pot fer res...

- Però que no ho veïeu, home, que si s'arriba al bu-
llit - que no pot trigar, perquè aquesta quindub fa
munt de dies que deu - això però un polverí? Felt, ma-
tralla, aïraio... i si li pot això no es farà per pri-
var-vos el son a vos, vos hi xerem pel mig i en aquestes
pregats sempre pot rebre aquell que no li té res a
veure. Creiem-me, anem endarrera, a xis o sel
hory d'aquí.

- Si, però, on vaig jo tan vell, si no tinc ningú?
Al fi de comptes si em toquem no faran més
que endevinar la manera de facturar-me a l'altre bany
perquè creiem que amb el centum d'anys que tinc
ja tindria d'esser qui sap a on! Però no em
morr. Què hi volden fer. No estic malalt, dormo
tranquil... Com ho tinc de fer per morir-me? Sei-
xet-me quedar aquí, Comandant... Total poden to-
car-me i ja veiem que el món morirà pas mala-
ment, no ~~se~~ ho creiem, si això passa...

Una vella pense dents i gairebé pense vici, que por-
tava una cobra llauva ligada a cad una, s'acosta al
grup i jurà que ella era més vella que el vell, que
quan ell marqui ella ja tenia cabells blancs i que:
- Qui m'ha d'obrir la porta a mi, senyor Comandant,
si me'n vaig d'aquí? Que m'ho veien que fins
els arbres em coneixen!

No pot! pogui pag. contrari i m'hi haqui més penes que
aplicar la fórmula dels tres dies, això és, dir-lis que tor-
negin al cap de tres dies i ja ~~se~~ se'n parlarà. Men-
trant a La Membrilla jo qui sap qui hi tindria
mal-de-cap.

Hi passarem un parell de dies a La Membrilla. Llàstima.
S'hi està hi, s'hi menjarem escudella - hencit fore, Paris -
i es dormia sobre una pila de gra, a la païssa, però... Però
hauríem d'anar a Cordova!

Torirém una tarda ^{plena de bany} ~~de bany~~ sol. Feia dos dies que
ploria, els carrers camins estaven amb aigua a coll,
ly perspectives de mullar-nos érem metament optimistes
per Cordova feia dies que s'esperava.

Peratoda

Hi arribarem plens de fang i molly de pais. Llàstima

de segona "e"! Si haguess estat una "a", es emportaria un haguessim parlat una tarda parlant del castell, es comtes, i l'orquestró. Però es potes, amb la guàrdia del món i ~~amb el món i no es camien el pòdel blau amb~~ Però, és clar, es potes no les saben aquestes coses i com que això de les Metres del seu nom no és qüestió d'esp...

A Peraleda hi trobarem tants camions i ambulàncies i cotes que porten rodes com roques, enfangats fins a l'entremís. Els motors i els xifres reuegaven, però el paulà de llot i aigua les ven que deia: - Anem dient...! -

Hi havia "moral" - humor - de victòria. La gent estava engreçada i feia el canvi cantant i rient. Infinitament més engreçada de no trobar l'enemic que d'anar endavant. Sonava la impremsa, veient aquella llarga filera de gent amb els fusells ~~com~~ penjats mirant a terra, anavegant un un cabrits ros i corrent que devia flairejar eurenys a la pesteta, un altre portant una xai blanc i arriant que tot el seu vocabulari parakava amb un he! sac-de-guemes i allargassat, un de més entrà amb un barret de palla al cap, i aquell altre amb un pollastre a l'espatlla i un conill a la mà, que la Brigada anava a ~~colocar~~ passar un dia de camp i a be-

recrear amb paula tranquil·litat a la font pirant del país. Les continuacions que un mirari feia per fer passar un porre ros i grinyolant pel pam d'amplada d'un taulo de fusta ajugat ~~de~~ entre un i altre marge d'una pedra i els revolucions graciosíssims que feia un ase blanc i carregat de cordelles per no passar la riera perquè suposava amb lola la paí del món que l'aigua seria la mar de freda, feien també pensar que la Brigada anava a Festa Major a fer uns quantes minuts a una baraca de fira...

Pujarem muntanyes, travessarem plans. I tot amb una calma de convent abandonat.

- Si que han anat lluny - se sentia.

- Si perquè a la pena d'enfront per la son, perquè si hi fóssim és que ja no hi seriem foran nostres.

I s'anava caminant. Lentament. El sol s'amagava amb cara de preocupat. Trobarem ~~perdre~~ a les vores del camí guerreres expel·lides i espardenyes brutes. I pots bruts, que encara trobaven prou llum per a viure. Pujarem la darrera muntanya, era la més alta. Tot i un es veia qui sap l'amplada d'oliveres i oliveras. La terra, humida per les pluges freqüents, massa humida - tempesta, xope-

s'havia segurament descurat de plaurar el
retol "Atenció". Muntat de fressa perquè l'home s'en-
fonsava terra endins, n'eixia ben ros de sang i aigua
i deixava sentir parauletes agres...

- Miren, allò és Puerto Castuera on hem d'arri-
buar.

- Ara si hi ha aquí ja ens ven deixar! -

- Passen per sota les branques de les oliveres! - i van
una mica ridant.

Però ara hi havia un pla pelat...

Deixàrem de nou aquell abandonament
de quan pots anar a passeig amb l'americana al braç
un gos al davant i un bastó a la mà i un bot de fi-
rigola a la boca. S'havia de canviar ja, separat,
sense formar grups - com en temps de vaga - i apro-
fitant els accidents del terreny. Aquella era l'ordre.
Però aquell pla pelat no tenia ni un talle ni un
gra. Aquella total manca d'accidents ens podia ac-
cidentalment a nosaltres... Però passàrem el pla. Guie-
dub.

- Com ara no ha passat res, és que a n'aquestes
mundanyes d'espous tampoc hi ha ningú...

Res, donà al mateix, tranquil·lament, a Caluena.

- Dir que hi ha els cel·lars plens de tabac!

- Ja fumarem!

- I que farem la pau del que portem endavant!

- Fu, dir que hi ha cervesa!

- Vols dir?

Davant les muntanyes que feien de teló de fons hi ha-
ria, ~~un~~ al mig del pla, com si hi hagués sortit una be-
ruga, un ping sense arbrerollal, com si sortís d'un
tutor, per una trinxera de terra vermella. La Brigada
hi passà sota de dalt a baix a uns vuit-cents metres.

- No me'n se avenir. Aquí tampoc hi ha ningú...

- On deuen haver anat, aquesta gent?

- No hi havia pas per tant!

- És ver que per altres llocs i aprera.

- Dir que Penamoya ja és nostre.

- I Montserrat.

- I...

Se sentia. I una canonada. I dues. I tres. Les
ven que eren uns pocs de canonades perquè vet's
hi pendia una mica molt grossa i les munta-
nyes ridaven molt abans de sentir-se les
bales a les costelles.

Es callà. Es mirà amunt, avall i a d'elles des que
es tenien més aprop.

- Com ha anat això? - es digué.

Com que ningú sabia del cert qui teníem al davant, al darrera, a la dreta i a l'esquerra, algú que cap pogués contradir, digué:

- Senen ésser nostros...

Molts ells li dirigiren missatges òptics.

I els canonaccos anaven dient el seu cant de nostros fonsos, llargues, forbes...

Sol mil penitents devien dir coses així:

- On ens hem fiat?

- Per on passearem?

Lleval des pinyols dels senyors canons, cap més treball.

La nit, tombada d'esquenes a les nostres coses, havia tranquil·lament cobert el seu draps negres i anava tapant el cel. Hi devia tenir molts forats petits perquè es veia sota la volta plena de puntes de llum.

- Ara van a n'aquell puig que no hi ha ningú... val més assegurar un bon lloc per passar la nit.

Els nins passaven donant-se les mans, lents, munts, arronsant el pes.

I, quora és que anaven al puig que no hi havia ningú hi eren a la vora, massa, un infern de desconfiança de ~~para~~ fúndia i bombes i metralladores

en aquella bona part de les coses que funcionaven a n'aquella cosa complicada amb què és un cos humà.

Allí era una bogeria. És clar, ens havíem vist baixar al pla i, havíem amagat fins a tenir-nos a totes amb la mà... Ara ja se sabia on eren els altres. El passà la nit sota les Oliveres, damunt la terra tempestiva i fangosa... Plougué. I tot l'endavant. I la nit.

No arribà el del perruquer. A nosaltres i el paper ens instal·larem a una petita caseta. Els que no teníem caseta, que eren els nins, eren esporges amb calç i guarnida de llatí. Passàvem hores i aquella alegre plana de la Brigada anant a festa major s'havia girat raptadissimament i s'havia convertit en una d'aquelles que les dones no es poden esclar de dir:

- Ai, fills meus, si n'has tingudes de passar!

La gent, molta i acandida no era bona per res. Darrerament, la Brigada s'havia nodrit de "guinys" ~~avans~~ amb edat de buró o de presidents de jorietats culturals i serioses - suposant que el buró s'hagués fet vell feul el ulls grossos amb la matuta i el president de la Viciola i s'hagués guanyat el pítol per experiència o per haver sabut pujar una descendència a compàs

amb els estatuts de la foudel - que es camaven de
caminar tan solament. //

Pluvia. Mies. Mies. ⁴ Un cop de mà
lurs portaren a una altra casa. Pel camí que
anaven fent de casa novales, comprenien que
es altres s'anaven acostant.

Una nit s'acordà fer un cop de mà. Per abans
de l'hora senyalada - les onze - (mírol), entrà un Corri-
sari esclafat.

- No farem pas net - diu. Qualsevol es fa anar a
tirar bombes i de nit a ri'aquesta gent! Fot el diu
que estan carregats de "chirumbels", que no es venen
mai més, plorin...

els telèfons rullaren.

- A les onze, sentin?

-

- Ja menjaran després. Senà.

-!

- Res! Si no es fa i no us instal·len on eren abans
nit se us fessien a tots.

Tres quarts d'onze. Tres quarts i deu. I cinc. Es començà
a mirar rellotges.

- Ja sentirem les bombes...

Les onze.

Silenci

Noves consules als rellotges.

Les onze i cinc. I deu.

Telefonades.

- Ja fa estona que han sortit...

Com si hi fes por de moure massa soroll, una bomba
de mà

- Ja han començat!

Silenci.

Una altra bomba.

Pausa Marga.

Una altra bomba.

Pausa Marga.

Silenci...

El cop de mà que any havia de fer anar hi fou una cosa
així:

Una colla de pares de família, molts fins al ossol, an-
dis i recordant a crits que tenien dona i criatures i ja
surten a les onze torades, d'unes trinxeres. Apresen
molts, la joia, per amagar-se darrera les roques rodants
de les oliveres. Els que no poden dir que no perquè tenen
els que manen al costat, Menem, gemegant, una bomba
a l'atzar i tantant es us. L'esclat de l'artefacte té
la virtut que fer tornar fothom de pauxa a terra.

A terra és moll i sangis i costa aixecar-se... És un dels
que mai no troben resposta. Algú que una dona
li feia veure per jaure, la tira qui sap a on... i el
dona el cop de mà per best. Els pares de família
tornen a la trinxera dels mals, més infredorats i
més plens de sang que quan en sortiren...

Es venen al pla, immens, centenars, milers de fogueres.
Són els que estiguérem sola una nit passeant al
pen de la Trapa. Què feien? Què esperaven? Mis-
teri...

Ai, Artilleria, què m'has dat?
Ve l'ordenà. Hi havia artilleria nostra aprop. Es farà
un atac combinat amb l'Artilleria.

Telefonades

- A la cinc, atacarem. L'Artilleria deixarà la cosa a
punt.

Les quatre. Les quatre: mitja.

- Són l'Artilleria?

-

- Ja poden començar. Si. Al bloc que hem quedat.

Les quatre és cinc menys quarant.

Una canonada

El timbre del telèfon.

-

- Heu fet curt.

Dues canonades
El telèfon

-

- Hi! On aneu a parar! Llarg! Llarg!

Tres canonades

El telèfon

- Llarg, encara! Un quilòmetre!

Quatre canonades

El telèfon

-

- Massa cap a la dreta.

Cinc canonades

+ El telèfon

- Ara massa cap a l'esquerra

Quatre canonades

El telèfon

-

- De llarg està bé, però més al mig!

Tres canonades

El telèfon

- 22!!

- Curt. Si. Cinc cents metres

Dues canonades

El telèfon

encara no havíem menjat res i que en el
precís moment que començava l'espectacle ve-
nia París, el ciner, amb una olla de faves
i una cacerolada carn... És clar, també fugi co-
ment amb la preciosa càrrega qui sap cap a on!
El perindre era negre. És fosc fosc. Ens enfila-
rem a uns roquissers d'una muntanya. El vent
xiulava entre les penyes. Un vent fred, humit...
Provarem gent.

- On és la Brigada?

- Qui ho sap!

A precis des dels penys ens apropàrem a una
foguera. El vent ens decolora i, contagiats pel an-
ima de la tarda, ens feu camiar de lluc. Era
fosc cent per cent i l'anar i venir per entre les
penyes es feia d'altre més difícil. Però es podia
fer a poc a poc - tant com volien - i no hi havia
tretz!

Començà a ploure. A les hores passades no hi
cavia altre cop. Plougué i, naturalment, ens mi-
llàrem. Ens instal·làrem sota unes penyes, inter-
tàrem fer foc i, com que no hi havia res més a fer,
ens dedicàrem a dormir embolicats amb les mantes
posades doblades per retardar el contacte fatal

de la pluja amb les nostres pobres humanitats.
- Sena, a punta de dia, ja venenem què es fa -
es diu abans d'embolicar-nos del tot.

Quità el dia i ens trobà xops i trumolant. Havia
parat de ploure però el cel presentava un aspecte
que traduït, volia dir:

"No us en feu massa!"

Provarem la Brigada. Una nova casa no guina
apartada de la del dia abans. I, és clar, es
repetí l'escena del dia abans...

S'establí el lloc de comandament en plena
muntanya. Plougué. Ens tornàrem a mullar.
L'artilleria tornà a llençar els seus ràpids missat-
ges de mort... Una nova cursa. Una nova casa.
Una nit vagant perduts. Turt el cap d'op-
eracions, carregat de plans, per a orientar-se i
es perd i no torna... Fum parada a una nova
casa plena de tot menys del que hom sol tro-
bar en una casa bonada. No es dorm. No es men-
ja. Cap-al-tard ens tornem fer el de cada dia
i nosse cura entre crits i balaf. Una casa nova.
S'intenta dormir. No es rep. És igual. S'hem
tan atropellats que és el malís dormir com no dor-
mir, menjar com no menjar.

ve el mal. Fumionen es telefons

- Tres batallons enemigs es despenyen de la serra...
estaven tan acostumats a estar a punt de fu-
gir, que al sentir això solien s'aixecar i es po-
sà a la runa.

- Però, ja, com que se que s'havia de fugir més
tard, i amb més, però ara que encara apinam
i el combat no ha començat - vaig dir.

- Però... - pe'm dir.

- Res. Ara ho podem fer amb temps i tranqui-
litat...

Ferem just. Començà el combat. Fou, com cada
dia, brillant, brillantíssim. Passàvem aprop de
Ceraleda. Allò era un infern. L'espècie de ba-
les era extraordinari. Se sentia caure de tots in-
drets i de tots indreçissimament. Evidentment es
que proclamien que la guerra era una bogeria, el
quedaven curts. Allò era molt més que una
bogeria.

Passàrem un riu. El Lújar. Trobarem gent i
més gent que caminam amb process, sense tom-
bar el cap endarrera. Oficials amb grans crits i
amb grans pistoles antèren de l'un a l'altre per
fer-los tornar de on veníem... No en trèiem res.

La tarda abans el collat del Comandant ha-
vien ~~el collat~~ ^{la gent} ~~la gent~~ ^{la gent} que no volia
tornar a l'infern del davant. No hi havia res
a fer. Gent que veia caure un peu company
mortalment tocat pel "naranjero" del que es
deia que reculerem, preferien fer el soldat i el
malís camí d'aquell que tornava a l'infern
d'allà dalt... Era el pànic, contra el que no hi
podem les coses dels homes, - ni les bales - perquè
es encarnat per quèlcom sobrelleu: la guerra,
sarcàsticament, moquada pels homes. Quins homes, però...

Passàrem un pont. La gent, embogida, amb
la mania de fugir anapada a l'ànima, corria, per
fer uns quants passos més, poder, perquè al mo-
ment de passar el pont, l'aviau! Llavors
el pànic esclatà en la forma més coneguda i
esperdant. Follon arrenca a córrer, capelada, fo-
rassament, atropellant es que ja cauen, no po-
drien donar compliment al que el cervell es
ordenava... A més, el bombardej en atrapi
allungat del pont, porta uns mateix, sense res-
pirar, d'un pírcal. Quan l'home potomar
s'hagué arabat en el sentim tot ~~est~~ ^{est} allunyat,
sense pensar que molt ja no havien potat de

de tornar a tenir mal de caps per noves fugides.
Qui és, però, que pensa, amb l'arribada al damunt
amb els que poden haver curmudit per sempre?

- Quin dia, avui! - exclamà Cavallé, de Reul.

- Espera't - se li respongué.

Una nova caminada. Oculs gent que fugia
de l'infern. Ens apartem dels camins transitats. En
una precisió que ens feu adoptar Terrans, de
Girona, que ens donà paellats porpraents. Una
^{immensa} ~~immensa~~ quicoll ho adaptarà tot...

Probàrem, dalt d'un puig pelat, uns xirris que
tenien tabac i ens en donaren - gràcies.

Ens dignem que passéssim el puig de un a un
perquè hi tenim l'artilleria amb l'ull al damunt.

Ferme parella amb Cavallé. Era cert que l'ar-
tilleria tenia l'ull posat al puig. Ara, que si
hagués estat l'ull posat al damunt... Fou un episodi
brevíssim. No se quants canons - gansacs - contra no-
saltres quatre o cinc. Començarem a xiular obusos i
fusils i cada vegada més aprop.

- Però qui tenim contra nosaltres, aquesta gent! -
deia Cavallé de panga a terra.

- Mee...!!! - se li responia de fora a una to-
rassa.

- No hi ha pas pau amb la seva mare... - res-
ponia el de Reul - Així calgués la pedra justa! -
La pedra justa de Cavallé, era una pedra especial
de dimensions extraordinàries que al cance agafem
dessesta seu a tot el món en pes...

Centenars de vegades el cant dels obusos ens feu allar-
gassar fulminantment abans no arribàvem damunt
l'empas d'un puig, vora uns corals. Respirarem
una estona, comentant el traspàs passat.

- Ja era hora! - vaig iniciar.

- Espera't - em tornà Cavallé.

- Emara en vols més?

Ahora calguent el dia. Sena anar - n' n satis-
fet perquè cada hora ens havia donat qui sap la
seua. Emara Cavallé tingui pes. Cinc trinitats,
grisos, pesats, pao vros, Seguirem el camí del
cel cercant, afamats, em. No per a deixar-hi
cance la seva càrrega mortal. Ens passen al
damunt, s'hi aturen, no es mouen. Els fems es
sells clavas als seus ventres de color de plom. Els
morts es tinguen. Ara. Ara. Ara. Passen i ton-
nen a venir quan iniciàvem un sospir d'altre, i
es tornen a clavar, punxats per forces misterioses
damunt els nostres ulls oberts.

- A terra, que cagueu! - se senti

T'ens aplastàrem a terra, amb les mans al cap: me-
parat a sentir aquella sort d'imatgeable que sap
de gaire aprop. D'una pena, aprop, aprop de
un munt de pedres s'aixeca una en-
orme muntada de fum terrós i negre i un ~~sort~~
ecandol de sort. Impleia durant uns segons
el nostre món. Margarum palisets i mis Men-
gers, aquells monstres grisos.

Arribarem, trallalats, a La Incombrilla.

Trabarem Ragalla i Arnel. Dues de nos contàrem
ariet i ricat les coses d'aquella tarda. Topàrem.
- On és la Brigada.

- Qui ho sap?

La tarda abans havien arribat vint-centes "gimtes"
bren de les darreres llocs ciutats bond peral llem
pu la guerra. T'ens de les parlàrem en ple combat.
Fou un breu. C'arque no s'impressionessin tant,
es feren quedar entre uns pinyes, una mica
apartats de l'ecunari. Una canuada incontrolada
ecdata aprop de les roques i fou impossible
aturar-ne cap. Les Menharen, embogits, munda-
nga avall sense saber on anaven. Se vint-
cent, tres dies després, en venien una dotzena

a la Brigada.

Aquella nit es mudàrem. No patim on anà-
vem però hauríem a qui tingué la pensada. On fo-
mentre deixàssim aquell caos.

Caminàrem tota la nit. Los Blasques est-
rebi amb la maliga fredor i amb l'alec les cures el-
fondrades com quan hi passàrem camí de Còrdova uns
quans dies endarrera. Hi havia, al camí, fang per
tota una temporada. Anàrem immensament ca-
regats de pols que no havíem tingut temps de
netar. Son coses que volen repos i moratals feia una
setmana que tenim temps de menjar ni de dormir.

A la matinada arribarem a Rabiquillo. Plòria.

Caminàrem tot el matí. I tota la tarda. Passà-
rem de nou per on entràrem, dies enrere. Feia vint
dies i ens semblava que feia vint segles. Vint anys
ho trobàrem curt... Caminàrem de pressa, amb por
que se'n decidissin i ens fessin tornar endarrera.
I es veu que passàrem just. Ben just. Molta
cosa es queda a dins, entre altres, tres-centes tauls...
Quedarem, pobres, enfangats pel olivars del pla de
Oratada de Lancia.

Ens instal·làrem pel vèlants d'espigona del
Brigue, dalt d'una muntanya i aquella nit po-

guèrem fer foc i cremar centenars de pobles.

~~L'assalt~~ ^{Brucells}

La pent, de la fugada, marmita i tot.

L'ofensiva a Estremadura havia acabat tan malament com hi havia començat. La gent es mullà, la motxiscada quedà enfangada i es tans i la cavalleria no se sap què feren. El que dirigi la cosa havia estat bogador i es deia Vilamón...

El cas és que tot això es feu per desorganitzar l'atac de l'1er bat, basant-se amb l'èxit del pas de l'1er bat quan l'atac a València, i a l'1er bat hi hi parlaren aviais i tres divisions - segons diuen un presoner tranquil, rioler i poca vergonya que quan l'agafaren, amb tot l'aplom, serenitat i sang freda del món, digué que era un empufat - ben llor d'aflijar, segons informaren es que venien de on no hi havia canonades però hi havia gana i cues - premia proporcions extraordinàries.

Poguerem llegir premia després de molts mesos gairebé de d'èsser, per moltes, un misteri, un diari. Hi havia, com sempre, uns grans lletres vermells dient que s'acostava el dia. Vist ara, als cinc mesos d'acabada la guerra, tenien to-

ta la raó del món: el dia s'acostava. Les generals començarem a passejar programats reproduint paraules del de dalt de tot. Resistir! Pens-ai el mot que apareixia a totes les proclames i a tots els manifestos. Amb pa o sense. Moltes venen pa ja hi havíem passat molts dies...

I començarem a passejar coses rares. La primera fou la destitució fulminant del Cap de la nostra Brigada. Feia pocs dies l'havíem emplenat d'elogis per la seva actuació. Vingui a portar-li la destitució un Comandant gras, amb una gran heruga a la galleta dreta i una cara de mal geni i de gos feroç que si haguéssim estat criatures totes ens haguéssim espantat.

I ~~well~~, astúcia i valent, al març, tot un pogi dir, amb els ulls plens de llàgrimes, a aquells ulls que havíem contemplat, impassibles coses que espantarien si es conllessin: - Jo ho puc per vosaltres...

Aquella nit mudàrem de lloc. El nou Comandant parlava poc i semblava que les ocupés les paraules.

Arribarem a uns "choros" - barraques de pocs recoberts de gimela seca i terra - rodejats per-

un boss d'altres completament esquivades. De
nits, aquelles arbres sense branques - altres escladant
ni haurien fet for i parles - si feia lluna temen
formes humanes: fantasmes que donaven la im-
pressió que d'un moment a l'altre es saltar-
rien al damunt o l'un amb l'altre s'entzarien
i es posarien a dansar una dama que mai nin-
gu no n'havia vist la missió.

Feia fresca i la perspectiva no era guin
brillant. Ens adormiren sota la foguera de París
sobre un pou de branques tendres.

L'endemà mudarem de lloc. Amb tres o quatre
es veu que era la nostra missió. Molt "chosol".
Hi havia pocs llocs per a triar. Regirem un "cho-
sol" una mica apartat del que hi vivia una
família que eren tantes dones i criatures com
indiquen. Quan del de fora anaven entrant al
"chosol" esperaven d'un moment a l'altre veure
venir els líxir pel tentat o ~~passos~~ per les cote-
lles de la cabana... Ens hi acostarem. Era el do-
mitori d'un ase blanc, vell, greu i respectable.
Ja era empipador que, la nit amilada, nos-
tres l'haguéssim de tràmpejar al ras i aquell ase
a dintre la "casa" de moment ens hi instal-

larem. Cap-al-tard el primer de venir fou l'ase.
L'altre a la porta, ens digué a la seva manera:
- Com ha anat això? - i es quedà allí pal-pleu-
tal esperant el desenvolupament. Digué, no se sap què
amb veu alta, i comparegué l'ase. Tindàrem con-
vencer-lo i ho lograrem després de dir-li que a
l'ase pelar ~~no~~ li vindria d'una nit, i de donant
un pisset de lloqu del pil.
- Hi estava tan acostumat a dormir a dins i si tan-
ven, pobre, que no se...

Ens acostàrem a casa l'ase. Es fira un vent
joguen i canegat de males intencions. Ens adormiren.
L'endemà ens despertarem uns plangs i uns nits
cataniloscas. La mestressa de l'ase plorava com
quatre Magdalenes; l'ase plorava amb la mui-
a l'armilla on tenia les dues pedres: l'ase ha-
via passat, viu, mitja nit al de fora i s'havia mort
de fred.

Forirem en matèria de "chosos" la Ceca i la lue-
ca i les es voltants d'Hisjora. Aquelles dies retornà
Raimon - ja no hi havia tret de l'Hospil i
ens enterarem de moltes coses. Que el nou Co-
mandant que s'emien hi deien el "padre de les co-
muniles" i que de Còrrega havia de venir la

solució de la nostra guerra. Com que tot això amb
era contat convidant-nos repetidament de Tabac, to-
thom trobava perfectament natural que:

—... i si es pot arribar a fi d'aquell mes ja ho ti-
men tot perdut.

0

—... ara s'ha juguem tot i és la darrera condescendència
que Itàlia i Alemanya es fan.

1

—... i volem ocupar Corcega i es fauen ja ho ti-
men tot a punt...

Atàntem instal·lant-nos definitivament vora la
caseta plena de gemmes d'aquells dos vells tan vells de
la primera vegada. Un dia vivien a pesar dels anys
que nosaltres suposàrem que havien passat i encara
una tarda "la tia Teresa" vingué a dir-nos que el
"tio Juan" d'ençà que no tenia ningú que li donés
Tabac ni li cedira ni can ni no can...

Allà ens arribarem noves acoquinadors. L'Est
havia perdut gairebé totes les lletres. En quedava
unicament, deien, un t, ja tota atropellada i
sense travessar...

— Tu! - senyien - no eres de Barcelona...

— Si!

— Bones...

— Veritat?

La caiguda de Barcelona tingué la virtut de fer-
nos passar horres i horres mirant a terra, rosegant
sense saber perquè un tronc qualserol i esclamar
repetidament:

— Tara, què?

Si Cavallé era aprop, ja donava la seva solució

— La pedra justa! La pedra justa...

Un capità asturià, que havia estat de casa bona,
es deia Suárez i estigué set anys indisposat amb
un germà seu, en deia, tornant de l'hospital on
s'havia anat a descansar - n'ompli, abans de mar-
xar, tota la Brigada - al comentar la situació:

— Ja saps com s'hi va, no? Doncs ara et diré
que si hi ha seny s'ha de plegar. S'ha d'e-
vitar que hi hagi més sang esclampada per rius
i camps. Si s'allarga hi pelarem fots...

Suárez era un bon xicot. Fora d'òrbita des pri-
mers dies, no havia escrit mai a la seva fami-
lia - que el creien mort - per por de què una
vegada sabessin que era viu, no el mallessin
de debò, perquè el Capità Suárez, que havia
estat ferit tres vegades, era del que creia que

a la guerra, una de les coses que poden passar a un home, és que el malin.

Els de l'altra banda s'ho agafaven molt bé que nosaltres. Se riets, feus bêtina amb les mans pujant dalt la tringera i llunyaven:

— Rojos!! Quereis cuarenta duros per el terren que vos queda?!!

Fora en aquest moment de depressió general que eny avità el darrer discurs de Negrin, fet a Girona. Ragolla d'ús que era fet al Reus. Deia que ara ho veia tal clar. Que quan es perdi Reus i Tarragona s'ho creia tal a daltabaix i que per no saber què dir no dignes al país. Ara, en canvi, havent caigut Barcelona, és tot salvat. Hem entrat material de contraband i tenim el que mai ni hauriem format tenir. Clavem-ros al terreny. No es deixen passar; creiem-ne, no us he enganyat mai...

— Aquest home és boig! — se sentia

— Qui sap, potser allò del contraban...

— Però si diu que ja són vora Catalunya!

Al cap de pocs dies "Pasionaria" desde Madrid, ampliava el què Negrin havia dit. "Ara és l'hora — deia —. Ja n'hi ha prou d'afluixos.

Rússia ha dit prou i s'ha abocat a Espanya... I Barcelona es va perdre perquè el foc de la ferocitat i l'altre no s'entengueren...

S'hi un moment a l'altre esperaven veure volar centenars d'avió russos, i milions de tancs arrossegats per plany i muntanyes. Si, si...

— Que no ho pape, Depes, a Palafongell, han fet linia!

— !...! —

— El diari ho porta.

Jo, el dia abans, per dir quelcom, havia dit que a Palafongell no passarien. Que l'avi al davant la fidelitat de Lacadros y aturaria al moit de vent...

— És clar, si om a Palafongell, ja deuen haver passat per Lagostera — gendegava Ragolla.

I eny llunyaven, anovats, al comentari més negre que us pòden imaginar. Cavallé, de Reus, que ja havia passat aquest triàngul eny consolava...

— Imagina't el drama si ~~l'avi~~ ~~per~~ si hi han entrat a tres... Vltor aguantar quedant no gaire cosa més que Port Bon i la Juguera! Criminals!

I, perdonem femmina de gent de ~~dalt~~ discursos i ~~avís~~ i estallosos per les paelles, s'emportaven sola una Melania de tony extraordinaris...

Ambaven periòdis. Letres verunelles, com sempre. Fets
 es que venen on venen negatius i s'ha jugaven tot, amb
 articulacions coents i declaracions que feien mal d'ulls,
 perquè no acabessin de passar... "Aquell que parli
 de pactes i transigències, s'engalen-lo amb el dit!" - deien.
 ... "Al camp Rebel es moren de gana".... "És com el
 rumar que s'ha alencat contra Prans".... "Què s'ha
 subleuat a Sevilla perquè hi hanen manca italiana i a-
 lemanys que manaven".... "Ja no podem aguantar més"....
 "Resistiu, que són nostres"....

- Be, quan arribin a la frontera supora que plega-
 rem, no? - es sentia.
- I ca!, home. Fins que en quedi un de sol!
- Fugim, que volem renegar! - es deia a uns me-
 nors d'edat.

Un dia ens canviaren aquell Comandant gros i
 de cara de gos fat. Vingui un flamaul comunista
 amb llegenda de menjar-se criatures viues i de
 tirar la Muna amb el les dents... Al Comissariat
 també hi haqui reformes. Donàren tots el comana-
 mencs a Espirals Comunistes. Recordo que un dia
 arribà un tinent. Es deia Gallar, va de Valèn-
 cia, palela, i un tremador d'urnes riuu en el
 món. Era l'home de confiança del nou Comandant

i decidí donar-li un Salari. Hi havia un inon-
 venent, i és que al Salari hi hanen Capitan...
 El Comandant nou que es deia Gilbert, que era
 mestre d'escola i havia estat futbolista ho relacionà re-
 pidiènnament. Li feu cosir un gasi gros al de
 "gros" i el feu Comandant amb el cinc minuts que
 una dona de la casa que ens estaven tardà en cla-
 var la tira dorada a la prenda Kaki...

L'endemà un tinent andalús, bonni i dròpol, deia:
 - Has vist el germà del finent Gallar? Ha arribat
 avui i és Comandant i s'assembla molt al seu germà...
 Els dubtes de si plegaríem o no en el nostre
 una abeuçió de Mújica que, entre altres coses, deia:
 "... han quedat, però, molts milions d'espangols a
 la Zona Centro-Sud que estàn disposats ara més
 que mai a..."

El Comissari estaven desesperats. La gent no
 s'estava de dir res, ni davant d'ells.

- Jo no tinc un altre tret!
- Jo tampoc. Que vinguin ells a fer-ho!
- Quan ens parlin d'anar a combats no serí pas
 jo qui us hi trobi a rescatar...
- Estiu tan acandit que no fins ni habilitat de marxa...

Les qüestions múnjica, espangols es porcs, i els xais

que s'aneglegàren per gent a Valsquillo, era una veritable tragedia. La gent no s'aguardava. Es feien apats complementaris d'herbes dels marges. Quatre desgraciats s'intoliraren amb herbes veninoses i se'n feren l'estella. Gortingui una veritable batalla amb qual d'altres. ^{que enduts per la gana desegellaren, tonta se qui en mà, cassos i chorat...} Interrompuda un temps, les desercions, recomençaren de nou. S'adoptaren mesures fulminants. No hi havia res a fer. Seien per instrumens de riu. Tampoc. Es publicà un llibre que es desentons que fossin captures serien passats per la sena. Fou debades. Es castigà tota l'esquadra del desertor. També. No es podia anar a orinar individualment. Matàren ellipidament als xirots que feren trobas al seu poble, a para estona de on anaven. Eren de quaranta anys i havien anat per pà... Aquest seguit de coses en llevà totalment l'humor. Ja no sentien, a les velles, cant vora les fogueres. - Cal vigilar el catalans - es digui - Amb la caiguda de Catalunya s'han desmoralitzats i vintagiaran la Drija... ^{any vigilàren.} Escollaren les nostres comens. Per xener una estona en hi haviem d'anar qui sap a on i si en viuen més de dos ~~unànim~~ ^{conscients} escolladors oficials...

Altí no era viure. Eny abonàren a la Mentia-mèida grana - i Paris, el cuiner era important per a fer combinacions. No hi havia sal. No hi. La tanta del grosser però, pupurava de pollastres i pa i oul i canm tendra de xail...

- Jo no se perquè es quixen del menjar - deia el Comandant. - no es fan càrrec de la situació. Es feina del Comissariat convencer-los...

Seien venir, de tant en tant, la Gauda de la Sirois. Publicàren una ordre perquè allhom assistís a la festa. L'ordre acabava d'una manera definitiva "Pel que no tingui l'humor per anar a sentir totat, pot, si vol, no anar-hi". Un dia vingui la nostra aviais.

Surpresa General

- Com ha anat això? - se senti.

- Megim ha abirto el palomar! - deia engrescat un caporal alarauti.

Formàren gairebé cada dia. Venien a les sel del mati, desanegàren rapidament al pou d'una sena suprass nostre i s'entornaren Menzars, ben gerissims. Un dia passà un desastre. S'equi-voràren i ~~ludibridat~~ ^{ludibridat} en fombardjaren el poble de Hingjora.

- Se'ls deu haver escapat una bomba - es començà.
Així, però, què, estava dissimulada del poble. Tenen
disset les explosions registrades!

L'endemà quan a les set del matí passà la
nostra aviació sobre Hingjora, es notà l'antiaeris estri-
ren contra el aparat un foc intensíssim... L'avió
un batibull formidable. Don necessari que els
aparells baixessin a poca altura de les tendrades per
donar-se a conèixer.

- Ningú sap ja quin ball havia - se sentí.

De nit, la força avara a dormir a Hingjora. Es veu
que els altres no ho volien perquè, amb un canó que
se'l conèixia per l'"abuelo" començà a bombar-
dejar, de nit, el poble. Calculant el moment que
la gent sortiria del poble fugint de l'artilleria, vi-
gué l'aviació i descarregà amb noturnitat i alcor-
sia la seva càrrega mortífera, mortal i embogidora...
El bombardeig nocturn es succeïa cada nit. El
vis, Santa Eufèmia, Belatiazar...

Havia moment de forces i es veu que no es podia
fer...

Començàren a córrer rumors de marxa. Madrid
i València eren els llocs que tenien més assumenats.
- On sigui, però marxa d'aquell país!

Jordicam en canis. Prop de El Viso, la famora
para se'ns passeja al davant i ens feu estirar a les
ruines. A l'hora de marxar tinguerem d'esperar mitja
hora a Reunio. Se'n havia ~~passat~~ volgut assegurar.

Arribarem a Los Pedroches i posarem a una caseta,
al peu de la canelura que mena a l'estació. A la
hora hi passava un riu d'aigua clara i fresca i al da-
vant hi havia una parcel·la de prou camins amb una
noia - malaguanyada - que podia morta pel món de
d'ençà de sentir l'aviació. Cada vegada que la
sentia tenia uns atacs fulminants que la deixaven com
morta. A la casa on estàvem també hi havia perjudi-
cas de l'aviació. Una noia fresca i rodona, una nit,
al passar un avió nocturn, tingué una crisi d'ail
i plors i sospirs que feia pena de sentir. Quan
l'an sinistra ~~sap~~, emplenà la nit de trocs,
no podien aguantar-la a la noia tot i l'estat
major en pel.

A Los Pedroches es començà a córrer novel·
lacionals. ~~Baris, un comissari asturià~~ ~~en~~
~~raun, al català~~ ~~en~~ i en
digué misteriosament que se'n preparaven una
de grossa i que esclotaria a punt. Azaña havia
dimisit i segun qui sap on era. L'acabàren

situacions delinadesjimes i en recomanà que
vigilàssim nit i dia si no volíem veure'ns embor-
cats.

- Vos fumar, Pepes? - em deia cridant Flop.
Sevia ésser quelcun estrany. Hi devia haver morej.

- Tret que fumarau, home. Aprofita-t'hi ami!
Jo, que ja anava baldat, m'hi coixejant amb cara
de no saber de què anava, i:

- Els comunistes s'han llunyat al carrer a Madrid. S'
llundejant pels carrers. Sembla que a Almadén hi ha
greus i a Ciudad Real també.

El gressot de la Brigada tot era anar i venir.
Faul aviat el nostre comandant anava a la Brigada
des germans, oficialment a un dinar sense importan-
cia, com es Cap de la Brigada venien a la
nostra a celebrar, el dinant vora el riu, conferències
misterioses.

La cosa es complicà. Se suprimiren oficials i
comissaris no comunistes: Casacuberta, d'Andu-
cia, Faul, comissari de Salas; Renduech, at-
tornà que havia estat tenint ajudant quan Ovidio era
Cap de la Brigada. I aquella nit, la sinistre Seis
disciplinària, comandada per un comunista, i em-
portà canelera amb una dotzena de xicot que

no tornàren.

I aquella nit també, arribà Gilabert i ordenà l'últim
sortir del lloc de Comandament.

- És un veritable cop d'Estat de Miraja. El pla que
portem moelles, és aquest:

I un xupxiuig anava i venia per la cuina de la casa.
El pla era que el cap de les tres Brigades esclatés
d'abord al que proposà Fernando de la Log, de reptar
el journal de l'Exercit d'Extremadura i anar cap a
Madrid.

Sortirem aquella malissa nit. Ens deixàren
prop l'edifici de Chillon.

- D'aquí a Madrid - anava començant de baix en baix
de l'un a l'altre.

Tròbarem gent d'una altra Brigada

- Nosaltres ja irrem dalt del tren i ens han fet bai-
xar.

Passarem hores de desorientació. Ningú sabia res.
Mundàrem de lloc. Ens parlàren entre muntanyes
on no hi arribava res del món. Quan de l'Exercit
d'Extremadura arribava prou, el comissari el re-
mava. Allà ens esperà. Per tabac, algun del co-
mmissariat afliuixà i ens mostrà un exemplar sel-
vat de la crona. Miraja, el Coronel Casado i

Desleins fien un vestit a Neorin i es començats i diem al poble que tinguis fe amb ell que anarem a acabar la guerra. Crim sang venuda. diem - Neorin, traïdor, ha fugit i Teler i Passionalia... Anarem a llegir el periòdic a una hora lluny de la casa on estànem.

- La guerra s'acaba.

- És impossible.

- Mira, el parlament de Miraja és ben clar. I el de Casado, i el de Desleins...

Un mati de març de l'any 89, una ambulància em portà, atropellat, a Almadin. Segons de mesos, no, d'anys, de segles, de companyonís que me anés la xap amb tot el que val aquell que ha anat a la guerra i no ha tornat, deixava la Orifada.

Abans de marxar Ragolla, que per un cigar ho feia tot, em donava un paquet que li quedava.

Almodovar del Campo.

Els portàren amb una ambulància d'Almadin a Almodovar. El pòser, al marxar, em digué:

- Apa, nois, que ovoltes no hi tornarem pas més ja,

al front!

A Almodovar hi estiguérem poc. Era un poble de dos anys carrers asfaltats i molts magatzos que hi passejaren. L'hospital era l'ú. residència de l'home restant amb molts homes del poble. Les infermeres eren joves refugiades, pintades i guapes, i dos xicots que responien al nom de Rubio l'un i Faura l'altre, ho feien tot. Servien a Taula, donaven injeccions, curaven ferides...

A la nova cambra hi havia dos madrillens i un murcià. Els dos madrillens un, el més vell, era casat, amb infinitat de fills i filles, i cada dia, dintre un pot de Mauma, guardava boins de pa i tróssos de baralla "pa dels hijs". Era inútil d'una mà - mala esplotava - i tenia una blaga a l'estómac. En les meves nits en blanc-vaig passar una llarga temporada sense dormir mai - el veia aixecar-se de nits, queixar-se de l'estómac, agafar uns pòvers blancs que li receptàren i emparar-se els fent tota mena de gangos. Per tenir el mal que li deixàren els pòvers, treu el pot de Mauma de desota el llit i es muntava rondinant, es boins de pa i de baralla que tenia en dipòsit "pa dels hijs".

L'altre madrileny era "el Fauctor". Tenia varca, an
 amb permís i la seva dona en quedà plena. Però
 quin madrileny, el Fauctor! El món per ell, i a-
 cabava fent grò de ri i anant a ballar. ~~Quia fent~~
~~de parlar de la vida de canes i de xarros~~ Parlant
 de Madrid, de les pèrfides coses i es pèrfides ^{secrets} ~~canes~~, venia
 boig. Els ulls se li encenien i passava hores i hores, re-
 bellat si havia begut, ~~parlant i parlant de "verbens"~~
 i baralles en ~~colles~~ Tavernes i cabarets. Madrile-
 nyissim per, però des de bona pell, deia que de
 la malaltia que portava en feia el que volia.

- Ara, d'aquí a tres dies, demanari l'altre, agafari
 un canis, em plantari a Madrid, hi passari quin-
 ze o vint dies, fumari, beure cervesa, menjari polla-
 tre cada dia - a Madrid no hi ha tabac, ni cervesa,
 ni pollastre, però jo se en anar a triar - i després
 - jo se com - tornari a estar malalt, vindri de
 nou aquí un mes i altra vegada a Madrid i
 altra vegada aquí. Així fins que s'acabi la pe-
 na...

L'altre hospitalitzat era un xicot melje que
 tenia es ulls negres, es cabells arrissats, es polles
^{en} ~~adon~~ punta, i paludisme. Es deia del Amor,
 havia estat presoltat amb el (murria), oit

anys a Madrid i feia col·lirio de cante de re-
 rogades. En tenia qui-sap-la! A Madrid havia
 après de dir coses boniques a les noies i i havia passat
 cinc anys posant injuncions a les dones de món-
 i pensant-atacades ~~de les~~ ^{de les} ~~expensives secrets~~ ^{secrets} ~~de les~~
 crels que solen tenir les dones púlliques.

El Hospital, en aquella temporada, era ple de
 gent amb malalties misterioses que no s'acabaven
 de curar mai. Quan el melje es anava a donar
 per hi, feien sortir es mal que tenien en reserva
 i passaven un mes més a la casa. Acabada la
 parais d'aquella segona malaltia, segons les noies
 que vivien dels fronts, ~~en de qualsevol~~ ^{en de qualsevol} ~~audien~~
 de nou a la reserva i presentaven una nova
 deterioració de l'organisme al melje que, fent-se
 càrrec de tot, feia es ulls grocs i no anava
 mai massa depressa a buidar l'establiment.
 Els hostes més antics eren quatre coipos que hi
 anaven pots del malis peu, dormien a la mateixa
 cambra i collaven sempre junts i, fora la coixera,
 tenien l'altíssima qualitat de fer-se riu-
 re mutuanment d'una manera formidable. Els
 sentien riure pots el dia, a plets hores i per
 qualsevol cosa.

El merge de la casa es diu Alonso, portava el nom brodat a la bata blanca, i si hi havia algun malalt per a veure o portar-se qualsevol, era un home felicitat. En considerava que les cinc tallants de la casa eren per tallar i per a fer-ne ris i el dia que no podia tallar res d'emergència, feia uns vintels sapis d'ús i amb cura d'estar matament al món. Les ganes de tallar eren la seva obsessió i la primera cosa que feia a l'entrar a l'Hospital, era anar a l'armari dels estis amb fil, desconfundir-los i tallar alguna cosa mal posada afina-li la punta d'un clapiç. Si les ganes de tallar l'apudaven massa, donava una cigarreta a l'infermer i li deia:

— ~~Est~~ Tan sols porta-me'n un que tingui un gra al clapeu, per petit que sigui...

A l'Hospital el que hi anava malalt i hi podia morir. La experiència de la meua curta estada em demostrà que la totalitat de la concurrència que hi havia quan jo hi era, hi havia anat a menjar i a dormir. Fou, el primer, la primera cosa que el madrilenc em digué, als dos minuts d'haver deixat anar

damunt el llit. Aquí s'està de primera. Ret, per modestat i es menja - aquí un gent que només saben fer el madrilenc, amb els ulls - fantàsticament... Els plats, postres, ~~desideris~~... a cada àpat esmorzar...

El tercer, així que havien fet quatre operacions amb una gran maleta de fusta que portaven, de la segona cosa que feien era demanar si no hi havia cap gaire per anar a taula. I a taula, portaven la malaltia que portessin - allà els papers - hi feien un paperàs. El primer dia per tal de posar al dia l'infinita gana endurida que portaven, no podien posar que algun deixés material comestible al plat. Passaven de taula amb el plat i ~~el~~ ~~donava~~ l'emplenaven de les deixes dels que ja feia uns dies que malaven les hores a l'Hospital. Veient-los menjar, seriosíssim, atacant amb una energia que exaltava aquells mantons d'avisos o lletis o facoles no convenien que aquella gent no tingués altra cosa que gana deixada de menjar i pas per culpa d'ells precisament...

El quart, non entrat que no atacava el contingut dels plats de Mamma amb la fúria de reglar-

ment era que la gana d'elles se n'havia en-
tremès tant que havia arribat a fer-li per-
dre la gana perdre-la!

Enaul la nostra estada a Albu d'over, passà-
rem, a la pesta del país, coses penesoses. La
puja i baixada d'aquelles penesoses es
traduï estrictament a la nostra ruïna. El primer
dia del nostre noviciat, ens donàvem cafè amb
llet per esmorzar, un bon arròs i carn o bacallà
amb patata per dinar, i postres, i, per sopar, pastís
amb llet i per peyor, menuts de l'animallet, fregits
i amb salses que sempre, per coses variades que
hi posàvem feien flaire i tenien quel de canfona,
i esperit de vi, arceïn, Zotal o potada Panxo.

Un mati es suprimien el cafè amb llet.

A la tarda "Estramadura Roja" d'abans que ha-
vies ja era "Estramadura Llibre" mena magre, ma-
grosim.

Un altre dia el potge del dinar es traspassà a
l'esmorzar i el de sopar desaparegué sense tras-
pass.

L'endemà "Estramadura Llibre" deia que què era ai-
xò de portar una estreta roja al gorn? Maja
en donà la supressió.

Vingueren i adoptaren de diverses restriccions que cul-
minaren amb el plat junic, dinar i sopar, a base
d'arròs tan ergariss, que is catalogat - l'història de nom-
en el món dels humans - qui sap en altres ments com
en dinen, cas d'haver-n'hi que en d'altres perquè una
plaga així no potia pas anar a rebre en lloc més
que a n'aquesta desgraciada pàtria nostra Terrenal,
plena de Coniles de M. Tulerdunio, de periodis-
tes, d'olles i de sabres - amb la denominació popu-
lar de Mendis amb bacallà. El bacallà es ven que
se'n sentia ofes de debi de veure's embolicat pel
mig d'aquella insipida i mateida i invariable gra-
nd perquè feia una mala cara de cal d'eu. A-
quella tarda "Estramadura Llibre" deia que havien
perdut i que havien de saber perdre i no fer
el brig. Que qui anés contra el disposat per la
Junta, s'havia de comptar amb el diu per la
Junta donar-lo de baixa... i que, demanàvem, ells,
ens devien ésser aquells periodisclausos de les Metres gro-
sses - pogués en margar lliurement si no volien
viure en un país on s'hi anava a implantar un
regim fixista...

L'endemà ja ens suprimien el bacallà. No se'n
ens hagués arribat a suprimir les Metres per-

que ens destinaren a Ciudad Real. Per mal-
lurara les infermeres més pintades que de cos-
tume i ens digueren que rapí disjuntament res-
lucim tot el que portàvem que ens n'havíem
d'anar...

Ciudad Real

Arribàrem a la tarda a un hospital grandis que
abans ~~era~~ havia estat Manicomio Provincial i ha-
via estat cedit a la ciutat per un metge que
tenia un bust de marbre a l'entrada i es deia
Samuel. El Dr. Samuel es veu que tenia un
concepte difícil de conlar de la gent de la gran
provincia castellana perquè l'edifici era im-
mens. El que, no obstant, feia pensar amb una
ruina de simpatia amb el doctor Samuel, era
que les sales de "Mujeres" tenia molta més
calidesa que parl ocupada a l'edifici que les
del homes. Gràcies, doctor...

A Ciudad Real hi elliguerem poc. I hi
vuidaven tots els hospitals de la província i el tran-
sit d'anars i vingues era extraordinari. Quan
més el metge en "curava" - el curava després

d'haver repartit mig miler de dinars - més n'a-
vídarem...

Per anar a dinar o a sopar ens donàren un lligat
i ens presentà - ls al menjador - tres Marguel
fileres de taulers de marbre, un cuina gran, grasi-
ssim, amb un gran barret de copa blanc al cap, i
una vintena de xifres portant plats de plata les
mans angelicals de blanques, del cuina del barret
de copa - on, si tenim tabac tenim tots els líquids
de complement que volien. Per xifres que anem,
pel que es veia i menjà, ballant ludarrerit, di-
tribuí un paquet de selanda i passà tres hores
a una taula empassant-se silenciosament plats
d'arròs i emmagatzemant taronges i més taronges...

Ens donàren dos diaris per sala. A la nova,
com a Alvaro d'or, tot era mal de gana lleuat
d'un músic barceloní que tenia tota la sala
d'Espagna. Anava embolicat de portol i, si
de nit s'aixecava i baixava del llit ~~per~~ obligat
per causes de força major, donava la impressió
d'esser aprenent de mòmnia o que llegint no-
vel·les de Welles i havia, per art d'emmanament,
transformat en "home invisible" i, carregat de
veres, feia les primeres llicions...

Aquells dies de Ciudad Real els diaris, si en lloc d'haver-ne es portals de de franc, s'hagueren venut, se n'hagueren pagat fortunes. Les informacions penesional, anaven de bracet amb les noves que de la ciutat es portaven cada mati les infermeres.

- Dir que d'aquí a dos dies ja veuran aquí - dir la mare de les infermeres, una senyora arriadesima que tenia més aspecte de tractar es allotjats a hotel que no amb la dolcesa que semblava que aquelles dones soltes vestides de blanc han de demostrar sobre es cas de penes d'aquelles enfilades de llet.

- Però si ja em pensava que ja no hi havia més tres! - dir un gitano que el dia abans la febre li donà per fer-jos de mans amb una ploma escriptora d'un malaciti que ho volia arreglar tot a penyalades.

- Oi! oi! tot hom feia! Les carreteres van plenes de gent, les ciutats són un riu de fusells i bombes! Jo què sé! - feia la mare de infermeres.

- El diari! - se senti.

Ferent rodona voltant un lit.

"... i, d'una manera incomprensible i brutal" - diria "estremadura" "el govern nacionalista es

decidir del ^{tracel} ~~pas~~ ~~est~~ acordat amb la Junta administrativa del final i inicia l'atac pel front d'Almadén laçant per variar les línies i ocupant uns quants pòlles..." I seguia després "Que ningú vagi per ell. La Junta ho arreglarà tot. Que talleu recordi que la escola creada per l'acabament que ha aixafat l'atac comunista i que malgrat el des- gairell de les presunt hores, ho arreglarà tot. No us poseu nerviosos..." La cosa havia anat, segons els diaris que llegirien aquells dies, més o menys així: Venint l'atac comunista de Madrid - a altres capitals i ciutats, València, Ciudad Real, Almadén - fou guanyat d'un parell de tancs i quatre soldats - la Junta Nacional de la Pau, formulà per radio unes proporcions al govern nacionalista de cara a l'acabament definitiu de la contesa. Segons semblava s'estima i s'anuncià fins que s'arribà a un acord, en el que entre altres coses hi figurava l'entrega simbòlica de l'aviació de la Junta en un plaç determinat, el poder marçar a Espanya qui no hi estés a gust i el respectar les vides ~~de~~ d'aquells militars que haguessin observat una condició preta i no al camp de batalla.

Segons sembla, la poca ariació que ja quedava a la finta servi per fer viatjes a fora de molta gent que ja ho veien tot clar, i a l'hora convenida per l'entrega simbòlica es feu tant per que els avions esclaven feul la carrera... A partir de l'arribada nacionalista pel sector d'Almadén i del de Toledo, on forces incontrastables i incontrastables després d'arribar bandera blanca aniquilaren moltes Brigades que s'acollaren refugiat, ja no sabí res més. Un madrileny jurà que havia sentit Bestirs parlar per radio a Madrid després d'haver estat lliurat la ciutat...

A nosaltres ens tregueren de Ciutat Real.

- Anem a l'estació i ens embarcarem. (Altra vegada?)

Anàvem a l'estació. Davant l'edifici del Partit Comunista hi havia la penja de les sabates d'uns tants, i a l'edifici uns foradadors de consideració que no donaven lloc a dubtes. Davant l'edifici del foren civil i del militar una filera de cotxes s'esperava...

Obriren les presons i es veia hi havia a dintre, i clar, al veure la porta oberta sortiren. Amb por, i segurament pensant que era una bona de l'escarcella!

La gent formava grups pels carrers. Parlaven xissegant i deien coses de nosaltres perquè no ens

trien els dos ulls - ho sentim pel que ens miraven però un exemplar amb la punta dels dits més de tres ulls esdevenia molt de trobar - del damunt.

A les quatre de la tarda se senti soroll d'ariació. Era una para que es veu que ja hi havia gent que sabia de què anava perquè dalt d'una torre hi havia uns senyors, al peu d'un pal de bandera, amb la corda a una mà - naturalment una mà d'un sol senyor i aquella colla de senyors - i un paquet de roba a l'altre i mirant la pauxa de l'avió i el relotje.

Nosaltres que no sabíem res, al veure l'avió el damunt, i veig que volava, ens emastàrem a una tringera que hi havia al mig de la plaça. Si, tot el que volguen però una vegada sortí una bala del mànec d'una escombra - estri de cos esprimatgat i llis, pelut del pent, que la gent guarda per diversos usos: donar cops a la sedaimada, que no es pot tornar, espantar els gats, escumbrar... - que no hi havia sortit mai cap. Calculem que no pot sortir de sota l'aixela d'un avió - estri que vola sense fer anar les ales, que no serveix per escombrar ~~avissos~~ encara que dongui la mar de feina a desescombrar, que tira trèts i bombes i enterra cases, i mata dones, homes, criatures

vells, gats, gossos, canaris, lloros, de - que m'ha
tirades tantet, tantet i tantet de bolet!

Arribarem a l'estació. Draps blancs al pas que
porten enganxats a les orelles, fils de telèfon i de l'e-
lectricitat. Uns vagons que feien de casa de pagès
seuen el tendals plens de calçollets i amarrats.
Es veu que devia ésser gent pràctica perquè
feien seguir tot: feien bandera blanca i tant-
i així exigaven la renda!

Sortirem de Ciudad Real. Mies banderes
blanques al portel que la via hi passa aprop. Sent
a l'estacions que espera coses benhamades que
qui sap el temps que faran copiar-se. A Villa-
mabedo, - a cada estació se sentia a dir que es al-
tres venien (el tren semblava que fugia d'esperitat
que anava) al darrera nostre - ens prengueren
pel ató i sortirem a rebre el nostre tren, car-
gat de venes, carnes de ferla, braços de blancs i
cots flups, - alçant el braç i ~~era~~ plens de banderes
gros rojos...

Albaule ja va tot talonj mudats, amb estran-
yes rojos i grogues i joves anaven amb escopetes
pel carrer amb braços negres i rojos.

I ens deixarem a Heliem on Ten amablement

com pogué, un metge amb cara de senyor seriós
i ple de cabells blancs, ens digué que el millor que
podíem fer era anar cadascú a casa seva que
fet i fet seria on ens curaríem més bé, més segur-
i més aïrat... Els que malats de gana - plangen - la ve-
que la seva medicina anava escassa perquè hi - tin-
guem un gran diurol. Tot el canvi estaven par-
lant del bé que es menjava a la Clínica Militar
Número Uno, de Heliem.

Chinchilla!

24 hores Marques de parada! Vaig sortir de He-
lin - brecol del millor tambor del món - amb
una taronja a la butxaca, un Capità al costat
i un paquet de tabac al costat del Capità.
Comia la versió que els trens pujaven fins a Va-
lència però el nostre no corre que tant on la versió i a-
tura a Chindiller d'allà no passi. Nostrats tam-
por. No passarem de Chinchilla però a Chindil-
la hi passarem tot un diàl degunant i ja
depena diríem al pobre estómac el sopor del
dia abans. i Pobre estómac nostre! Quants repastos
s'hauran celafat durant aquests segles fora de
Palafreges!

mentre esperàvem torn a Xinxila, s'atourà un tren
dels altres. Baixàrem uns quant indidius. Exami-
nàrem una pistola i en desena discutir la qua-
litat perquè per provar-la matàrem un gos
que no sabia res de res i es panyava tran-
quil·lament per l'estació. Tren italià.

Tortura, encara que pauti estem, de Xinxila.
Uns ^{viator} viator, per l'aspecte que presentàrem,
traduïren exactament què teníem i ens donàren un
trep ~~uns~~ un pan de pa i una quispalada de
carn. ~~Després~~ Després es feu de nit. Dintre el vagi hi
regnaven la fuma. Cada vegada que el tren arran-
cava de les estacions, ho feia amb un petit salt que
eny en feia fer un de gros a nosaltres. El vagi por-
tava penyor, i la fuma cedia una part del seu
domini als picots de les noies, al caure damunt
exemplars de l'altre sexe, al fer, el tren, aquells
passatgers a la portada de les estacions.

València. (píctura edició)

Eren les dotze de la nit. Tot era ple de llum,
i reple de soldats. Per les vorans dels carrers que
anaven i venien de l'estació no es podia ~~se~~ passar.
Estaven ocupats militarment per soldats que

dominien l'indolència amb les manes. Era una es-
pectacle nou a València i que s'hi celebrava per
Primera vegada d'euja que el rei D. Jaume, ~~la~~
a cops d'espasa, ara fa escaudant 70 anys.
Molt més del que nosaltres erem fora de Catalunya
encara que hàgim afirmat alguna vegada el reial,
l'anàstora dels alats.

Vaig passejar la nit a un barri dels afores, a casa una
lí d'un alicantí que ~~era~~ m'advertia que la
casa tenia el complex i que no hi havia res a
fer. Quànta amb quatre companys i al veure'm
crijjar intencionalment deixar-me, però portaven
uns grans maletes plenes a coll i s'havien
d'aturar a reposar i jo aprofitava aquestes
parades per a ~~jo~~ prendre contacte amb
l'escamot.

Una penyorà grassa en robé amb el bras
drets i en feu ressuscitar amb un plat de
copes i un porro de vi.

L'indústria al matí vaig baixar del tren a Valèn-
cia. M'esperava un drama: No hi havia res a
fer cullor si ~~no~~ es portava moneda republicana...

La concurrència de soldats a València era una
cosa formidable. Els carrers vessaven. On n'hi ha-

ria més era vora l'estació. For era gent anant
amunt i avall, mirant entre els grups, esperant
trobar, entre tantes, alguna cara coneguda.

— Vris! - se senti ridar - Hi ha un bar que fan
menjar i volen moneda de Rejm!!

— ? -

— Però ja s'hi ha d'anar ara a fer cur.

Hi anaven. Eren les 8. ~~Però~~ D'altre ja en dir més.
El darrer són romançots. A la una obrien l'esta-
blement en una senyora grassa, darrera un tau-
lell, ne donava un ti-kel si li donaven un duro
i deixava anar paraulades que feien venir fred a
dressedag als camarers, als cuiners, als que no li porta-
ren un duro just, etc...

La cua era una veritable misèria. La majoria del
cristes eren soldats, soldats, ajaguts per pena i amb
cara de gana. Barrejats amb mosatons hi havia
alguns paicans i paicanes. Els eren aquella gent
que sempre es volen trobar a les ciutats i que ningú
sap del que malen les hores. El cas és que, tota
la gent d'aquella cua enorme, devia tenir al
menys, un duro a la butxaca, que era el
preu del dinar. Molt d'aquells paicans el
portaven a la mà i es port suposar que era

l'únic legitimari monetari que portaven a da-
mant.

Les paicans estaven dividides en dos sectors: vells i
joves. Les vells tenien cara de gana, el vestit negre i
les sabates pelades. Cada una d'elles deixaven escapar
un sospir que es repetia copiosament a mida que s'ac-
tava l'hora de dinar. A la una havien deixat escapar
uns 367 sospirs. Les joves, eren totes impenetrables
si les volien catalogar. Fintades de blau, vermelles, amb
~~del~~ bates florides, reien escandalosament.

— Quina moneda cobren, coratxos - feu un crit
de bon aspecte.

— La qüestió és que paguin. For tenim manies, monies -
respongué una rossa prima de cos i de roba. 7, re-
quidantment feu a una seva companya:

— Que no ho saps! A Barcelona ja treballen a deu
raus!

— Quin valor! Així es rebutar l'efici!

— Bé que la gent està molt aïfada i no s'embar-
ca ni a ni aquests preus de propaganda...

Una vella, que portava el dur a la mà, la
cara de gana, etc. preguntà a una noia esportista-
xada i curta de roba que portava una gran
clau ~~en la mà~~ enlluernada pel reflex. conti-

mal de roba:

- I tu, quin ofici fas?

- Jo! Guardo criatures! - I pirà l'ullet a mitja dotzena de nostres peluts que celebrarem la resposta amb graus rialles.

Ainda que la una s'acostava s'anava fent difícil mantenir l'ordre. La cua, una hora abans carregada i prima, prengui a les regions del cap una forma rodona que es crit i les empentes no obtenien res més que una mínima espereia d'eclipsos de de boquers. Es crits bulliciosos, s'empentes també. Cada vegada que algú, espès per la variació de la forma del cap de la una, totrava la porta de l'establiment, la senyora grassa del durs i el ticket deixava anar una salva d'adjectius que en altres temps hauria fet la gana al més audaç.

A la cua de la cua, no hi arribava aquesta mala mar: la gent passava hores i hores immòbil, agraïda a un portal, sabent per endavant que quan hauria avançat uns quants centímetres de metres i hauria arribat l'arribada i s'ancorarien les portes. Era, però, gent estorpa i segurament portaven ~~seg~~ sang, per pora que si, de passats

seus que es devien haver guanyat la vida fent exhibicions de no menjar per les barraques de fira, perquè cada dia a la mateixa hora anaven a no dinar, passant quatre o set hores darrera aquella cua inacabable i morta de gana...

- ii La una!! Se senti.

Es crits de la senyora grassa, i així que s'havien agafat de puntets al primer pintoret, no arribaven allò. Eren ofegats per un mar de crits seus impregnats de maldat, menaçants, indolents, rousques... Hi havia gent que cridaven perquè oi. Sencillament, per cridar. Per fer l'escàndol més gros. Era la delirial.

Vora la porta l'espelade era impressionant. Hi havia cent números u, tres cents números dos i, i així, cada un dels trenta primers números tenien centenars de posseïdors. La gent s'arremolinava amb el braç del durs cotaire i tot hom el volia ficar aprop dintre la guixeta d'aquella senyora grassa que, de tant cridar, havia perdut la veu i havia de dir tots els desbarats amb els ulls. Es tremia un vidre. Abans que la senyora grassa pogués donar pas del tot a la seva indignació, ja n'hi havia un altre de tremat. L'entrada al local fou apòptica. Entia primer qui tingui la sort de tenir un ele-

ment gras al darrera empunyent. És o un no pas
que l'acandiment li fes per esforços de flaqueja
i aquell plat ~~de~~ d'arròs i Mendiel que s'a-
minuïa als vidres amb blanc d'hopanya representant
per ella la seva eterna solitud; per a veure-la, m'u-
paris amb un dit per gran que li ringués en temps
normals...

Sortint d'aquell dinar - la sortida amb culerons
parat a la porta, fou difícilíssima - vaig trobar
rra l'edifici a l'horitzó de Palafongell. Després
d'abraçar-me en amarem a conlar les pimes i a
Parlar del poble sota una palumbra, assegués
a l'herba.

- Què en saps de Palafongell? - emclàrem
- Calcula com deu estar! El diari porta que hi
férem linia 3 dies... És que no hi havíem quedat
deixat la pell suau a França...

- I llavors entràrem una minuts de cauteliosisme for-
cat per dispendiar l'angúnia veritable que ens re-
segava: l'havia foradat, el dipòsit de les omenes.
Es clar, per fer for, havíem cremat l'ús i calti-
perç com recollint féim a Ferol...

- Llàstima de nos trajos nous! Haver d'haver
servit pel "nos Juan"!

- Qui sap què en trobarem de Clara Nova?

- I la família...!

Aquí entrava la part perillosa i la conversa intermèdia.

S'acabava així:

- Si, per en treuríem res de fer tragèdies, ara. Quin per-
vindre hi ha aquí?

- M'altres pèllem uns quants Mendiel per anar tirant
meu dit, a veure què passa...

.....

- Ja pots venir. Juan s'acaba, s'acabaran per tot.

Per així quan entràrem a casa Joan, el barba del
carrer de Cádiz. Vinguí llavors alí de l'any a capter
amb el sac a l'esquena, etc. etc.

Joves valencianes

M, les reines de les falles, ni les guanyadores d'un
campionat de nixes. Aquelles que segurament no
sortiran mai a cap revista gràfica ensenyant
les canes, ni corran ningú amb culbutes per
haver-se passejat uns quants nits amb la cinta
al pit de "Miss Ballones" o "Miss Seixones".

Aquelles que rucen silenciosament al peu les
escales d'una portina i que tot passant les veuen

perissos i tot vicent ~~ls~~ intentant reduir, a cost
d'aigua, el infinit forats d'un mitjà violet. Les
pensen que el món sense ells seria fent igual
i no les hi imaginem res més que ~~de~~ una dis-
posició espinal per passar hores i hores sense
dir res i apagant forats d'aquella oïra que ha
nasut al tató d'aquell mitjà ~~forat~~ violet.

Ah, que enat anem en cercenars de mitls de pen-
saments que fem!

Al peu de les escates d'aquells alts i llampanys edifi-
cis de València, hi ha sense cap mena de dubte, el
millor de la casa. No? Bones:!

"Avàrem, després de dinar (!), una tarda amb
més calor que gent honrada, arrossegant la nostra
atropellada quantitat d'ossos que amb quatre trossos
de pell ^{conjugada} ~~forats~~, en aquell temps, la nostraobra hu-
manitat, per camins adoguïnats de València. Ado-
guïnats i nets. No. Justícia. Desvarijarem, com
gairbé hem desvarijat sempre durant aquells en-
torns d'anys que hem estat fora de Palapngue.

- No us heu donat una rossa, ara? - Hauriem sentit
si ens haquessin seguit de la vora.

- O un gelat!
- Jo preferiria dinar... -

- No ho deixarien mort amb una taronja? - feu un com-
pany de joves veient passar corrents un vailet amb
d'precis fruit a la boca.

Coincidirem al dir això, davant una porteria. La por-
tera sargia mitjons silenciosament. La mirarem tal passant.
Darrera seu hi havia una cuina-minimalura i unes aixe-
les, llunelles d'haver estat recuit fugades, d'una a
crits, malgrat se'ls veïa el blau, que eren d'or.

- Ens sembla que lo millor seria acabar-ho fent un
trago d'aigua, si ens no ens el mengem.

Entrarem. La vella mirada que ens adrejà la por-
tera, de benintenció, ens obrí un nou món davant el
reduit - reduït com el lloc on la dona passava el
dia - , concepte que teníem fins aleshores de tardes a-
lentes d'aquella tarda d'abril a València, de la donat
que maten els forats del mitjons al peu de l'escala
de les cases de vint pisos.

- Que ens donaria un trago d'aigua? -

- Ah, si fills meus. Feta la que vullgau!

I ens anava mirant hebre i anava respirant de
tant en tant.

Entrà dins la diminuta cuina i sortí amb unes quan-
tes taronges. Nos segons hi obraven per a fer-se cà-
mer amb qui se les hauria.

- Preneu... És tot el que puc donar-vos...

I amb una rialla inextinguible - infinita llàstima amb un rictus d'alegria per poder fer qualsevol cosa més i quatre dies d'angúnia per no poder fer més (ah si el seu cor fos qualsevol cornestilla a l'abast de la mà, prou en hagués donat) - a cada mot, ~~tenia~~ feia tot repartint - no ~~tenia~~ les taronges:

- Una... Dos... Tres... Quatre... Cinc... Sis... Veuu? Una per cadascú. Veniu, fideus!

- Res, fills meus. Tot hom ho hauria de fer així...

I s'anagà, portant endins, acompanyada d'un gran sospir.

Si algú passia davant nostre la vegia tapant invariablement aquella deu de forats que hi ha al milions que sargeixen les porteres...

Y:

- Ai que vas desmaiad, fill meu!

Ey girarem. La ven venia del peu d'una porta d'on en sortien uns criats qui pujaven qui-sap-el, i la propietaria - de la ven (les coses al seu lloc) - era una dona

d'aquelles que se'n diu revingudes, vestida de negra - que tant fan gastar les queres! - Li l'era vist a mi, que presentava un aspecte - petit, amb capot, antsegant el pens, etc. etc - digne de tot les compassions que imagineu, i, al veure'm caminar, degué bastir immediatament un drama com d'altre no en venguen. Feu:

- Vós un tall d'abacjo i un tros de pa? Se pa n'hi ha poc perquè per quatre ens en donen noues que aixina (I feu un límit damunt la mà).

Formà amb mig pam de bacallà i una lletca de pa blanc.

Ey esollà remenar-la i tenia una immensa llàgrima grossa com ella, a cada cell.

- Ai, Senyor! Potref...

li pensàvem dir, encara mirant-nos parada al mig del caner...

Aquells dies a València es començava a veure quidam als aparadors: pots de flet, xacolats, pa, carn, taronges... no us volien vendre res amb moneda de Regim. Entre les famílies pobres - de bombardis no les mataben, tota - el

diner nacional anava escassissim, gairebé tan es-
càs com ~~comunicació~~ als fronts, i poder compa-
reixer a cada amb un pa o dues cals era co-
sa de prodigi. Uny hi, aquells dies s'habilità
la plaça de bous com a dipòsit dels ordals
de l'èstívil poig que no feren en anar a
carme - molts hi caigueren de debí a la plaga
de bous! - Passà un dia i dos i tres i d'a-
quella gent no se'n feia ref. Les dones ra-
lencian, aquelles dones que venien de fer uns
heroiques per un pa o un pot de flet, s'ho aga-
faren pel seu compte i ~~ofereien~~ oferien, pla-
rant, tot el que portaven als tancats a la pla-
ca de bous. Era qualsem que, es anys, amb
la peva pertinenent mania de fer-te perdre la
memoria i posseir cabells blancs i mal humor,
no se'n podran sortir, per més que en passin,
de treure't del pensament l'espectacle enriso-
nant dels afres de la plaça de bous de Va-
lència aquells primers dies d'abril del trenta-
nou! Centenars, milers, de soldats, arropats a
les reixes allargaven la via - caplains de que-
ra - ~~en ple~~ en pleja forçada, omnibus,
famílies, herois fins tan lluny ja de les mē-

quines de guerra, d'un tros de pa, al passant.
Més que no podien arribar a prendre ho de les
mans, se'ls vegades besalles de les dones de Va-
lència, ho reclamaven a crits des dels prios on-
perios i hi habilitaven pots buidats, de conques,
que lligats amb velles i fets baixaven fins arran
de cistells... Dia nit, la corona de dones re-
partint el que podien, felles unes mans de lla-
grunes, durava. Les veien reunir-se pels carrers,
a crits, amb es cistells buits sola l'aixella, as-
pirant clar i valencià contra roses insalubres.
Tuy deien durant el nostre curs i eficient a-
prementatge de caplains per la mai prou
alabada, morla:
- Oi, fills meus, no hi aneu a la plaça de bous
que s'hi moren, pobres! Veniu ahi que sem-
pre us donarem quelcom, sinó l'una l'altre!

Joan, el barber

- Ouy, cada dia m'ariben i el que voldria que
aribés no ho fa!
Tuy deia Laura - nom tan provatíu com vulguen
però aquella Laura només uy cridar i uy deia
que el mór era el seu marit - tot arabant

de fer un dels seus magnífics miracles. Els miracles de Laura eren de bona llei i prodigiosament pràctics, era el menjar de cada dia. Una ollada de menjars i rebes i patates i broquil·ls que no es podien coure mai perquè no hi havia gas, però que, a cada hora de menjar, resultaven cuits. Laura feia aquests gemals miracles amb la prua importància que deuen fer els que fan miracles que se'n parlen anys com aquells que diu coses tan poc transcendents com "sí, senyor" o "potser-me'n hi mitja tona" o ~~una~~ "demà perem dimarts".

Feia una manera clara de veure les coses a través de les poques coses que havia ~~apetit~~ après llegir, que ben poques coses podien esser perquè no en sabia. El món, el considerava ple de gent dolenta que només vivien per prendre-li el seu marit: un oncle ric que la volia casar amb un militar a Rússia, una tia que ~~l'ajudava~~ li proposava casar-se suplantant la mítica només el moment del catament a l'església, per residir la veritable mítica a la Península, haver-li temporal porticim i haver jurat no transcur l'estat

finis que es pogués fer caminant de plana que fos l'aigua, i no poder-se allargar més l'estal de portar de la mítica per ~~l'estat~~ un altre estat que esclara a punt de dir, sino cantant pintant, tota la foscor del nuvi i la plenitud d'ella d'un dia de festa major, de músiques i ~~cançons~~ cançons i cançons de manzanilla... Laura - li regalaven un vestit nou per l'actuació a l'església - respongué a la tia:

- De cap manera! Casar-se amb mi a l'església i dormir amb una altra?! Ah, no! - un oficial barber que la volia engalassar a ella... - Joan, amb banyes! no li podria veure de cap manera! - Begim que li anàvem "de mi vera" com deia ella, Francesc que no li tornava...

Els feia la curta l'espera, quan s'havia acalal el gas, contant-li el seu catament, que tingui lloc en un poblet de Terol - el del seu marit - que feren el viatge de notes dalt dues mules, que neva i plougué pel camí, que les mules s'espantaren i ella i Joan baixaren, es muntaren i tingueren de passar la nit de nuvi vora la Mar acompanyats de tremolors i esborraments...

- La felicitat - us deia - l'he coneguda

sempre a través del meu marit. M'raig veure
que el món era bonic fins que ell m'ense-
nyà de veure les coses a través del prisma de
l'amor. Estimo boijament el meu fill perquè
és una cosa d'ell i les vegades que hem plorat
tots dos durant aquestes nits - les més llargues
de la nostra vida - perquè el papa no era
amb nosaltres. M'el ferim a Muria i ho vaig
deixar tot per anar al costat d'ell, viatjant
de nit i de dia fins a trobar-lo. Varem passar
tres mesos - tenia la ferida al dit - entre el taron-
gers que ens feren tocar el cel amb el dit...
~~per desgràcia que jo era una dona...~~

Una tarda, nosaltres erem sis, s'agruparen
sis candelabres estomacs mits a la taula. Aquella
tarda Laura feu un miratge de debò. Follon
oppò. M'ajàrem on tenia ahaur la barberia
el marit de Laura i mits de quatre vegades
entraren pios, al veure aquella taulada, a preguntar
a què era el cobert. Laura se'n sentia to-
ta orgullosa d'aquestes coses i sobretot del mal
de cap que passava una veina que m'la
ortia veure per saber com i ho feia Laura
per a donar menjar a tanta gent, sense

treballar i amb el marit fora. Quan la recollida de
materials per l'horda havia rajat, Laura sortia a l'hora
i a grans crits, perquè la veïna la sentia en deïr:
- Voy comeremos tres platos! Palatas, coliflor, tor-
tilla...

Un dia un home petit, petit, remigat, amb
cara de gana i vestit com nosaltres, s'aturà a la
p als vidres de la porta, mirà la communió
remena el pany i es disposà a entrar.

Vaig, el dia abans en arribaren dos nous entrants,
superior que el miratge de Laura posen mitja
un moment que dirien prou, i, agafant l'in-
trús animalment per les espatlles, li vaig dir:
- M'us ho prenguen malament, però mirin, ja
som quinze...

- Però...

I empergent-lo:

- Flueix un càrrec, home. Som quinze per
una dona sola sola que en ha de donar
l'abast a tots...

Aquí vori uns ells com uns taronges.

- Però...

- M'pignen l'ocul, home, ja som prous!
M'he la cosa com hagués acabat si Laura

amb una criatura enganxada al pit esquerre
~~amb una cara d'estrepitosa i de no portar com~~
 prendre per què, quan la deu s'ha aixugat, i
 vosaltres patiu positivament que per Magrimes que
 demanava, el problema de la criatura i de la deu
 s'era no el resoldreu... per Magrimes davant
 l'aparador d'una confiteria o per somniar davant
~~la imatge d'una criatura i de la deu~~
~~i feren un moviment d'alta i baixa~~
~~durant el puau, o pujat i baix, i no~~
 min moviment de la primera regió femarina
 on se us passa la mirada si l'agranada ve
 de cara. Els primers dies, com que cada hora
 circulava una versió o viuk - anava a dies -,
 que de la playa de poux es portarien a
 un camp de concentració i d'aquí a ~~es~~
 escombrar el carrer (?) de Nules o el Grau - és
 una mostra del sentenciar de versions que co-
 rrin - no eny morien de l'ef-ort de barben
 del número 5 del carrer de Càdiz. A l'últim
 tem decidiren sortir. Malauradament les hores feien
 colla a uns pocs de centenars de metres de llan-
 gada que duraven dia i nit, i anant a batar
 a la playa d'Enlli Castellar, plena de coloms

- que pora gana degueren passar es valencians! - i
 de vidat, asseguts a les baranes del mercat de la
 flor. Allà trobarem els primers palafregeres. Els
 saludarem a cris i cognomades i cada un que veia en
 deia que demà en portaria ~~allò ho veia tot~~
~~malgrat la diela i des del d'especte~~
~~ment que la famosa playa valenciana semblava la no~~
~~de la diela, de manera farruca~~
~~menys, famosa palafregeria de Playa Mora (c.p.?)~~
~~el del del de valencians, no les~~
~~La mostra il·lustrada aquell dia, era poder~~
~~palafregeria per allò que~~
~~anir a d'itens que tota la germania de la Playa~~
~~en direcció del recalcit, d'itens~~
~~fi gent de palafregeria. No va poder esser. Per què?~~
~~el d'itens.~~
 Per diverses causes, una d'elles perquè es veu que aque-
 lla nostra il·lustrada també era la del centenar de mi-
 lers de piers que omplien la playa cada dia.
 Eny contàrem les piers i les aventures. Sempre hi
 havia un pavi que tenia tabac - amb gent de Pala-
 fregeria es pot anar per tot, fins a la guerra - i les
 hores més plenes de sol de l'estada a València
 foren aquelles passades parlant abundantment
 de les nostres crees immortals i de les coses del mural
 de la flor: famariu, el Treu petit, l'Angelot, la
 Pineda d'en Marquès, es emborlat de la feda ma-
 jor, els cagadors, les anissades, Sant Sebastià... i de
 tot així en parlàvem ~~canu i tot no ho~~
~~l'aparell de tota la pueria de què no~~
~~ho haurien de tornar a veure mai més.~~

Convençàrem a tenir les primeres baixes. Amb pas-
saport podíem sortir de València, però nosaltres to-
pàrem amb una dificultat insuperable: el pas-
port valia dues pessetes i s'havia de pagar el
viatge!, i, per nosaltres, dues pessetes eren, llavors, un
misteri tan gran com és ara el paper perquè
no ho hem deixat la pell, qui sap a on? perquè
cada dia perd el sol. Així pel passaport, que ven
dues pessetes. El viatge...

- Si ha quedat quèlcom de Palafregell - diuen
al primer consellat que despesegem - i veng al-
lí de la família d'algun de nosaltres, tu mateix...
Quedàrem, esperant el arribament de Maria-
dor, Dacosta, Larinça, Muntada, l'Agustí, un
"Nito" i jo.

Un dia esclavista ens portà una nova digna de
passar hores entres caminant amb les canes calentes.
Un capità nacional que havia estat a l'entrada d'a-
quelles propes a Palafregell, li jurà que no hi ha-
via un sol tret. El fien, digna, una gran rebu-
da plena de flors, muses i dones! Ho cele-
bràrem. Aquell dia es diaris i la patio ens em-
plazaven a la playa de bouy de on ens por-
tàvem a casa; una reunió ferial avorta

la presentació oficial per l'endemà a les oet del
matí. Sublarem una mica, perquè ens havien en-
redat tantes vegades! Però una informació pica
en aportant-nos de que la playa de bouy es hui-
dava cada dia, que gent que hi estava tanada
ja havien escrit des de casa seva i la mis con-
vincent^{de} que s'hi havien vist entrar camions plens de
caixes de pa i caixes de conserva, ens ferim per
donar el cop de cap definitiu. Qui sap, potser
ens en sortiríem! Ja erem al tall, tannatis,
i no podríem pas perdre gaire més del que por-
tàvem perdut...

Aquella tarda trobarem Antòni Llop, de Ber-
celona i el palafregellencitzàrem. S'agregà
a la comissió i li aportà el fruit dels seus
amors amb Carmina - una magnífica truita
d'ous i patates dintre un no menys magnífic
pa i uns ~~quants~~ ~~biuns~~ de formatge...

Les coses estaven tan a l'ordre del dia du-
rant aquelles, que fins per anar-nos a tancar
tinguerem de passar hores i hores un davant
l'altre... Ho aprofitàrem - qui sap què ens el-
perara - per vendre tot el vendible que portà-
vem al damunt: bones estilogràfiques, quant,

moradors, pelagres, camises, guerrers i paulistes de reiawi, relluges... Antoni Glop Reraxant, que havia estat peigador de primera categoria al mercat central de Barcelona, portava els llibres i la venia de les transaccions.

- En donen sis pessetes, sempre! - bramajam amb la seva gran veu abarilonada ensençant al públic una ploma estilogràfica.

- Uns quants? - deia a dos xirots amb bona veu. - Seguint a un trobo venedor. Aquell als quants, que hi ha negoci! - cridava i mig minut més tard:

- Creteu pessetes d'aquest relloçet! Això és rebutjar el negoci!

Eny tornà, mig tornà - som ratiolament sincer - l'humor, aquell dia.

Els xirots de les bones venudes feren un gran negoci aquell mati. Ho compraren tot a preu "per traspàs de local" i "per ampliari de negoci". Ara, que el ~~va~~ que va comprar-me el ~~reloçet~~ relloçet per vint-i-cinc pessetes encara deu penegar... Remanà les brogues - mai li agrairé prou - tot el temps que durà el trade, com el calent. Després...

Després nosaltres ja erem a la playa de bou i era molt difícil que el dièssim passar a ell...

Era diumenge fent i plovia quan hi entràrem. Feia fred. La gent - sentint de la quena apressada les fustes de les volges, que per vent, esmenava magníficament, per fer fets que es velleren fregant les mans. Es fàcilment adaptable a tota mena de situacions - produïent netament des mers de l'hiu - als cinc minuts d'esser a la playa ja tenim for enies, amb banes i baranes de les volges, i un pot ple de mongetes aborres xup-xupjant a la vora... La Playa, durant la pluja, tenia el aspecte de que s'anava a celebrar una estranya cursa... Com que pagàvem igual, ens indal·làrem a la volja prou idèntica. Piques vegades es devia haver vist tanta gent de Palafregell al damunt...

Manuel

La guerra, entre altres coses, ens ha ensenyat la mar de geografia. Manuel és el nom d'un poble a 8 kilòmetres de Carcagente i

a quaranta de València. Ens hi portàrem, plorent,
la tarda d'un divendres Sant. Abstinència de
cam. I observarem. La darrera visió de la plana
de brans era la gent baixant grades avall, sal-
tant a la plaja com en temps d'una bona tan-
da d'un torçador, i, dignant preses tristis-
simes a cada esval i plorant desesperada-
ment un rastre perdut, un gos petit
gris i petit, deia en va el seu gran dolor
a n'aquella gemació que omia cap a la
regió dels interrogants i les arronçades d'es-
pallides.

Itàlia. Vistrem de la plaja entre un cost
de gent amb fusells. A fora, una gemació im-
mensa ens veia passar formats de cinc en
cinc, amb el rítmic molt per les màgiques i la
cara molta per la pluja que quiesc fruit
el sort a tal... L'aspecte del carrer lluis i
esmirallat amb un cel blanquinós i llis sense
ganyotes. Les llums eren a primera fila, plorent.

Arribarem a l'estació. Ens donaren - gràcies -
un xuss, un pot de carn i uns sardines. En-
trem un bon raig.

- Cap on tirarem! - se xele.

- Cap a Alacant...?

- Cap a Castelli?

- Cap a Castelli! Ja hem passat el pont!
L'ensopiment de la pluja ens privà de con-
ternar-nos.

Arribarem a Manuel, de nit i plorent. Travessa-
rem el poble ple de dones a les portes i de fang
als carrers. Arribarem al poble i les dones. El
fang ens oïni. I la pluja. Començarem una nit-
ja hora a pas viu i ens fem aturar davant
un edifici Marquissim a jutjar pel gran nombre
de finestres il·luminades que es veien si s'hi
mirava.

Una gran Marquissima, llisa i pelada, acab eni-
mentada del sol fou el nostre celatge. Eslen-
guirem les manes popes i adoptarem la millor
posició que pot adoptar l'home, la horitzontal. Es-
tarem relativament amples, la guardia encara
no s'havia menjat ni un i la regna llegenda
del camp de concentració anava perdent color.
Passà una hora. Dues. I començà a entrar i en-
trar i entrar gent: més gent i més gent. Ja no
hi cabíem ni drets, i encara n'anava entrant.
Acostumats a gairebé tot no en fèrem cas. Tant

més, quan sabíem ~~de~~ que, d'haver-ne fet,
aquella gent hauria seguit entrant amb les ma-
teixes esmorzadores proporcions.

Se senti picar de mans, la remor marina de
la nau discurim i es senti una veu reclamant
silenci a grans crits:

- A dormir tot hom, i que ningú s'escapi!
Encara que no se senti a ningú tot hom res-
pongué:

- "Dormir? Com?"

I no dormí ningú. Estàvem tan jueus que la son
no hi podia entrar. Havies de preguntar de tot
el que ocupava un llor a l'cepaí. Si tenies la
desgràcia d'afegir un braç, ja no podies tornar a
abaixar-lo... I havies d'aparar d'aparar, per
a passar noves tocant un peu a terra... no hi
havia superfície per a mi, etc. etc.

L'endemà feia sol. Els feren sortir i els
filerejaren al terreny fangós d'un camp de
fútil vòlat ~~de~~ tarongers, pins i camps
de fang, cebes i enciam.

Els contàren, ordenàren tirellear a qui és
passat d'una fila a l'altra - això jo ho feien
al frunt de fusellar-te i passaves d'unes files

a altres - uns agrupàren, uns donàren un mi-
nuto que! més tard uns prengueren, i dinar.

L'estada al camp de fútil, fou interessant,
alimentosa i agradable.

Els donaven menjar, però no uns en donaven poca.
La naturalesa - l'hi natural - però, proveia, en for-
ma d'un dels peus millors portuats: les taronges.

Que taronges i taronges arribaren a sortir d'a-
quelles taronges. I era privat anar-hi! I hi havia
guàrdia. Que tirada... Però hi havia gana i és

una cosa corrent jugar-se la pell per portar
pa a taula i com que allí no es podia trobar
ni pa ni taula es portaven taronges a la por-
trera, dins les calces, a les butxaques... Un exem-
plar de Santa Coloma i es lleva es paulatins,
en lliga es ^{canals} i es omplena de taronges. br-
li del taron-jivar amb les calces inflades, a l'es-
palla, i amb calçolers. Presentava un aspecte
tan curiós que, avant a sortir als nassos del
guàrdia no tingui cor de tirar-li.

La prohibició s'estenia a les faves, a les ce-
bes i a l'enciam i, és clar, cada dia menja-
vem faves, cebes i enciam...

Sevegades, el verdíssim verd de les faves, el

neia romagué per fones aparentment desconeguts. No feia ni una gota d'aire... ~~de~~ que estàvem en el sent reïent per sota el mal. Minuts després, d'aquelles onades de les fúeres, per darrera la sentinella, en sortia un brodet pel de pressa, amb la canica inflada per les epistemes del fruit porribil.

Euf donaven mig xussó, un pot de carn i sardines en conserva. Els pots rodons, de dimensions exactes per les motes faretades, de les sardines, ens feien de cassoleta per ~~coque~~ coure les faves tendres. Simps i encara vires, pots la direcció d'Agusti Mercader, fill de la Distal i nacionalitat catalana, al cap de pocs dies de Tòrron. Un company i cuiner delicat que sabia treure un partit gran de la can de pot que euf donaven "especial para faves marroquines", quatre cebes tendres i un plaute de lledor, per a donar una ~~menjor~~ menjoritat baix-superdansa a les faves amb tan poquilles condicions adquirides. Un company barceloní ^{que} tenia una maleta que li portava de sol, tenia, és clar, si tenia de sol, oli, i feien mol amainades com una catebral abans del 19 de juliol. I per potres, i per esmorçar i per

bernar i per ressope i a totes hores taronges. Cada poca estona se sentia un tret que la guàrdia havia disparat en direcció als taronges. No hi havia res a fer. La gent que anava per taronges ~~anava~~ no feia pas tant que estava acostumada a passar, els dies i les nits amb 300 avions fent-li l'abella uns quants centenars de metres al damunt; amb centenars de canons enforats pel voltant d'ella, i, naturalment, disparant: ~~desper~~ mortífers obesos i amb tota la bona intenció de fer flanc; amb centenars de bombes de mà fent-li becar la terra en porcions rares i ràpides, i, amb centenars de milers de balles de fúes i metralladores esparrant l'aire en centenars de milers de blocs... i ja veiem, el premi moltes vegades no era tan petit com el que ara tenia sota la ~~indiscutible~~ el mínim perill d'una sola bala: una dotzena de taronges!

El dormir era tot el poble, flac de la casa. Era autènticament impossible. Dormia un 3 per mil. Aquell tres per mil que se salva d'un naufragi on es nega tot hom, que espanta les balles quan aquestes espanten el restant morant set, i aquell tres per mil que tenen la virtut de dormir sempre: al cinema, al teatre, menjant, a la guerra, al tren,

a la barberia, festejant, banyant-se, caminant,
al cafè, al ball, al concert, al futbol, a l'esglé-
sia, als bous, al treball, al descanç, llegint, bevent,
fumant, i als camps de concentració. És a dir aquell
tres per mil que dorm sempre, per tot, i prescindint
de tot. Aquell tres per mil que la poca missió en
aquell món i semblant en l'altre és aquells: dor-
mir. Havat d'aquell tres per mil allà no dor-
mia ningú. I no per manca de temps. Per
I no per manca de son sino per manca de
temps. La Marquissina mai era plena de gorm. La
Jocosa era pèrta. La porció era un autèntic mato
per les fibres del mig i una figura nova per les
fibres de tota la part que dormien o millor dit pam-
von la nit amb l'esquena al sol i les canes paret
amunt. Hi havia tanta gent i s'estava tan estret que
la porció inicial s'havia de conservar fins l'entrem
mal si fos amb una cama alaire o un braç, i
no trobaven un ~~ve~~ veï prou condescendent que
a canvi de suportar-li un cotxe a l'estómac
o el nas a l'orella, fos tan amable que us
deixés tenir-li una mà a la boca o un peu
al ventre...

Al camp de Manuel ens tractaven bé. Al cap de pocs

dia d'esser-hi vam fer un gran partit de futbol amb
els guardians. A les nits, la guardia, al dormitori, la feiem
de coses passades, de cançons, de trucs i batalles. S'organi-
zàvem cor, per matar la nit, davant la im-
possibilitat de dormir. Una nit es descobrí, entre la
germanor, un bariton que en el seu bon temps havia
actuat al Paral·lel, a Barcelona, i engendrà tres o quatre
àries que no pogué acabar de recollir de gana atrass-
da... De la nau del cel, un saxofoni i un clari-
net ens feien la vida amable...

Un dia arribà un automòbil. L'aturo i en baixà
un sempre goas carregat d'ulleres, creus i medalles.
- Aquí hi ha massa gent - digué. Cada dos
dies no hi vull veure ningú.
I es veu que era del grossol perquè als dos dies
d'haver dit això ens donaren un paper ple de
firmes, mig pla ple de sardines i ens digueren que
ja podríem marxar.

Seixàrem el Camp un mati d'abril, seri, tebi. Jo
pit. Servirem, al passar la porta, damna els darrers
torques, tota la germanor que havíem format servir
quan passeàvem hores i hores recullint les cançons
tre versions sobre la durada de la nostra estada
a Manuel: dos anys, cinc mesos, setges...

(arrivàvem depressa, rient i mirant repetidament
els camps muntats i el cel vestit de festa. Arribà-
rem al poble, ple de gent amb vestits llampants, a
la placa. En un gran safareig hi pendàvem uns nris
que rien que deixàvem l'aigua sola ^{plena} de ria-
lles.

A Mameu, llavors, es trufà hi paràvem quan volíem,
i un home amb brusa negra i barret de dol ens acons-
ellà d'anar a Carcagente a peu - uns vuit kilòme-
tres - que sempre se'n hi ató agafava algun. For-
ta hagués sentit hi si no haguéssim estat els
uns baixos. Rotàrem el poble cercant un carro
o quelcom per portar-nos a Carcagente i davant el fra-
cas de les gestions arribàvem a vestir a peu. S'invest-
tuem. Via anant, entre dues parets de tarongers
que llauraven desesperadament amb les mantellines
blanques de les seves flos blanques. De pertot, des taron-
gers infinits, des camps, des marges, quedava l'aire
saturat d'una flaire que t'entrava pel nas i et que-
dava adurada a l'ànima, perquè era l'ànima d'una
terra, traduïda en olor, allò que respiràvem. Aïssi,
i aquella pensació de llibertat que sent per camins
de fora-rita quan surts de llocs que el home et tan-
quen can perquè et fais càrrec del que de com

un "lo far el vellus ^{de} de plebs ^{de} de
is hella la vida quan en surts uns després per dir coses
tenent amb la boca i plorar amb el permanent. Tots
atiràrem a l'ombra d'un taronger, vora la via. La
pensació d'estar hi al món estava en el seu punt just.
S'arribà tinguerem una alegria quan ens passà, rapo-
díssim, cressant de gent enganyada pertot i rient
furosamment, el tran que devíem agafar a Car-
cagente, tal era de d'entendre-hi al món, carre-
gat de pols, brut, pelut i abandonat de tallam
lleuat de la germana increbantable que dona la
guerra i d'aquell dia ple de gràcies, d'olors que
ens feien calar i riure, i d'un camí que s'obria
davant nostre donant-nos tota l'allargada de la
pera esquena lisa i groga per nosaltres orles, ome-
rises ni canons... Menjàrem les minos taronges
del món carregadíssimes de tota l'escala des dolcs.
Des del dolç que et feia adurar el sol, quan com
una carícia d'una mà estimada, fins aquell que et
feia rompre en un priu d'eulúsiame endol-
cint-te l'estómac, la paraula i la consciència!
Arribàrem a Carcagente il·luminats per la flor del
dia i per les infinites taronges que ens valenciane-
jaren còs i ànima. La quelet truf era un mis-
teri per pumpos que porten aquelles gorges dorades

a les estacions i que la seva fina visible i totes campanes i xiules. Era dimenge i s'estia en plena de noies mudades. Feia tan temps que no m'havien vist que en les quedaven mirant com si fossin coses d'un altre món i elles, no feien res carrec del que la visió en inspirava, en miraven poder i en ho pacien rient.

Quedat a la matinal, arribà un tren que devia arribar a les set de la tarda i allò en feu adonar que les coses del món en quedat les malicis de sempre. El tren vejava gull per tot. Era impossible agafar-lo i malgrat això la consigna en agafar-lo.

I no se com però l'agafarem. Jo estava badant davant una finestra, en vaig sentir pujar amunt i, per entre un plan de buit que deixaven les tres o quatre mil persones que en semblà que badaven finestra lludins, vaig fer una entrada particular al vagi, de cap, anant la caure en la f entre les cames d'un penyor que portava pelleres i va dir ai! i una cosa Melja i la falda d'una neneta que dormia i no va dir res. És veu que tot llum va fer una entrada similar perquè arribant a València en vam trobar tots a l'estació. Stop, el barceloní palafrengellenguibat; Basenta, fantàstic

menjador de taronjes. Yunque muntada, notable cerca-
tor de faves porta el perill del foc de la sentinella;
Agusti, pord, fumador furtiu, i etern rialler; "Nitu", de
Orontràs ben tallat i primmiradíssim; Agusti Mer-
cader, crimer; Iñis Savinya, inalterable i ben plan-
tal... *València (Edició 2da)*

Dormirem a la vorana de l'estació. L'endemà, amb el producte de la venda de pelagues i carmines i calip-
tes i calces, dinarem en una taula honrada...

Tornarem cap-al-tard amb un vagi de rigoris estiu-
ple de domys, vels i criatures que venien carregats de
pota i matalassos d'un cap de món i anaven a l'al-
tre.

Se tant en tant se perdia:

- No us sembla un domini, tal això?
- Voleu dir que tirareu aquest tren?...
- És de debi que aneu a casa?...

I el tren xutà. I tirà. I deixarem València.
Es feu foc i, com una processó fantasmal deixà
rem Sagunto, plena de runes romanes, destruïda
segles enllà per fibrat, i pors melos per no se sap
qui; Nules, amb tres o quatre pedres dretes plorant
per les places i carrers que es deixaven pintar pense
quedat pel to malaltís de la plena les seves ossades

blanquinosos i caigudes ~~masses~~ ^{masses} aviat molt anys
massa aviat si pensaven morir de velles; I, Bu-
riana, Villareal, Castelló, plenas de forats i di-
minues en pena que corriaven per quí-pellà, entre
les mentanyes de pedra i pols, coses que només
elles sabien... La guerra s'havia acabat...

Arribarem a Tortosa. Trinxeres, i l'esquelet des-
membrat de centenars de cases, deien a cris, insis-
tentment, coses contínuents que els homes no es-
portaven. L'ebre passava de Març, una mica
depressa per no veure massa estona aquell om-
bre de guerra, i deia tot passant, de baix en baix,
paraules de consol a les cases baldades, foradades i
ceventrellades que li contaven les seves penes mos-
trant-li amb tot el dolor que portien les seves cur-
mes ferides incurables... i el Pare de tots els sants feia
un gemic estrany i fugia, fugia, cap a la mar a
dir-li mal dels homes.

A Tortosa les dones la deixaren veure poble i
ens feren travessar l'ebre a cavall d'una bona
blanca i verda que es deia "Vallenc". Sorti-
rem cap-al-tard i tots poguérem agafar el tren
Agusti, sort i fumador fort i Jòanne Muntada
i Agusti Merceda que se sortien de tot, i j

que vaig fer inspirar Màxima a un senyor que
portava un barbal groc i que afanadament no dei-
xava passar ningú per una porta que es deia dir "Le
prohibe la entrada" perquè tenia al front un petol
amb aquells mots...

Arribarem a Tarragona de nit. Tornarem a l'estació
que la guerra s'havia revoltat per portes, finestres
i tendals. Al claror sortirem. Mies cases mortes
a les estacions. Votarem cases que les mataven el
ven perquè si, perquè eren tan poca cosa i eren
tan apartades del llors dels combats... I a cada
estació, una gentada a esperar el tren. Hi ha-
vien dones ludolades - moltes - i algunes ja se-
hien que no portaven res per elles aquell tren
carruat de cris i pols i homes i ex-homes, pe-
rò hi anaven i seguien els vagons un per
un, amb una gran mirada negra i plena
de trencaments de cor, amb una secreta es-
perança d'una pa plena de porres i qui sap.
I a cada estació decaies omores, cris i mar-
de Màgimes. D'un vagó baixava un xicot
ple de manetes brutes i cabells negres i que-
dava amb tots dos braços ben oberts davant
una vella que feia centenars d'anys que

L'esperava, i, es mirava uns segons, diuen coses
incoherents i quan no patien que dir les pa-
gaven plorant i feien plorar a l'altre que
se'ls mirava.

A l'ore de l'ambra, una mare no coneixia, de-
monstrant el seu fill. Li passava pel costat at-
balada, se'l mirava uns segons i seguit corrent, cir-
caut per la mig de la gentada. El noi quedà
parat amb la maleta a terra i la boca oberta:

— Mare!!!

I ella:

— Però...

Si li havia marxat una ciatura solista vestida
da de Marg i li tornava un home, espigat,
quatre paus més alt i ple de pil a la cara!
El criat d'aquella dona i l'abraz, només es
poden trobar a l'ore de l'ambra quan s'acaba una
guerra i una mare troba que aquella li torna un
fill quatre paus més alt, amb ve de baix i pil a
la cara... Fins el tren, ja està per que no el veiem d'uns mes
vora Barcelona el tren eny ensenya la mar. Feien
mencions que no l'havien vista. Hi havia unes bai-
ques plenes de colorats i la guerra no li havia
llevat ni una engruna del seu blau, ni de

la seva cautada de rialles, ni li havia estallat la
immensitat de la seva plana, ni despenjat tan-
sot una sola onada. Què és una guerra pel mar, i
és tan gran i n'ha vist tantes i, i veig, pobres del
homes i les paves coacs...!

Si, era veritat, allò que es veia acotat era Bar-
celona...

Eny miraven riunt.

— I si ara resultés que és un somni?...

— El que és un somni és tot lo altre i d'allà
on veim! —

Se panti.

— Mira: Montjuïc!

— El Tibidabo!

— Miren quina posada!

— Ara si que va de debò!

Daixador de Gràcia... "Barcelona-Fermin"

A Barcelona, tingueren novet de Catalunya, de
la família. Eny quedaven sis pessetes i dinàren
seure pa a cal Cico. Un home que fumava
un quilo els comprà un pa... Sortiren cap al
tard. I ja, camins i muntanyes i cases comen-
del, retrobades, que qui sap què eny diuen

al veure's passar.

Girona.

Canvi de tren.

Flaçà.

Una respirada a fons. Una cursa final per emprar un automòbil que es quicava pel el camí perquè se li havia assegut massa gent al damunt. Y

La Disbal, sense s'el·lació però amb les voltes, pleus de llums i de noies pintades i penyons que heien coses refreccants, i, una camioneta carregada de bales - però de tap - mitja hora emmanellat bales amunt i, davant les voltes de fons emmarcat amb Calafra - que el far de Sant Sebastià era picat l'ú - Met i ens dirigí silenciosament i amb cara de murri que ell també se n'havia portat, i, una nova respirada a fons.

- Ara pi que va de debò. Allò és el far!

- I a mà esquerra, les Medes...

- I allà País...

- Quatre llums de les darreres cases del carrer de Di: Margall, del Pati i del de País... i, a mitja nit, acompanyats per la guialla

del camí desert, tornarem al cap de vint minuts, ~~una~~ ~~blanca~~ a un flor que ens feu plorar oficialment, algunes vegades de pensar que un dia podria ésser una pestil·lència i que era la primera cosa, pel què volia dir i el què tancava, que ens venia al cap quan havíem acabat de mastegar mal edicions de la serie A després del pas d'un vol d'airons, d'una torxa adornada artillerament, o d'un plat de Mandies... - Aquesta paret és al·liscada nova... - feu Jan-me muntada al passear per davant de la fàbrica d'en Torres.

- De, nois, fins després. Ara, un petit drama i a dormir...

Païssin-jell

Els tres cossos donats a la porta ressonaren elegantment quan el pare ens obri la a mi, una bossa de coctol amb dos mocadors, una tovallola, i una gramàtica anglesa, i a dos o tres cents ^{mil} pells que l'admirable la ipi que es esperava es reproduïen furiosament...

Aquests vint mexos apartats de Calapunguells,
 Llanuarin, Cap Roig, és a dir, del món, m'han
 donat ocasió de viure i conèixer amb joies com
 Gonzàlez, Pardo i Maravella per no dir-ne més
 i fermaus com Xipre Gros i Ragulla i Car-
 lle per no anar més lluny. Les hores vis-
 cudes en llocs tan fora del món les que m'ha-
 r'a bellugat sempre, la experiència palpada
 d'un dia i un altre dia, el desengany, les
 alegries, les cançons, les bales, la gana, la
 son, la febre, el dormir desposat, la can-
 nades, és a dir, la guerra, m'han fet ta-
 tar de ben aprop. Tot això:

Notes

González Cap. El Comandant
 Ramon ~~González~~ ~~González~~
 Comandant de Brigada

For el fundador de la nostra Brigada. Era
 valencià, ~~pergava d'haber-li nascut~~, Palia del
 cor i de l'estómac en proporcions alarmants, i
 no tenia dents de debò i era calb i nerviós. La
 malaltia li donava un malhumor que tenia

la virtut de fer córrer amb l'ai al cor a tot hom que
 hi tenia tractes. El seu mal geni prengué unes
 proporcions secundàries i no era gens rar sen-
 tir pel carrer empedrat d'Almagro, a una dona
 que brodava l'ànima del país a un coixí de
 pumel, dir a un marrec que plorava:
 — Mira, que viene el Comandante!

Veritablement, el ^{el mal geni} geni d'aquell home era una
 cosa descomponant, exagerada, poc comu, sobre-
 natural. És pot dir que era l'home que ha
 tingut més mal geni del món. Era, el seu
 Teràquia, el seu mal humor, qualsevol compo-
 rable González Pardo, amb el seu mal hu-
 mor, era qualsevol comparable en intensitat
 i en fora del corral, com Litz tocant el piano,
 Deburoude torçant, Murillo pintant Miras de Seis,
 l'air Sen fent anous per pobles enters, Caruso
 cantant, Tirades o Kant pensant, Virgili fent
 versos o Negrin dient...

A la ~~seu~~ del seu despatx ~~de la~~ de la Co-
 mandancia d'Almagro, en sortí tremolant
 tot hom i del seus llocs de comandament, a
 ferol i a llevant en sortiren, de baix en
 baix, les paraules, més pujades de lo que

sergent i oficial i Comissari ~~Allet~~ es quedà de Coman-
dant. Allò no ho pogué parir mai més. Fumava
més que mai, bevia més cafè que mai i cridava
més que mai. Tot l'entusiasme de l'anada a
Terol feu la fi d'un castell de cartes i així que
tornà se'n sabia tres no sabia a quina parell tocar.
Es posava a cridar com un boig i ho volia acabar
tot matant a tothom que anava a parlar amb
ell.

La segona vegada que tornarem a Terol, pel febrer
del 88, una hora abans d'anar a operar feu
una insubmissió a la Superioritat de què que
no tenia Brigada; els soldats eren "quinto" de
quatre dies que no havien fet ni dos dies d'in-
strucció, ~~armament~~ armament estava en pe-
ssimes condicions, la oficialitat no li responia,
els caps de Batallia llevat d'un, eren ineptes,
ineficients, i valien per tot. Llevat per anar a la
guerra i la moral, ah la moral de la tropa!
Comissari! - brama - ja pots dir que la
moral per aquella gent és un misteri!

I, qui sap qui fou, el cas és que aquell
dia un grupat d'homes s'el·labria de dei-
par la pell per les serres que volien Cuba.

Tora Linars deia que, en qüestió de dones,
no podia aguantar més. Aprofitant un dia
de calma demanà un permís per anar a
desvaporrar-se i no li concediren. Ens digné atri-
buir la negativa a tots plegats perquè ens feu pas-
sar dos o tres dies que abans d'entrar on era ella ens
haviem de tancar les orelles.

Un dia Megi a un Oficial que havien as-
cendit a Tinent Colone'l a un subjecte que ell li havia
tingut de cap de Batallia a la seva Brigada. Tingué
autènticament for pels quixots. Es passejava de dia
a boig, l'hàbil que tenia al mas en la seva Co-
mandancia, amb les mans ~~de~~ l'esquena i
Mentant pèlamps amb els ulls que li deixàvem de
per les ulleres totels enfilades. Aquell dia tot hom
esperava deu o dotze fusellaments que es men-
jaria algun. Fins la seva sombra - quina mala
sombra - feia esforços sobre ombres per a fugir i
no reeixia... I, de cop, crida:

- ¡Navarrele!

Navarrele era el cap d'Informació, un dels agen-
tats més pro-cosa que corren - i encara com -
pel mínim. Bado, de Calà, quan es parlava de
Navarrele expressava autènticament qui era amb

aquelles paraules:

- És capità de turcos!

Navarete, ^{me} Navors era tímida, no se sap per què, però ho era, es presentà tremolant:

- A les seves ordres!

L'ans li enfuria el ulls, ballant i fulminant, omplent-lo de capellans al dir-li:

- Quines accendres?!

-

- Quines accendres, digo?!!!!

- Però... - barbotejant Navarete

- Nada! Quines accendres?!!!!

- Yo...

- Què, accendres! M'acabats!

I, quan fou fora:

- Para que aprengan!

Fou la seva rectoria. Helinxi Nascens de Navarete, que fou rure a solhom que el conia, i, quan li parlaven de l'acció d'algun conegut,

- Ose! També ha accendres Navarete! - declarava despectivament.

L'Obsessió d'emprinyar - mortificar, marcar, empijar, molestar, xon, en aquest cas, per q-

pressius - Tolhom i quan més podia millor, no el deixava tranquil un segon. Com que es passava les nits fumeant i no dormia, quan suposava que solhom feia estona que feia, i sentint que nosaltres erem a cinc minuts de canvi d'on ell es trobava, i, comprovant, per un gos que li feia d'assistent, que dormia i que la nit era freda, ens feia indar.

- Depressa, que el Comandant us crida!

És desembolicàvem de tota un feix de mantels, ens posàvem les sabates - i una prenda que ens podíem llevar i encara d'amagat - i pelant de dents ens anàvem a quadrar davant aquell ogre.

- Vostre dirà... - li veníem a dir.

És mirava unes estones sense contestar.

- No ens havia demanat? - insistíem

Res

- Què vol... - provàvem. I així repetides vegades durant la mateixa nit.

- M'acabats! - escupia.

- A pus ordres! - I les estrelles es feien càrrec de tot al sentir el que se li dedicava de bais en bais sortint del flac de comandament...

A l'hivern, pel març de Tlevant, quan la por el feia canviar de lloc cada nit, el primer que ordenava era que li fessin un foc com un infern i, al arribar, arraulit i gemegant, veia les flames que li satien l'avorumada i feien el possible al menys per socarinar-lo, la seva primera feina era publicar una "general" en la que es prohibia porta pena de mort encendre fogueres al bosc...

Feia l'ellimac desnaturalitzat i això portava un gran disgust a Freixes, el crimer, que ja no sabia què coure-li. Li presentava els més fins estolats de Mobra, peixassos que li portaven representant de València, amb les salces més dorades i convidadores, pollastres amb sola mena de plat, arroscos, porquins al forn... tot ho rebutjava. Demanava el què sabia que no li havien fet i acabava renegant de tot i amenaçant a portar al parapet Tolon que tenia al seu voltant. Aquesta veïna del Comandant, que en costà de deseriure quan es que feien la guerra de debò venien a portar algun "partit" en temps de Mentis i s'aluraven davant l'Amo i el Comissari i tres o quatre ellimacs privilegiats

més que, ~~avanciant~~ emmaras davant un plat que emplenava l'aire d'olors que et feien ~~volar~~ volar lluny, lluny de la guerra i et portaven - virtut d'un cop de nas - a la cuina plena de rits, d'un pellaurant de nou complicat ple de senyores roses que menjem amb tira-línies, i segons el què Freixes havia cuit, l'avorumada et transportava al fogons, quiet i amorat, santificat per sopris deïats preparats per les mans santes d'una d'uns cabells blancs i uns arrugues que valen més que tot el demés plegat.

- Oh, i cada dia s'haurà d'escurar la porro! sentien dir a un garifarden d'aquells amb una ala de pollastre a la boca, tota la paraula de que a les companyies fins les blanques escaçejaven...

Devegades, el mal humor-li donava per coses així:

- A Toledo! - digui a Badi Rich, de Cassà, quan l'anada a Ferol.

Badi Rich, de Cassà, quedà mirant-se'l amb la màquina d'escriure als dis.

- A Toledo, diu! - bramà - Trull que signifia el primer escrit que li entrà!

Costà deu i ajuda arribar a fer-li rectificar Ferrol per Foleto.

El tabac, l'espècie de cafè, la terratallada del qui li feien a Ferrol, l'anava atropellant sensiblement. Els nervis se n'apoderaren i, ja, per una de les moltes coses que no servia, era per tenir una plaza d'enralligat a la guerra. El pànic se li aposentà a l'estómac i el tornar d'una caixa, el piar amb una canya esguerdada, el les coses de l'artilleria, li feien agafar el pla i consultar-lo cap i recaps repetint, que s'anaven a copiar i que no se'n sortiria. Llavors li entrava un desceper perillós, telefonava a la Divisió que tot estava bé i al Batalló que qui recutés se'n feia la pell. Mentrestant ja li cercaven un mas més sudanera...

S'hi un mas de vora Linares en sortir amb fons de gran gala i al·lò l'acabà d'atropellar. Passava el dies jeringant i demanava, quan el gencec li deixaven lloc, que ~~per~~ ~~se'n~~ ~~feia~~ la pell d'una regada... Quan la crisi passava, es vestia de gall, feia tres o quatre punys, i si passaven uns quants dies amb tranquil·litat bel·lica ja era feliç. Quan no havia de fer la guerra, quan

tot era parlar-ne, era uns dels militars més brillants que s'han conegut. Llavors, en un auditori de semi-analfabets i super-analfabets, sentia les contalles de guerra més belles ben vestides.

Quan no hi havia tres feia "ordres" brillantíssims - en el seu fort i clavava uns fenomenals escàndols al tinent d'Intendència, un capità de La Ribera que sempre li deia que si, perquè la Brigada anava de malalta, perquè parlava per Tabac i perquè anava un parell de dies sudanera quan es tractava de fer arribar el permís apropr de on hi havia tres.

Li començava el dia fent discursos, rebia tel·lègram. No hi havia ningú que sakis res ni que fes res bé. Els comandants de Batalló en una linia, es començaven les tirades tot per terra, fencers i coronels havien acudat per influències i respallades i convenients de Partit, es començaven rucs tenien molt i molt per aprendre al seu costat, eh eh. Després badrejava de quan ell era a Regulus i es venava de les combinacions financeres que el feren ~~well~~ famós quan se ls havia administrant el dot dels ordres de Maltona. Quan havia acabat tot aquest temes i no tenia ningú per enandallitzar, es fondejava

parlant de dones i de les nits que haurien passat
per ell i acabava comminant Navarrete i el Comissari
perque de la manera que for li portarien qualsem
por parlar que li sigués. I Navarrete i el Comissari
sortiren una nit amb l'alpiste i li portaren
dos ^{exemplars} ~~llibres~~ de València que portaven la mar de
gama atracciada i s'escaparen així de les grans em-
barcades que, de dones del vin ram, es feien en
aquell temps per anar a donar un cop de mà
a les feines del ^{camp} que es moria de pena.

A Gonzàlez ~~Navarrete~~, el cor li enganyà. Es
donà furiosament a l'humanitat passada i peri-
llosa d'aquelles dones valencianes, i en pocs dies la
acabà de perdre tot. Perdi la veu i amb ella la
seua arma més poderosa: el bruceljar per un tros
i un res. Feia la casa plena de banyes de
bou, adornades amb cintes de colors, i amb veu ja
apagada contava gestes fatigues que li rein-
trienicament un públic de pinxets de Taverna
i cortisanes. El peu final s'acabava. Perdia
carns a una velocitat sorprenent, la roba li bal-
dejava de pertals, les dents li queien cada dos
per tres, no li veia... i així i tot intentava
aguantar inutilment un prestigi ~~avertit~~

d'amor de deu pessets que veia canvi ^{avertit} li
per Terra als braços savis d'aquelles dones ^{avertit}
~~especials~~ ^{que} ~~quasi~~ ~~que~~ ~~menques~~ i tot i acostumades a hau-
re-se-les amb tota mena d'exemplars en tant
esllescin al corrent de pagament, treballaven
atacalades quan l'Ono, amb el seu fora del
cap i punxe deute, deixava el peu que tenia
en esforç ~~exagerant~~ ^{per} amorant, seguit de
gomes de gran gingot, en aquell Mit
d'aquell mar, canvi de Linares. I veritable-
ment, però feu l'estella. Marçà una tarda,
cap a l'hospital de València, amb un at-
pelle d'atropellat que treuava el cor. Es quedat
en tot, per fer ^{mit} mal aplede es prà les dents
a la butxaca, espardenges i unes calces que li
anaven, més d'un paner Mary curles. Quan
l'Algibi se l'emportà canvi de Magorruet, la
Origada feu un gran sospir d'Alibi i re-
sentí que algú deia: ^{explorant} ~~peric~~
— Jo no li feto pas mal, però ultraria que
pòu fer l'estella...

~~El Camançane d'Idis~~
 Les metralladores cantaven a tota veu. Feia una
 tona que el telèfon deia coses comprometedo-
 res. La gent, al lloc de Comandament - un mal
 amb una gran llar que feia bona cara a lo-
 thom - mirava amb ells, severals. Era un d'a-
 quells "repelits" ja hi estem anant.

Cops de telèfon.

- Ja està. Ja tot hom fugí! - es diu.

I ja hi estarem anant.

Al dalt d'un puig pelat a l'esquerra del
 mas, la gent en baixa embogida a tot baixar.
 És mallega el diàleg. No es poden aturar.
 Deixant puig anant, un home viu, amb
 una gran pitatru a la cara, va a l'encontre
 dels que baixen possibls. Puja puig anant,
 a poc a poc, amb les mans esteses. L'a-
 llau que venia corrent s'atura i, subjugada,
 puja a poc a poc empesa pel dos braços
 estesos d'Idis que arriben d'un cap de puig
 a l'altre. I Odis, que comença el miracle
 amb cara terriblement seriosa, l'anava arabant

sumint al ventri triomfador.

Ay deu meus tot hom era al peu llac i el tres
 d'ells es creuava amb els dels altres saludant-se
 al passar-se aprop, xintant.

Odis era asturià, tenia vint-i-cinc anys i el
 seu càrrec de la Brigada quan Gonzàlez Ca-
 la marga esgotat a un hospital de Va-
 lència.

Éra l'antitèsis del vell. Odis gent el senti-
 cridar, reia sempre i amb polsim, i un grapat
 i havien deixat fer qualsevol cosa, per goma
 que hagués estat, si així hagués estat el preu
 de destruir el seu afecte pel jove Comandant.
 Quan hi havia tres, era l'home més feliç del
 món i les poques de cos bonic que feu la Di-
 gata després de lo de feral, ho feu pràctic a l'e-
 stor personal i exemple que donà Odis.

Tenia uns ulls asturians:

Quilo, Xeto, Abadín, Roberto, Al Capone, que
 eren joia de primera magnitud. Adoraven
 Odis i feien, en pau i en guerra, tot el que
 ell el manava, fins el que fos. Durant les hores
 de repòs anaven a triomfades amb el Comandant
 clavant-se, entre rialla i rialla uns immenses

patarades. Akadim i Roberto, eren el duells de la colla i cantaven cançons asturianes a mitja veu que feien plorar i riure.

Ovidio havia estat futbolista, a Gijón, i, de la manera que els seus països en parlaven, devia haver estat, en altres aspectes, una cosa seriosa.

Per ell la guerra eren bromes de mà i bufet de nit. Plans, papers i aparells eren misteris i eren, dia, la canca de mots distants. La seva flaca era demostrar que ningú li havia passat mai la mà per la cara en qüestions d'agallut i el seu orgull era haver fet la campanya del Nord amb la gent més valenta del món. Trobava la cosa més natural del món que a la guerra la gent li deixés la pell i quan algun cap de Batalló, en horres de distants se li queixava de no poder complir una ordre perquè ~~la~~ ^{ella} tenia baixes, li contestava que una de les coses que la guerra tenia eren les baixes i acabava sempre penjant el telèfon, anant al Batalló i portar la gent per la mà al lloc que no el veien en condicions d'anar.

Una desbandada, en temps de Gonzales ~~Rojas~~, durava dies i la Brigada quedava amb gairebé tots

els llits fora. Quan la gent fugia en temps d'indis, era qüestió de deu minuts. Sortia al front del seu equip asturià a parar la gent i posava en joc el seu poder miraculós amb els braços, les mans desegades i amb la pistola als dis altres, però sempre se'n sortia.

Éra confederal i, quan l'assalt comunista s'encauallava a Zaran i, amb el prelest d'una mala actuació, quan sortia d'ell si la gent corria no arribà de Castuera a València, el comandant de Brigada i li donaren un Batalló de la 217. El següent dia els asturians que ja l'havien seguit al fugir del Nord, a la ventura, dalt d'un vaguet de pesca una nit de temporal. I Ovidio ~~havia~~, asturià, d'un temps especial a tota prova, que havia vist les coses més esborronadores sense un parpalluc, així al deixar-ny plorant a l'àngima viva:

- Solo lo pienso por nosotros... solo lo pienso por nosotros...

Rodrigo, Amador i ~~Colina~~ (Cap d'E.M.)

- Doooo!!! - se senti. I s'alçà una gran fumera cap al cel. I caigué el tendal d'una casa de Sarrión i les bigues del sostre anaren a trencar uns grans costells del Comandant

colla de penyors de renom internacional; sabia que la sífilis era originària d'Àfrica del Sud i fou portada - quan Ramiro anà a Xile amb la seva Companyia la sífilis ja existia i ell ja l'havia tinguda i relinquent després-lo d'èsser pel servei militar - al món pel pacte del Andes que l'agafaren embarrant-se amb una reina de país d'aquell país; sabia la història de Gonzales Parto de quan era Capità de la Guardia Civil; contava centenars de dramas que irque anant pel escenari del món amb la seva Companyia; el pèu tres anys de malaltia; reproduïa escenes d'amor de Rosario Cino agafant pel coll al que tenia més aprop...

Només li havien de tocar el bollet i ja: - Me amodo una noche, en el Real...
I ja anava per març. Acabava contant aventures reals, amb passadissos peres al caminell de les adreïes, etc. etc.

Ferrar i fermar un la seva flama i com que convidava sovint en aquells dies que el tabac anava tan bé al l'anais del colomar de Regim, ja va un dels escoladors millors que ha

tingut. Una nit, a Hinojosa del Duque, ens vam fermar, l'encas, més de cinquanta cigarrets. Vaig tenir d'escoltar-lo tota la nit al costat d'un llum d'oli i un vaig encaparrar tota una temporada al teatre de Catalunya, la malaltia i mort de la seva filla gran, ^{una} ~~la~~ peluana Santa a Sevilla i de quia eren fills naturals una sèrie de penyors i penyors de compromís.

Tant com la guerra eren papers i revistes i discursos i "considerandos", Ramiro era una cosa com Napoleó. Quan portava quatre pàgs de compta a la tripa creixia mig metre i ~~la~~ volia fustellar tot hom. Per les coses més sense importància seria un provet ple de adreïes de "folies ridides" i acabava prometeint portar a la tringera a l'encançat de l'Oficina perquè havia fet unes declaracions dient que era un vingi tant en qüestions de papers com militars. Olio Ramiro no ~~lo~~ ~~ho~~ podia acabar! Que ell no era vingi en qüestions de papers amb aquell pet de "resullandof" que no s'havien vist mai abans de venir ell a la Brigada!

Tenia una gràcia especial a respirar es que

eren més que ell i a tots tres Comandants que paciaren per la Brigada, dignes de immoralitats i defectes del pús predecessors. Quan es des-cribia alguna estelada de volum ell sempre deia que ja la sabia però que com que no hi haviem que manaven més que ell...

El pànic al trut i sobresalt de l'aviació li fe-
ren fer coses formidables. Enasquilat en
què presentia el daltabarçol, no parà fins
que aconseguí, estant a l'hioga del Duque
que li trobà desim el lloc a una caseta
del aforç que es trià ell mateix, petita i amagada,
on hi passà pelmanes de dia i de nit per por
que l'aviació el trobés.

El ^{respecte} ~~parar~~ a l'aviació, d'una ^{que} ~~del~~ aquell taulat
a Terron li tindrà coselles, era extraordinari. Es-
tàvem a La Membrellera, un mas del voltant
de Valguillo, a la província de Còrdova, i l'a-
viació que passava cada dia, segurament per espantar
Ramón, no deixava veure tranquil el nostre Co-
mandant. Era cap-al-tard i el cel era vermell.
Ja feia setona que Ramón es passejara només.
— Si que l'atropella el pànic a l'aviació, arri-
gueren de baix en baix.

Però a mi el nerviosisme de l'aviació li ens-
manava aquell dia s'hi havia d'afegir una des-
composició de ventre fulminant produïda potser també
pels motors del vol de Franco o de qui fossin. I
el gran neguit de Ramón era que la descomposició in-
testinal esmenara explotar d'una forma violenta i no
se li donara inaplaçablement una sortida natural...
Però la sortida natural s'havia de donar al defora i
al defora hi havia l'aviació, que Ramón estava m-
fondisimament content que només de veure'l,
com que veia per ell, li esquivaria a porre com a Ja-
niss. Les passejades esdevinguiren furioses i es veu que
la descomposició donà senyals imperioses perquè
Ramón, saltant-li que el soroll dels motors el
sentia de més lluny, sortí triomfament al defora
amb tota una segona plana del "Mercantil Valen-
cià" arrugada a la mà. I al peu de la
paret adreçada de La Membrellera Ramón
fou felís uns segons. Però, perquè quan ja
s'ho veia pel granysat es motors dels avions li
es cridaren que ja venien i s'anaven acostant
acostant, acostant. Ramón, amb un porció
incòmoda i la plana del "Mercantil" a la
mà mirava hastiosament al cel, al de-

mund peü.

-Ladrones!- deia de baix en baix.

I sis aparells el veieren, ell pensà, i hi anaren de dret. Se li aturaren al bell damunt. Ramirés no digué ni "ladrones". S'acurcava tan com pogué, Stamà el rebé i apretà les dents. Els motors li deien a grans veus que l'havien vist i que anaven per ell...

I se senti un gran crit, impressionant, històric, ~~de~~ un crit de terror en l'agonia...

I es Gegi Ramirés sortí Membrellera i amb la calif arau amb la plana del "Membrau" a la mà...

El avions anaven paccant a poi a poi...

Raqueta preuenia tot el drama que fou:

Gran Ramirés tenia el avions a - segons ell - pocs metres del cap; un gat blanc i negre li saltà a l'esquena de dalt la paret del pati de La Membrellera...

Un dia anarem a fer maniobres i, per aquia temps Ovidio era en permís i Ramirés era el "mandat més" de la Brigada. Com que la cosa no anava de debò, Ramirés era veritablement un geni de la guerra. Donava ordres en veu de tío,

carotlars i desuagolars plans i superposibles, invencions paraules còdiques, feia posar tots els rebolts de la Brigada arreu el peü, etc. etc.

I vingué el dia del "supuesto tática". A les quatre del mati Ramirés ja corria remenant telèfons i amb els binocles pujats al coll.

A l'hora convinguda, ni mig segon menys, donà la sortida.

- Al axall! - bramà.

És clar, és que feia una setmana feien la guerra de debò, i ho agafaren tan bé com papigueren i anaren alo-alo al lluc del sucís.

A les 9 Ramirés havia ordenat treure linia.

A les 9:1 minut telefonà al Galatius.

Res de nou.

Ah, com vete.

- A treure linia! - cridava. I a tota costa! Caiqui qui caiqui! - I s'anava engruuant. I Per què que hi hagi cal foragitar-lo! i l'honor de la Brigada està en joc!

de posse li calgué l'aparell del dis.

Se l'altre costat de telèfon se li havia dit per justificar el retir i amb tota la ignorància del món que hi havia arribat!...

Vinguéren les operacions del gener a l'extremadura. Ramirez, com que encara ho veia lluny discontenjava que donara goig. Cridà als oficials de la Brigada:

- El tracta de quèlcom seriós. Hem d'anar a Còrdova ~~adalt~~ en quatre dies. I després arribar a Portugal. I després Sevilla! Encés ho joguem tot a una carta! Follom ferun al Senyor Mor i a esperar ordres!

I vingui aquella nit del peu de La Capera que la paciència gemegant i dient a cada dos per tres a la divisió que les bales el regaven. Allí ja no era lo seu. Començà a trobar-se malament. A mida que se senti algun tret li anà pujant la febre i la perna li avançà d'un pam i cada canonada que es sentia... Després d'una sortida forçada, d'un gran casal que ja el començaven a dibuixar a canonades, que el tingueren de portar a ell, feu un gran sospir, es deixà anar tremolant vora el for, s'embolirà amb sis o set mantes i no podrà de gemegar fins que se l'exportaran carregat a dalt d'un mule en direcció desconeguda.

Forma quan s'acabaren els tres, a finals de gener, quan estaven reposant pel voltant de Hingora del Duque.

Arribà de nit en noves sensacions. La solució ens vindria de Còrrega - diu mihi misèriofament.

Ilavos teníem de comandant al pare Bana, gran i comunista. Fren cam i ungla i, junt amb comissari de serveis que servia per seu pòques coses, ferun enfadar de doli a la gent d'Ordio per quellos d'enqueto. La quellos de Paulo portà coses pujades de tot i Ramirez s'ocupant. Fren doblar la guàrdia al Mor de فرمانament i corria sempre amb una gran piclota a cal. I vingui Gilabert, el nou comandant. I Ramirez que a Bana li havia dit mal de Flores, a Gilabert li digué mal de Flores i de Bana i, no podent ho dir a ningú més a missatges, entre cigarrils i cigarrils en, deia mal de Gilabert.

Jo, personalment, que hi vaig tenir un tracte continuat, no puc quixar-me de res de Ramirez. En pringui per ^{un bon estat d'ánima} ~~quedant-se~~ ^{canonades} en feia revolucions sensacionals amb un misèriof... Però la gent no el portà unu gaire perquè es pensava torar les estrelles amb el nas...

En el fons portar era un bon xicot, influen-
ciat però, per l'ambient i el vestit de Coman-
dant. Tenia una filla que quan li escriptia
li començava les lletres amb "Caporals"
i a la seva dona: "Carmentus quida..."

Segons ^{el diu} ~~la~~ ^{afirmava} una mala fi. ~~afirmava~~ ^{per}
abans de dir la Brigada, quan tot ana-
ra com ningú volia, que al capone, un
del asturians ~~de la Brigada~~ ^{que havia estat} següent el cotxe
de Ramires amb una bossa de costat
plena de bombes de mà...

Oficials

José Navarrete Loria.
(Cap d'Informació)

- És pot passar, non Comandant diu el
Capità Navarrete al peu de la porta de Coman-
dancia a un mas de Herand.

- Si! - diu anar el Comandant al cotxe
una tassa de cafè i entre un mirall de fons de
tabac de quatre amb vint.

~~Ja...~~

Navarrete - Home...

Comandant - Què passa? Que ve ascendir més?

Navarrete - M... però, fa deu mesos que no he
vist la meua dona i m'escriu que ha de
tenir una nena i voldria uns dies de permís per
anar-la a veure...

Comandant - i...?

Hi es basà en això que ~~era~~ ^{era} Badí Riu de Carrà quan
revel·là al món que Navarrete era Capità d'ases, perquè:

Setembre del 1937, a Terol. Navarrete acabava d'as-
trenar el títol de Cap d'Informació que per ell
era un misteri però també era un misteri per
nosaltres per què Navarrete era tinent. La ciutat
s'havia reduït i la nostra artilleria, la única
que tirava, mataba les torres tombant torres a la
ciutat. L'artilleria dels altres no disparava, aquell
dia, ni un sol tret. A mitjanet tarda, diu
que l'artilleria començà a disparar, entrà Na-
varrete i portà, flamant, nou, acabat de fer
aquest par:

"A las 4.30 duelo de Artilleria sobre Teruel"

Un altre episcopi que li donava dret al títol:

Erreu a Los Foros de Mercader. Era per l'abril del 1938. La quichut era gairebé total i una nit, a Los Foros s'organitzà un ball tota es prou de la plaja. I Navarrete arribà començant:

- Deu mil! Deu mil moros d'a cavall en venen al damunt!

Deixàrem dos foros rotant. Però es deu mil moros d'a cavall en uns quants mules, i de la nostra Brigada, que venien de suministrar...

- He visto una charata! A ver si me tracas una carta de amor pa que se caiga d'espalda! - va dirme un dia. I menta con Tabaco!

Vaig fer-li una declaració folletinesca, cruel, fidel i relatable... Al entregar-li ho feia amb una mica de por i interintencional en diria que si havia fet un gra massa, tanmateix. Navarrete llegí la missiva, amb treballs, perquè més de tres lletres seguides li feien venir marig, i vingui a abraçar-me corrent, plorant d'alegria...

- Terey un patin! - I m'ompli de tabac.

Era la meua feina sempre que feiem parada en algun lloc que hi havia noiets. Així que una ve'l mirava, ja havia rebut. Venia a trobar-me engruolat.

- Esta cae! Carga fuerte! Carga fuerte! Que se emocioe! I dille que la cepses esta noche! Coma, tabaco...

Volia les cartes fetes a màquina i les signava: "El Capitán".

Deia que portava deu ferides al cos i era dol que guanyaren inferiors quan hi havia ball. Se li donaven pareutes guapíssimes perquè estava curat i ben situat a les aldures. Prova: quan ningú podia anar a Catalunya a ell el destinaven a l'Escola Presidencial que Marro era a Tarragona. Marga de la Brigada dient que tornaria amb un gos que es deia Feli i un assistent que es deia Juanaro. El gos i Navarrete no tornaren més.

Es pot donar una ^{altre} prova de la seva eficiència informativa:

El Foró, juliol del 38. I'havia treballat tot

el dia per treuar l'hiu i s'havia tingut d'afluixar. Els últims disparats i perduts anunciaven que la febre del lla anava a deixar pas a uns hores de calma. La nit pecava plena de sensacions rares. Si això es queixava, despendinant el cabell del pins, de l'albalot que li havia mogut el dia. Una Mma amb cara de fastís sortia a poc a poc, com si tingues por d'embolicar-se massa... I donà el darrer tret.

Silenci.

L'amo preguntà a Navarrete al tron del seu observatori, què hi havia de nou.

- Res - respon Navarrete. Ja us heu poteu tornat que la guineu va per mar!

Silenci.

I, de cop, centenars de bombes de mà aturen el gemer del vent i el pins i els seus cellats, ràpids i furiosos són només, durant estones, els penyes del cel.

Truc de telèfon.

- L'observatori!... Navarrete! Què és això?

- Res. M'passen encara. És un cop de mà nostre! El cor de bombes no para. Equinxa la nit, que, espantada enfereix el plec de les perry ombres i no

din ni pin.

Conte el telèfon.

- Com ha anat, això? - se sent. - ... Navarrete!

~~Navarrete~~, a mesatres:

- Molt, agafen-ho tot i avall depressa que baixen. De la Brigada que ensacem m'acaben de dir que el cop de mà l'han donat els altres...

Suel corder més de Navarrete.

Fou encarregat per l'amo d'anar a cercar un parell de dones en fos. I Navarrete sortí una nit, amb un vestit de Capità de pel·lícula de l'est, amb l'"Egide" de la Brigada a cenar dones per aquestes pions de Déu.

O seria poc o les dones no li tenien confiança, el cas és que no feia troguer. I li calia fer-ne perquè contrariar a l'amo volia dir perdre'n el favor i això era perillosíssim i, ~~però~~ decagadal, fatal.

Navarrete feia treballar tan com podia la seva ~~potència~~ i el seu exquisidíssim material pensant. Lis pintava, a 15 dones, el Comandant com una mma de Cèsar August o de Robert Taylor i el pobre - Navarrete - no se'n sortia.

Arribà a València.

- Ja està! - aigue al arribar-li.

A València hi ~~hi havia~~ ^{sempre} una ~~parella~~ ^{sempre} casada que tenia el marit qui sap on i una criatura de qui sap qui, i a València no s'havia menjat de qui sap quan... La ~~parella~~ ^{sempre} tindria una amiga que també passaria gana i amb la promesa de quelcun i de qui ell sabia de bona font - per quelcun era d'informació - que dintre pocs dies a València no i hi podria viure de bones, i amb la perspectiva de menjar hi durant uns dies...

El cas és que Navarrete feu una entrada triomfal al riu de des Font de Aquerar un dia de juny del 38, portant dues dones, tres nenes i una criatura. Al precís moment de baixar de l'"alguè" i uns trameters es passejaren per sobre el riu. Aquelles dues dones, esverdissimes, volien reduir i Navarrete se'n va anar així:

- Senyor és que van a València!

I més tard deia a l'amo que, mentre les dones es preocupen en condicions, ja no tenia aturador:

- Senyor una bona adquisició. Finc un cop d'ull

que no falla, que no m'ha fallat mai i menys traient-te a dir...

A Navarrete li toia tot porint d'aguantar i fer callar la criatura que armava cada dos per tres, plorant, uns formidables escàndols... I Navarrete fou el primer, de penegar dolorosament, d'aquella seva flama adquirida!

El metge li recomanà unes injeccions i que no bevis ni, ni conyac i que no menjés torro ni res picant...

Pero Navarrete no ors passava en dies de fugida horra i dies perdut que ningú podia res d'ell, ni s'acabava pot portant informacions per esterilitzar-lo, no.

Era el juny del 38 tornant de Linares. Tot hom anava de bolit i es morters ens deien coses especials que el pis de les muntanyes ens repetien, però si no es haurien sentit hi. I ningú l'avia. I ens piruleja pel damunt. I ens tira bones. I un Fiat ens tingui amagat a una "alvarilla" temps i més temps fins que algú que ell no havia tocat el toia a u'ell i caigué Mohammad i se n'anà tot en flames. Als crits dels que el toïren hi començà d'anar gent i Navar-

mele, quan conegui que el perill devia fer córrer una altra gent, sortí del seu amagatall, i a-collí al desfil de l'arió, on unq. pilot amb un gran trauc al pic i at un altre gran trauc al cap minava, sense veure-li, de cap a on havia caigut i, deixant anar uns paraules que ja no venien a to, desmanegà uns trets de la seva pistola sobre el mig pilot que no feu ni més ni menys...

Narandé, però, tenia la medalla del valor i una temporada tingué, es diu, una missió especial a una presó del Centre...

El Capità Victòriano

Per què vingui la guerra i es feu militar Victòriano si no havia mort mai ni una mosca! Si de dalt a baix, de cos i ànima, era un bon xicotàs vingut al món per ésser amable amb tothom i ni tenir raons amb ningú. Era l'home ideal per anar-li a demanar favors. Quan un soldat del seu Batalló tenia mal de ventre Victòriano s'havia decidit a ardentment tenir-lo ell i tenia una afecció infinita i alguna

vegada a espia de desitjar-ho de arribar a tenir el mal de ventre que s'havia fet traspassar, per suggestió, del soldat del seu Batalló.

El Comandant Landa, que marxà a Madrid quan veié que s'havia de marxar a Terol, que qui sap què hi passaria, li deixà per herència com a oficial, més antic del Batalló, el 879 de la Brigada. Teren coses de la guerra.

I Victòriano, prou donorís per exaltació i de de potències dolces, feia mirades per tenir ven de respecte i presas militars. I el càncer i l'ambient i el trajo: tot li venia d'allò més gran a Victòriano. I encara aquella por as escurant de l'any! El pobla, amb la seva rialla de bon jam, sense dir res i a-morçant les repallies...

Era pel desastre de Terol pel març-abril del 88. El pànic s'ensenyorí del 879 que tenia especialitat en deixar-lo córrer tot a les primeres tufes. Victòriano quedà gairebé sol. Intentava aturar la gent, que fugia espantada, amb bones paraules. I la gent, és clar, fugia i fugia. Un seguit de pensaments egarrats feien sardanes voltant esbaladament pel cercle de Victòriano: la gent que li morí, ell que ja patia tant quan

el veia sense tabac o amb mala cara, que li donava la impressió que moriria per culpa seva, la que li fugí, que era segur que fugiria perquè ell no s'atrevia a matar-lo, aquelles porcions que l'Amo li llucanegà de defensar a tota costa bruljant furiosament a l'altre cap de telèfon uns quants Kilòmetres endarrera... For així no se li moria del cap. Se li apareixien un a un, rapidíssimament, el rostre del que havia quedat entre les pedres, alia a la pena, damunt el poble... Veia l'Amo, tres centes vegades més gran mirant-se'l de fit a fit abans de tirar-li, encara davant els Caps del altre Batalló, el deshonra i la vergonya de la fugida, d'aquella fugida que per ell era la pèrdua de la guerra... I encara tregues rostre amb el meu tan bell... I Victoriano no pogué aguantar-ho més. Fets aquelles coses no s'havien fet per ell. Agafà una bomba de mà, en tregué l'auca, i, sense més cerimònia, la tirà a tres passes i s'hi llençà al damunt amb un gran plor a l'ànima... L'endemà el posàrem a la llista de baixos... on veiem que el posàrem?

Comissaris

Enlatis Amador Canas.

For el primer que tinguerem i era, abans del 18 de juliol, ^{deia} mestre d'escola.

El seu ~~portar~~ portar era menjar i amagar-se. En els dos primers mesos que el podíem trobar durant el dia eren a la taula o acurmat dintre un forat.

Als dos dies d'èixer a la Brigada digué la voluntat al pany de l'Amo, i de Comissari en tenia la gorra, les bandes verduelles i el posat, ni estava tombat d'esquena.

El guanyar o perdre la guerra, estava enterament, per ell, en les divines mans de Freixas, el cuiner del Comandant.

Hi hauries volens o moviment al front, ell, sempre, una hora abans de l'acostumada, se li podia dir:

— Freixas, què hay para començar?

I a nosaltres:

— Per què els mestres d'escola han portat

sempre tanta gana endarreïda?

I menjara sempre, a Tanta, a la xarxa, ajugut a una tinxera, dormint...

Éra pel gener. Tornàrem de l'estadi de Jrs Regros. A una caseta de peons caminats trobàrem uns chicos de serveis auxiliars que nos horessos hi havien arribat amb uns muls carregats de fusells. Per de serveis auxiliars que fins aquella gent anava morta de son i es tombà a dormir a una cuneta. Com que a la guerra mentre es uns moren els altres viuen, mentre es uns mengen els altres dejunen i mentre es uns dormen els altres vetllen, mentre aquells nos dormien, els que vetllaven s'emportaren els muls i deixàren els fusells perquè s'ha comprovat que serveixen molt més aquells que aquets. L'Ano se'ls volia menjar. És la vegada que s'ha vist més d'apropr que així podia passar. Si no se'ls va menjar per jurament per les dents que hi manjàren. És hi feu carregar tota la càrrega dels muls a l'esquerra. Aquella gent, que ja tenien treballs per caminar sense portar més que les armes, tingueren de fer hores i hores de camí amb cantonars de Kilo a l'esquerra, plorant i fume-

gant a cada pas, amenaçats per la pistola de l'Ano, que baladrejava que el que viés, reporcar o aturarse el foradaria com un garbell. Tot trimàren i mentalment - l'únic gran pens de gairebé es mentos ho arreglàrem fort. I Juliàrio Amador Carrasco, mestre d'escola i Comissari, no digué ni pin, caminant al costat de l'Ano i pensant que potser aquella nit no podria sopar a l'hora i que l'endemà hauria de fer la pau...

Fotíem fugia, que hi havia destandada, de Concord. I el Comissari al davant. I, tot fregint, Trobà un paicà i llavors tingué temps de dir-li si portava quelcom per menjar. I se'l veia fugir amb un xersu a la boca i embotxant-se ràpidament un safall de porcell...

Tant discursos que feia en temps de quicú! Hastina que a la guerra hi haquiessen canons i avions i bales! I Juliàrio Amador Carrasco devia pensar-ho així perquè quan parlar els canons i poncaven els avions i xulaven les bales, ell no hi era mai. És clar, qualse-

va si embolicava per allà mig...

Mamé Iosa Fijeda

Pueblo Nuevo del Ferille

Era gitano i de Badajoz i abans de la guerra feia contraband de carn per Don Benito, i era comunista i tuberculós. Ben pocs simpaties tenia a la Brigada Mamé Iosa. Potser per l'aspecte, magreïssim i destartalat davant la impressió que d'un moment a l'altre li fugiria una cama o li cauria un braç. Quan li havia conyac aprop Iosa s'enconygarava abundantment. I al Comissariat n'hi havia tant de conyac!

A l'agost del 38 es passà el Zújar. És que hi havien que no volien deixar-ns passar ni pèr correus i ho deixaren tot: el paño, unara calent, anney, tabac... molt tabac, tabac maniqui, avellutats, aïoris i fi... I dues matelasses plenes de tabac, marxàren una tarda amb el fermí del Comissari en direcció desconeguda, i, morats, per una cigarreta ho haguerim, ho danàrem,

tot...

Caigui molta gaud per poder fer un part de juena brillant, molta. I s'acabà p'enterrar el caigut i tots ls seus coses, carters, penes, i portaren al Comissariat. I quan Iosa marxà a l'hospital, malalt, acabadíssim, Angel Santfelix, que el substituï, trobà tots ls carters des que deixaren tot el que s'pot deixar passant el Zújar, brids. Tots no, en una s'hi havien deixat un billet de deu pesetes...

Havia a finjosa del brigue aquella nit de Desembre. Estarem vora el foc i aquell home que havia penjat de moment amb la Por i que es deia Ordio ~~Ordio~~ i que va comandant de la nostra Brigada, donà un gran cop de puny sobre la taula i engrapant al Comissari Iosa pel coll negre i prim i a punt de menar-se li exempti a la cara:

— Ladrón de carterías de muertos!
La casa p'estrení presentint coses pensacionalíssimes. I un noi del T que era fill d'una casa bona de beles i fill de Puebla de Albur i del Sim i una pila més

d'oficials i gent de compromís, tenien la mar-
da treballar per evitar que la cosa no acabés
malament. L'osa no podia dir res, but-
xaguejara furiosament per l'interior de la
guerra i Ovidio el passejara engrapat pel
coll amb les dents estretes. S'en cap al pit
el fèu manobrar ràpidament contra la pa-
ret.

Quan s'emportaren a L'osa que s'ho volia man-
jar sol, se li senti dir:
— Fè lo que em arregla con quantals...

L'indigna pensava que no li havien dit res.
Osent la mà amistosament a l'espatlla del
comandant, que se n'apartà amb fàstic, li
demana el motge per uns hores...

Quan L'osa tornà de nou a la Brigada, en-
quan començava l'assalt Comunista als llocs
de compromís de l'èfrit. Donava quel vome
aquell forissariat? Era el més gran del
món. Complenia un canet i ja no s'ha-
ven tres. Allò era un veritable ofrit. Un
ajudant del comissari, un ajudant de l'aju-

dant del Comissari, un equip d'escortadors de comissari,
un valencia malcarat que comia tot el dia d'un lloc
a l'altre carregat de bombes de mà, una gran colla
que no se sabia que feien, ~~per~~ més que la seva
missió era repartir periòdics, uns altres que es
begien, es periòdics; i, un gran contingent que
la seva feina era menjar i, de poca isser, i
podia, a la ciutat del Comandant. ~~La~~ ^{Conserve la impressió que la} ~~missió~~
final de tots es ~~lucronscariat~~ ^{conservava la impressió que la} ~~era~~ ^{era} aquella ciutat
era l'arroz, les gallines, el pa abundant, el cafè,
les filigranes que sortien de la ciutat de
Ezeixes i tot rebreixen. Una vegada aconse-
guir això ja anaven pel món amb cara de ta-
tisfes i havien aconseguit la seva aspiració ma-
xima a la guerra: menjar ~~per~~ arios, amb
pollastre. I per arribar aquí, feien el sacrifici de
fer-se comissaris! Oughe allí hi haia, comissar-
is per tot. I fins i tot en sobraven. Es va arri-
bar a un punt que s'acabaven les coses que hi
podia haver un comissari i s'intencionalen es co-
missaris del Comissariis... i tanta gana que te-
nien tot!

L'assumptes de les cartes es portà a punt, a-

mund i les impressions eren que s'afusellava
a l'agraiat, però Manuel Llosa fujada tra-
ra gitano, de Badajoz i contrabandista de cam-
per don Benito... I comunista. Jui sap qui
el palva d'aquestes quatre coses!

La dansa regada que el vaig veure fou pel
vellant de El Viso, a una caseta de ~~per~~
para la cantina de Los Pedrosos, emony-
cat del pol i empenya d'euem en voler ca-
sar el Marro cap de la Brigada amb una
germana seva. La noia, Pume, s'ho aga-
fava hi, com tot hom i tot hom feia, però el
Comissari la portava forta i hi hagué tre-
ball. Per calmar-lo un vell d'una casa veïna
es feu passejar per jutje i henci la parulla.
Llosa literalment ingreuat feu preparar un
llit i digué que volia presenciar el arondeixe-
ment de la nit de nuvis. Feia, a gran rit,
als novus esposos que si no es despullaven
ho faria ell i que començaria per la seva germana
que ja començava a estar espantada de debò. Ri-
mores, que al·ludia a la festa, home de món
d'emonyacament i de nit, tindrà pànicament

l'ambelada poluici: Feu ingerir a Llosa el
vigèsim got de conyac i i'lyame acabà dormint
sobre la taula amb la gorra a terra, una ca-
ma a dos metres del cap i el coll més a punt
de trencar-se-li que mai...

Aquilino (Kilo)

La gran majoria de les llums del cafè i gairebé
tots els còpes, taules i cadires que es trencaren a
València, durant unes èpoques determinades, a
més a més de hanes i deus de guàrdies d'Assa-
i perens, fou obra de Aquilo. I Quilo no bevia.
Però, Kilo, estimava furiosament, exageradament,
als seus companys asturians, i la cosa anava així:
els companys asturians, que, bevent i embolicant-
se eren veritables joies, baixaven a València amb
infinitat de diners, si els gastaven bevent i el
món era seu. Com que el món era seu, ~~ho~~ tren-
caven tot, però tot. Bevia ja ~~de~~ de les
enfites, Marro feia plans dels bars fins
a les grans llums del aparadors per veure d'a-
prop les coses que hi eren espereades. El
vidre era la seva flama i el porre que feia al

trenar-se es ambona para. Quan la cosa anava malament, que sempre hi anava, un veritable exercit de camorars i agents de l'autoritat prenia part en la festa i induïren a plantarades per tot el material, estorinat. I els asturians, que fan - feien, pobres! - un cado d'organitzar episodis contundents i fer afluir a qui tingues la gosadia de posar-se-hi al davant, equantaven el xàfer magníficament. Les lufes anaven i venien, potriíssimes, acompanyades de tots les noies allargassades del genus i les seques, contundents de les dits asturians. I quan davant el nombre d'apallissadors, se la veien mal-parada i que el seu prestigi se n'anava per terra entre mig de vellut i masses estarrufats, se penia:

- Quilo! i Quilo! i Quilo!...

I Quilo que havia seguit la cosa de Mung, esperant, coloi, aquesta vida, intervenia.

Se penia, pel camí, per sobre uns passos porollosíssims, com de dotzenes de gorilles amb sabates i començava, al arribar Quilo, una veritable batalla. Els poderosos punys de Quilo feien miracles. Pirava amb la mateixa fúria

a l'ull d'un camorà, com a l'estómac d'un denc no o al nas d'un guàrdia d'assalt. Les seves formidables mans deses no feien ni miraments, la qüestió era pinar, i no desafiaven un segon. Els genys es multiplicaven, es ais! creixien i creixien fins que els asturians, amos del camp, tornaven, amb Quilo al davant a trenar els vidres, miralls, llums, taules, copes i cadires que llançaven deixat en peu...

al bord

Quilo va consegut a tot Eijon i pobles dels voltants, per "Príncep de Hain". i, veritablement, les seves mans tanades eren qualsevol impressionant. Si Quilo hagués pogut menjar cada dia, quan era a Eijon, hauria arribat a campio d'Espanya com aquell que no se ref. Però moltes vegades Quilo ~~era~~ pujà al ring amb l'estómac sense ferir a hores i hores... Parlant de boga es veu li veuen males i la conversa es podia allargar hores i hores. Sabia el nom de tots els bogadors del món i si el volien veure fer, que li contessin un ~~veritable~~ combat de boga, balduant for imaginari. Per ferar de boga

us conseguia Tabac quan aquest aliment era un ~~enigma~~ enigma total, no sopava i, la xerris, acabava sempre fent-vos uns quants punts a la punta i una tanda de gimnas.

Una vegada es va embolicar a bufes amb un mulet que en feia quatre com ell i el mulet li arribà a la cara dues vegades. Va passar i no ho podia arabar. Va passar-se una setmana sense poder dormir. A mitja nit, el trobaven despert, assegut al cap de palla i dient-se amb veu alta tota mena de fàstics perquè s'havia deixat arribar a la cara pel mulet.

Érem per Ladrón i Leno i Molinas. per l'Àlil del 31. Els altres feren un cop de coll i nasats no. I remuntàrem. Al retirar, el Batalló que venen els asturians passà vora un mal que, al deixar-lo amb massa pressa davant el perill que es esperava, el anul·la i li di- xaren tres magnífics porcs que, fent el sort a tot, fent tant por com volguen els homes i les pures coses, es dedicaren a voler fer fer prodigis a un basset que feia hores i hores que no s'emplenava. Ja eren una bella

promesa d'apat extraordinaris aquells tres porcs pel asturians... però els altres venien massa depressa i s'ho agafaven massa a la valenta per fer cataris... La dit i s'hi posà pel mig i el Batalló s'aturà a un bosc de pins. La casa del porc era al peu d'una muntanya a dues hores de camí i esclat, el altre ja hi devien ésser. Però Quilo no es podia treure la visió de les tres ~~de~~ hermoses pèlles del cap.

- Si, teníem temps sobrat - es plangia.
- Si, ara és hora! - feia xato, el Drillet més pioler, simpàtic i optimista d'Astúries.
- Però Quilo no vivia tranquil.
- Ja està dit! - se li senti dir. Qui em segueix?
- Que ets boig! - li deien.
- Si tenim por fins d'una rata... - anava pun- xant Quilo.
- Por? - maldia Roberts.
- Por? - feu Progresso Daniels, asturià i co- missari de Batalló.
- Por? - araba xato.
- Si, por. No valen per res - engegà Quilo.
- Encara no he afluixat mai en res - boti Ro- berts.

- Motia Mengua - deia somaguerament Guilo se-
gur de que tot s'investiria
- Mengua? Ara la veurem la Mengua. Som-hi! -
arribà Roberto.

Vidia ~~elles~~ que Navos era Cap de Batalló, es di-
gué que no fèiem coses que els altres si no ha-
vien passat el mar hi venien a dir i que no va-
ria la pena per tres porcs d'expresar-se la pena.
Però Vidia havia pagat ~~que~~ no sabia què, en
aquell moment per no ésser Comandant i po-
der ésser de la colla. Hi havia perill i per de-
l perill era tan important com unes unives
de purgona.

Y naturalment, marxaren.
Portaven, tots quatre, pel que pogués pujar,
unes tombes de ma.

Avançaren callats i la nit era molt fosca.
Caminaren així una hora.
Una hora i mitja.

Algú tirava una aprop d'un elf cru. Si. Les
vegades portien de porta per la taca negra d'un
arbre. Erant quatre ombres.

Sonaren la volta aguantant-se fins el res-
pir. No es parlà de penjar. No més es mi-

paren. Y seguiren caminant. En devinaren la cara
blanquinosa de la cara dels porcs. Se sentien més
veus a la vora, molt aprop la casa... Però s'hi
avestaren. Arribaren, fent tan poc soroll com
pogueren al corral. Els tres porcs eren encara ahi,
tres ombres més negres que el basei i un
pedris. Els tres, des dormien i ho feien veure. Auen-
a saber quins per les intencions de dos porcs a
les 11 de la nit un mes d'abril a la provin-
cia de Terol.

- Tara, què? - digué tan baix com pogué Ro-
berto.

- Xist... - guinguà Progreso portant-se un dit
al nas.

Fato no deia res. Només mirava i escoltava.

- Això ha d'anar de pressa! - alenà Guilo.

Veritablement l'expedició no havia completat què
s'hauria de fer en cas d'haver-se'n d'emportar
els porcs a la callada. Era un problema. Y gran.

Però Guilo feu un mig gir de satisfacció.
L'allunyà unes passes i tornà portant una
enorme pedra a les mans.

- N'hi ha més. Auen-hi - murmurà.

A la porta estava Progreso i Roberto sortien

de la foca amb una gran pedra cadascun.

— Jo, aiurí pel que no dorm... — feu Quilo — i saltarí pel altre dos... la cosa és fàcil... el que cal és pensar deixar anar la pedra amb força... la canalada matarà el cop i ningú s'ha d'enterrar de ref... Eulest?

— Eulest — se senti a duo.

— Fu, feto, vigila... — digué Progress.

I s'enfilaren dalt la paret del corral, amb tota cura. Ja hi són. Els dos porcs dorments, dormien just porta la paret. El blanc era segur. El que no dormia, el de Quilo, s'estava mirant a terra, al mig del corral. Ja són drets dalt la paret amb les peures, agafades amb les dues mans, un pam damunt del cap... Quilo posa tota la seva formidable força en el dispar; en el precís moment que la pedra punt disparava d'aquella catapulta humana, el porc que no dormia, amb un perfecte dret que hi tenia, canvia de posició i va un pam més cap a la dreta... L'altre li va furiant sobre una muntida i el porc llença per la nit quita, corral amunt la seva crida més forta i furiosa de la seva vida. Progress havia fet un blanc magnífic sense guixar

de ningú i Roberts, que anava una mica rotundat, ja tragèdia el treball amb la pedra calenta i no sabent què fer-ne.

Com que els dos porcs ja feien tot el treball imaginable Roberts:

— El cap teu, hauria d'anar, que tens la culpa de, tot-bramà a Quilo — Tropol!

Els cris dels dos porcs, un demanant auxíli i l'altre renegant i guixant-se tuaren per terra tot el fons llavors magnífic pla d'atac del silenci.

Del m. res, en direcció a la casa, esclataven uns bonks de muntada. I se sentien crits i rorrt.

— Fin aquí hem arribat! — digué Progress.

Però Quilo no es donava.

— Mesto per Mesto, em portem-nos el porcu!

I saltaren al corral.

Un corc d'elles a càrrec del porc viu i el porc cris i tres astutians.

Segons després amb el porc a l'esquena Tapant la boca amb les mans, quatre astutians s'enfonsaven en la nit. Xato Menja uns bonks de muntada a l'atrac...

Al lloc de comandament del 878 Batalló, al sentir
 les primeres bombes de mà i el ruixat que en de-
 fusi després, en direcció a la casa dels porcs, tingui-
 rem la impressió de que Roberto, Oropesa, Quilo i
 Xato ja no tornarien ~~per~~ més. ~~Quilo~~ Flores
 passejava nerviós. És que eren amb els, callaven.
 Passa una hora i ningú diu res.

Quina fi han anat a fer! - se senti.
 Mitja hora més tard se sentiren pams so-
 nors i de confegaments i comentaris entre
 rialles i sortiren de dins la nit, amb la pre-
 ciosa càrrega a l'esquena, els tres, astorant
 escotilles per Xato.

Quan s'apaisava l'aldaruc de la benguda
 se sentí a Quilo:

A mi no em pot matar ningú!

Gijón. És en el bon temps que fins ls ra-
 ges conceixen a Quilo per "Príncep de Hien".
 Quilo viu del port i a ls nits tomba a cop
 de puny a qui se li posa al davant a
 ls tavernes de vora mar. I la seva fama
 s'entrell

de terrible culpejador es va estenent. I fa el
 seu primer combat peris i puja dalt d'un
 ring i boxa amb quants i calcs curts. Quan
 Quilo puja al ring els seus companys del
 port i els seus amics de ls tavernes engiguen,
 engruats, un xàfec de ois i aplaudiments que
 no ha de parar fets en tot el combat fins pu-
 les manasses engruades de Kilo deixen desfet i
 baldat al seu primer contriniant oficial. I ja,
 de llavors Quilo puja moltes vegades al ring de
 Gijón. Però hi anava moltes vegades anant
 i algunes vegades, si no emulava la barra del
 combat al primer minut, perdia per espla-
 ment. Però, vençut i tot, no perdia ni un del
 seus nombrosos incondicionals que, al sortir d'una
 vellaada que el seu idol ni era derrotat es li
 sentien dir:

- An, pi Quilo menges...! I si així i tot, pica més
 fort el que tots els altres a la vegada.

Quilo tenia un amic, entre tots, al port: El
 Kene. El Kene feia una cara de vell que es-
 pantava, no tenia més gaire més d'un me-
 tre d'alçada i era rodo i massís. Lo més no-

Totale de El Nene era el mal. Era un mal, enorme, venenós... El Nene tenia uns conceptes ben curius i personals del món, les seves coses, la pietat i la manera de viure. És ben que aquesta manera d'ésser de El Nene no era compartida ~~en~~ en molts punts per l'Autoritat i es sentia aguts perquè havia passat més de les tres quarts parts de la seva vida, i tenia 45 anys, a la presó. Tenia, però, un cor com una cara de pagès i per res s'entendria. Plorava de veure un vell amb cara de passar gana; una criatura ducal·la en temps de fred; un gos massa sec... La seva línia era a tot les cases de pobres d'Espanya i amb un subratllat de perillós. Els seus regades al Musel es veien rodons de mariners discutint. Si parlaven de coses desaparegudes, d'un quant país de garrofa ~~de~~ d'un magatzem d'un velar de Farragone, d'un de pedra d'un de Mardella, de bot a rem, etc. ja sentia dir:

— Vaja, aquesta nit ja s'emportaran a El Nene i no faltava. Cosa que es trobava a faltar al port de Gijón: garrofa, sucre, barques, vapors... la primera providència de la policia

era agafar a El Nene, que no s'agallava mai. Seguint els agents amb aquell enorme nas vermell i lluent i amb un posat de no haver dit mai ni un discretíssim carai, que truncava el cor. I el més interessant en la manera de veure les coses de El Nene, era que ell estava convençut que no feia cap mal a ningú anant a cercar un parell de països de garrofa, de nit i a pleiet, dalt un velar farragoni, fondejat al mig del Musel, i que se li feia una gran injúria qual se l'emportaven, per aquestes coses que ell considerava tan naturals de fer i que tota la vida que es feia, reixes endins.

Una nit El Nene portà Quilo al port.

— Se'n va un velar que porta sucre. — digué

— i...?

— A deu minuts bregant. Ja tinc el bot a punt i bot.

Era tan natural la cosa i ho haurien fet tant vegades, i era tan bona l'aventura silenciosa de nit ~~de~~ de descarregar d'un centenar de quilos un velar adormit! perquè així hi agafar gent, ~~del~~ d'en terra, del magatzem del musel, no haurien tocat ni una palla de

terra... però del mar, i de mit, era aquella seva
fatal constitució particular, tan ~~per~~ mal vista
per la polcia i el canotier, no ho consideraven
delictiu, Aquell vaixell fondejat amb un
munt blau que es remenava a la punta
d'un pal solit pel vent, es semblava que era
una cosa seva i, anar-hi quan sol dormia,
quan el canotier volava vigilant i s'havien
de fer miracles amb el rem per no fer pressa,
era tan dolç i tan plaent a la vegada, que el
dormís per importava: vendre la requisa a
cap preu o que tinguessin la fatalitat - com
el pacià ^{alguna} vegada - d'anar a oferir la pre-
sa al propi amo que la concebia per les
marques del país...

Ja són a la barqueta - una cosa més que
es consideraven amb art d'ucar i si feia tant
any que la veien cada dia! - i ja deixen
la ~~para~~ el mar gris del moll. La nit és
tota plena de brantellins negres que ho
deixen tot ple d'ombres. La barqueta es
mou paent i silenciosa. Els dos homes no
parlen. El Reu sap el llor i la barque-
ta patia amb portada la filigrama i pi-

ruelja per mig vaixelles que ~~se~~ deixen ceca-
par dos forbes de lrea i de quibà, de cade-
nes i cordes i altres barquetes que dormen ama-
rades mirant-se el cel amb el ventre obert,
amb cara d'estar bi al món.

I ja arriben al veler. I ja s'acosten a la borda.
Tot dorm. Homes i coses. Només un mico, saltant
d'una corda a l'altra, despert. Un mico pe-
tit d'un pam de cos, tres dits de cap i mig
metre de cua.

Quilo diu: - Mira, el mico!

- Xist...! - xinxineja el Reu. Puja, ja
aguardarà la barana. Dos, eh? - li fa.

Quilo s'alta del banc. S'agafa a la barana
del veler, infla el pit i es puja pensadament
amb el peu, formidables braços content de fins
en aquelles coses, poder-hi barrejar una mica
de gimnasia. Salta al veler. M es veu minji.
Passa una estona i el Reu veu sortir la
cara, amb el nas desfigurat per les plantafors
rebudat d'a temps, de lilo amb el xar canegat
al costat. El deixa sobre la barana uns
segons i el baixa pensadament, encurant
les dents amb l'esforç, fins que el braç

rodant de l'el Nene el deigen ajagut al ventre de la barca... El mar seguia saltant furiosament de corda en corda.

I Quilo tornava a fer amb l'ali:

— Mira, el mar!

— Xi! — fesa gesticulant el Nene. — M'et preocupil.

— Li digui amb les mans senyalant-li la poca humanitat de la petita i enjogassada història.

I Kilo feu el segon viatge. I ja tenia el sac a dalt la barana i es passava a to per abaixar-lo a l'el Nene, quan el drama s'esdevingué. El mar fou un sac mortal i suposant que Quilo era de la casa, li saltà a l'esquena i se li agafà pesantment al coll amplíssim. Quilo dret davant la barana llençà el vit de mar i passà que amb moltes quantitats de por mar que s'ha pentit al (Misel i; al mar el sac de pucre.

— Ay! que me aloga! exaudatza, tirant se embogit pel terror, a cegues al buit, a dos pams del sac que, topant amb la barana de la barquilla, li feu donar una gravisíssima mitja volta fent submergir furiosament

paucament uns quants metres a l'el Nene. Quilo, amb el coll dret i apretant les dents feu fer una nova pau tombant a la barca al cance d'horrament a la tombada prua.

— Ay...! — se li senti dir abans de la immersió.

La tornada fou un desastre. Vedant, sense creure i molt i amb el crid de Quilo que deia que al cance d'horrament la barca i havia trencat totes les costelles.

La darrera vegada que se sabí de l'el Nene fou a Barcelona. Sortí, com tots els que ho pogueren fer, d'Astúries, per miracle. Arribà a França. El portaren a l'Àfrica i d'ací a Barcelona. Anava cada dia a passeig al Parc i sol anant-li passada per la 'Casa d'Astúries' plena, aquells dies, d'infants i asturians. Quan hi era aprop, sonaven les sirenes, la gent corri, vingueren uns tremors de color de plom i Bengueren centenars de muntanyes del cel esclatant. Se senti una pressa embogidora, una pudor agre i coent emplenà l'aire...

Quan l'el Nene tornà a passar davant d'ells

la casa dels infants, només hi havia fum i plor.
 El Vene, que havia estat més temps a la
 pressió que el carrer, amb el peu nas infinit
 i vermell, amb el coll molt obert plorava:
 — Probiños, no ha quedado ~~ni~~ uno. Probes,
 probiños, ~~no~~ ~~han~~ ~~muerto~~ han muerto
 todos!

I plorà tota una setmana, repetint:

— Probiños! no quedado uno. Probes! Probi-
 ños! han muerto todos! Que habían he-
 cho ellos, probes...

El doctor l'emmalaltà i morí plorant i re-
 petint aquestes paraules a un hospital
 de Barcelona.

Santos Ayerbe
 Metge.

— Aquest home és boig!

Aquesta exclamació era la primera que es or-
 gina al veure Santos Ayerbe, senyor feudal
 de Sarrià, descobridor d'una febre ve-
 va, i metge.

Quan el sentien parlar, a les primeres
 paraules, havien de dir:

— És clar que ho és de boig, aquell home...

Perquè Santos Ayerbe sempre semblava
 que baixava de la Lluna i que feia coses
 dies que sabia les hores de les coses més
 complicades. Per una fulceia, per no-
 res, obria uns ulls com uns taronges i es mi-
 rava perplex, atòmat, amb la boca oberta,
 perquè li havien dit, per exemple, si tenia
 uns llumis o si sabia l'hora que era. És clar
 que pot així, a Santos Ayerbe li deien en
 castella, sabem? perquè jo hi hauria tingut
 tota la raia del món de ~~parlar~~ ^{ser} aquell posat de
 d'aquell que sap a cinquanta anys per pri-
 mera vegada qui el nen no veuen de París o
 que ~~el~~ te cinquanta anys.

En canvi Santos Ayerbe era un savi. És diu-
 to el peu. És l'home més savi que he trobat.

— Jo sé poques malalties — deia — però les que
 se les té bé... — I quedava amb el braç en-
 laire i dos dies de la mà dreta ben ^{estirats}
 com si us anés a beure.

— Viva la República!

— És pot passar? — se senti darrera una porta

— Si! — es contestà de davant la porta.

544
Era Santes Ayerbe.

- Dons... volia una pistola.

- C....?

- Si de la manera que sigui... Marge, em-
ta, nova, vella, de fusta... Però una pistola!

- Com ha anat això?

- Res. Ahir van regalar-me aquets cornellets
i la meua dona va escriure'm si ja anava
vestit de militar i portava pistola. I jo no
puc pas quedar malament i, vull una
pistola. M'hi fa res que no tingi; això és
d de menys perquè si sabés que pot tenir
em faria por i no la gosaria tocar...

- Però per matar malats, volem una pis-
tola? Si no n'hi ha pas que tenim la
missió de matar virus...

Però un dia, Santos Ayerbe es passe-
java pel poble amb una gran pistola
de amb culatí de molar, que ensenyava
a tothom. Havia curat una llaga a l'al-
calde del poble que estaven - Santi Spiritus
- i l'home agrair li digué quan-
tra. Santos Ayerbe se li acostà a l'ore-
lla i baix, baixet:

545
- Si tinguíssiem una pistola...

Durant l'estada a Santi Spiritus, que no
hi havia res i és clar, una de les moltes co-
ses que no hi havia no havent-hi res era
melge. I Santos Ayerbe feu mirades. Fingui
la port que aquella gent agafà les po-
ques malalties que Santos Ayerbe sabia i
curà a tothom. A l'hora de pagar, com
que el diners feien por a la gent, Santos
Ayerbe adreçà el cost de la visites amb di-
nades. Aviat entre el veïnat s'establiren aque-
les coses:

Un costipac, mitja dotzena d'ous.

Febres, una gallina

De Sarna, un conill

De Pulmonia per a un, una cabra.

I Santos Ayerbe, un dia que se li preten-
tà una vella amb una criatura que es
pensava que tenia sarna, amb un conill
per pagar la visita, al trobar que no hi
havia Sarna i para veient que perdia el
conill feu:

- Sarna, afortunadament no n'hi ha. Ara

de que li trobo febre i està una mica costipada.
 - Mini, prengui això... I no vagi pas a casa
 sa pel ves i la gallina, ja que porta el co-
 ca nill, és igual...

A l'agost, vora el Fijar s'infestà tota la
 - Driscada. Era una mena de paludis-
 me que començava enfredorint-^o dolça-
 ment i s'espinsada acabant fent-^o Tremolar
 primer i suar després. I emara us feia
 rodar el cap. Els metges no s'acabaven de
 posar d'acord.

- Això és paludisme.

- Això és paludisme, però no és paludisme.

- Això és febre recurrent...

- Això és, etc. - aquelles coses que t'imm el metge
 no s'entenen i cada dia un centenar de yicos
 havien de deixar el front per anar a omplir
 la casa de Santol Ayerbe que no sabia com
 girar-se. I emarçaven a ell, precisament
 que fes la història de la malaltia i aclarís
 de què es tractava.

Santol Ayerbe reuniu tots els detalls, observà tots
 els malats, comprovà la duració i intensitat

de les crisis... i no lligà caps. Si, sabia com
 venia, com fugia, de què venia: aigua, pols,
 torins brutícia, guerra... però era una febre que
 Santol Ayerbe no trobava catalogada. Però
 hi calia dir-ne un nom per la memòria per
 la superioritat que li havien encarregada per
 aquella tarda maliciosa...

+ Com se diu aquell del nas tan llarg que la fe-
 bre s'han fet tant amics... Si, rec que és el primer
 que va baixar enpiorat... - pregunta a un familiar.
 - Aquell ~~de~~ que com li ve la fred demana si hi
 ha qualcuno per posar en frecc?

- Just!

- Un moment.

- Canca.

- ~~Antoni~~ Garcia. - feu el Familiar.

- Doncs ja està!

- ...!

- Si, home això és febre ~~de~~ Garcia! de la
 maliciosa manana que li galdes Olaja, nous de
 Luis Alonso, carles Guarro, pati Barangi i
 conyar Pere Donneg...

I d'aquí d'aquell dia, d'aquella febre espe-
 cial per dir-hi ~~de~~ Garcia...
 pel ne

Lito Villas Garcia (Judge)

Mudge

— En que se parecen los curas a unas ligas?

I. septia

— . . . —

— En que prometen la felicidad más arriba! —
No sabrara. Tacostava el Comandante Tiro.

N. Pauana. Tacostara / el Comandante Tiro.

Ningú hauria dit, al veure'l, rient sempre i sempre amb un xilet a punt, que Tiro hagués passat un drama viscut el drama intensíssim, per ell que no era res més que, quan deixava d'esser mestre i comandant, un sentimentalis com una casa d'haver deixat la para d'una noia que no s'enganyava en res. Remolal de la que ell ~~percebia~~ ^{no} ~~deixava~~ ^{veia} ~~en~~ ^{per} ~~els~~ ^{els} ~~seus~~ ^{seus} ~~ulls~~ ^{ulls} ~~de~~ ^{de} ~~la~~ ^{la} ~~bona~~ ^{bona} ~~noia~~ ^{noia}

Éra en las especies. Grava el malato con-
tut-lis fisto i convidant-ly a fumar i a beber
comyas i tocant la guitarra. El talar la gui-
tarra marca fou pel alcohol. I prova
correspondencas li venpi el cap de calous blanc.

Prova d'oblidar sentint trus d'aprop. I no
pogui. Prova el conyac, i ja se'n sortí me.
I sempre en portar una cantinella plena.

~~I somint, degut a dosis exagerades, fins feia i diia
coses exagerades. I un dia d'aquest, Torbado a la
València li portà quatre munts de porro. Quan
Tomà, en contà cent mil pistes nous i digué que
venia de fer uns cursos de Filosofia...~~

Um dia, fortes por mi desconegades actuarem damnt
la mma barra esguerra i me l'inflaren dera-
tossament. Va durar uns dies, que es que deien
de mi que tenia una barra extraordinària, te-
nien tota la pau del món. I vaig anar a veure
Siro. Un va rebre amablement, com rebia sempre
a Asham.

- Mireu! - vaig dir-li mostrant-li la barra.

— Veriam. — digni
P...

Taraxacum

- ~~Pos~~ Podes tragar? - em sorriso
- ~~Pos~~ - De li com gosto

- Psi! - se li convulsa.

Minà a dreta i esquerra

— vine - afixi. M'acompanyà a la seva
habitació d'una casa de Olba. Del orote,
dament del lit, en penjaven quatre o cinc
cantimplores. En despenjà una. Probà el
contingut i me l'allargà somrient.

— Veiam, prova-ho — diu.

I ho vaig provar. Era bonic.

— Ous treure fum té — feu.

— Osi! — se li contestà

I m'arrangà un magnífic i flamant paquet de tabac marroquí.

Vaig fer una cigarreta. Desconixent el mester de la canna i suposant que Siro estava exercint les seves activitats creatives, vaig llançar perinfamant tres o quatre fondes pipades en direcció a l'enfilall de cantimplors.

Petita pausa.

— Ous beure i ous fumar... Ja t'ha portat tranquil que no t'has ref.

A Hingosa del Inque en van venir a les mans els llibres de poemes de Jori (Ma. Gabriel i Galan). Siro ho sabia i es prometé revelar-nos els misteris de la ciència d'ensulapori. I si es hi deixen passar. I Jori, llegint aquelles reses es transfigurava. Llegia amb l'ànima plorant i grabava indeleblemente a l'lectura, oblidant que havia estat i reobert la ferida dels ~~perduts~~ amb coses tendres i ergo-

fiat, enormes quantitats de conyac.

A mitjans a mitjans del conyac el peu immediat i camp d'acció era tocar una guitarra. El volien veure felix del tot? Que li portessin, quan la Brigada mataba homes i homes entre muntanyes, desarmada de la civilització, fora del món, una guitarra. Amb la guitarra al dis era un ser. Folia tant de tocar, gairebé, com de beure. I tocava ric i amb el llibre obert, com quan llegia els versos de Gabriel i Galan.

Vrem a Gordon, palau del pà cuit amb romaní, i una tarda Siro en vingué a veure quan estàvem tots indrigats davant una porta misteriosa, tancada.

— S'ha d'obrir! — se senti. Qui sap què hi ha. Al cap d'una estona de d'haver-nos-ly amb la porta ella s'afuixà, i obrí, i en deixà al descobert una gran habitació que flairejava a coses passades velades de cadiretes i sofars amb carnisos blancs. Hi havia poca llum i una gran quietud i tot hom estava segur de trobar quelcom penecional. L'edifici és molt profundat, una olor especial de sempreg verbes i vestits de segles passats i la poca llum

hi convidaven. Entrant a una dreta, hi havia una cambra amb cordinals de peu i 3 via un llit amb 6 mans lulaire i la roba per qui-partia. Donava la impressió que feia ~~not~~ dos minuts hi havia algú dormint. És d'itui-xava llucara un petit clat al coixí - devia ésser del cap - i una llengua ondulant anava seguint fins que, a cosa de un metre del coixí, s'enfonsava un pensament: devia ésser la impressió del darrer del darrer o la darrera que passava la nit al malle. Dormint una cadira, al costat del llit hi havia uns rocs ~~de~~ interiors, blanques, passades de moda, de penyora. A la taula de nit, uns culler. Un penjador amb la torallola blanca, una paxilla de xabi de color de rosa i una gran pinta esgrogueïda. Uns sabates negres, llengües esperaven que algú hi fiqués es pens d'admetre una petita alfombra llengüerament de quadrilateral del llit on ^{se} preïaven es pens baixant del llit, suposant que ~~el dormint~~ l'ocupant de l'estrí baixat del llit portant pes a terra. Una les sabates un arc blanquinos i cullerell indicava al milímetre

on l'original esperava o material o ésser-ne allengüerit. For donava, en fi, la sensació que, en algun lloc de la cambra, algú vestit o desvestit esperava el resultat d'aquella inmensitat. No gosaven obrir una finestra que s'obria al mig d'itui-xava per la milja claror que deixava passar la porta que també un havia deigat passar a vocatels per port de trobar-mos davant una aparició de mal parir. Seguí una pausa que es veïa trencada, sense cap mica de culpa per port ocra, per un crit de Siro:

- Mirat! - se senti.

Uns girarem rapidíssimament cap on veïa l'esclamació figurant-mos trobar-hi una vella sense dents amb una canina fins al peu, plena de punts i estreny-capel... Perí Siro ja havia obert la finestra d'una revolada, que ens feu el favor de deixar entrar una infinita quantitat de claror, i mostrava, triomfal i engrescat una magnífica guillem, de fusta negra i lluent amb barilles de vori.

Siro es transformà. Ja a les primeres moltes que saltaren, contents per la cambra, no es

podia aguantar un riure especial que li amagava
 s'hi feia fer cara d'infant. I aquelles
 tardes fou la pera tarda. "Pandanquites", "ce-
 jillas" i "rasguados" que feien pensar amb
 castanyols; penyons amb ulla florjats i flors
 a l'orella; "rigorons" "bolanocheras" i "mun-
 neiras" dolces i per fer plorar angels i dimonis
 i, quan la ratxa tendra li hagué posat
 engorja, ja baixant del cel i totant de peus
 a terra allò tan seu de:

A la vella de la mar
 suspiraba un automòbil,
 y en sus suspiros decía:
 ¡Quiero ser del Comité!

I ja, a "Sanitat", un pal·ler de afegit de
 "Ordón", cura els malats amb "punchs" de la
 Habana, "boleras", "escocecas" i "cachun-
 chas". Moltes vegades Siro es trobava sense
 existències de medicaments de cap mena;
 el que ell deia:

- Si tant vegades s'han curat amb omnia i
 paraules, si no tinc medicaments almenys
 proveus que no em falti una guillem.

És el menys que pots fer a un poblet que jau
 damunt els rajols, ja que no hi pots donar qui-
 nina perquè no hi ha, totar-li anant d'o-
 rella "Marina de la O"...

Ja les coses havien, feia temps, començat a
 anar per camins de desastre. Esrassejant tot
 fora els malats. Siro tenia la casa plena com
 mai. Hi havia tan poc de tot, que fins aquelles
 pures famoses cantimplors de conyac s'acabaren.
 Els dies es tornaren negres, pel comandant in.
 Els malats feien una cada dia per entrar
 a la casa de Siro. Altres parats a prendre
 proporcions alarmants. I la Superioritat or-
 dena un minucios informe a Siro. Què tenim
 els pios, com ho agafaren i com s'havia de fer
 per curar-los.

- Un donem 24 hores de temps, per fer l'in-
 forme - en diu Siro a l'oficina - i jo, ja veien
 amb dos pegons en tinc porra.

I després l'informe que marxà a la Superioritat
 contestant a la pregunta de què tenia la gent
 portava entre els seus plecs una sola i con-
 tendent paraula: Sana!

Què si volia i menys de pressa.
 Quan tota diu que veuen de per un
 dels de filosofia

Allons Xifre P!

Masia de Chantre, desembre, 1938 i nou. Ven
perlot. I a la masia, res. Ni foc, ni llum, ni
brasa, ni fum. Clarejava i creia es primers d'ani-
bar-hi. Ni transilava més que una secció
de transmissions, amb bobines de fil a l'esque-
na i les mans a la bulçara. I a Gonzales
~~Comandant~~, li passà pel cap de beure's
una tassa de cafè.

— Xifre! — cridà.

I Xifre arrossegant aquarelles enormes pens com-
parar-les durant-se. es dits.

— Haz-me cafè!

— Pero...

— La lengua quise! Haz-me cafè! Fu orre-
platelos como quise por hazme cafè! Au!
Xifre sortí rondinant i feregant. I el
més extraordinari, no foren pas les paraules
de Gonzales ~~de~~ demanant cafè en aquesta
soletat total sino que fou que, al deu mi-
nut, comparant la la paraula de l'ari, ~~trien-~~
~~salvament~~ com aquell que fa la cosa més

sensilla d'aquell món, Xifre Era portant
una ollada de cafè! Mai ningú ha po-
gut saber com feu aquell miracle.

El seu segon i indefinit miracle era el ta-
bac. Feria una petaca mirant que no
s'apugara mai. Pero mai, ~~de~~ ~~seu~~. Quan
feia processos que tot hom dejunava tabalal-
porent i que es feia fol per una cigarreta,
que, en substitució, es fumava romaní, fulla-
ca de pi, fulles, herbes, palla, cafè, paper,
etc., si anaven a trobar Xifre amb cara de
llàstima, fumaven. Rondinava, es queixava, re-
negava, però a la fi, amb aire des perdona-riol,
es feia aquella florissa petaca i es mesu-
rava el contingut d'una cigarreta.

Era el cantador oficial de l'Oficina. Aquelles
qualitats ja ls demostrà a bastament a
Almagro, quan el primer passà de la Ori-
jada. La para magnífica ven la sentien re-
sonar tot hom per l'engleia de Catalunya. Con-
torn, tinguent raons amb tot hom, protes-

tant contra els oficials... Tenia un extens repertori de cançons de l'Orfe Català i, el seu plat fort era "El Cavaller enamorat" de Marimón. Quan Ragold, de Sllagostera, havia rebut una carta de la pirotècnica que li deia coses terribles, se n'anava a trobar Xifre i li deia:

— Xifre, canta "el cavaller enamorat" que agusta molt fins un mal dia. Em fa venir fred a l'esquena i màgims als ulls...

I ja s'hi estava anant. De "El Cavaller enamorat" en venia "Per tu ploro" i "L'improvisada" i "La Santa topina" i la cosa acabava amb les "sequidilles" de "Marimón" — tenien el cor bilingüe — i amb tota la producció de sarsenels del 80 fins pocs dies abans del 18 de juliol més sonat de la ~~sonada~~ ^{sonada} fiada a aquest sonadíssim pobre país nostre.

Allò era pel que, sense fer excepcions, havien nascut. Alfons Xifre i Pi ho sabia fort. I tot ho sabia a crís. Tant si es toraven ternet fumant com dirins, Xifre sempre hi tirava cullerada, i cridant. Tant si embollicava, en una conversa que tinguéssim nosaltres sobre futbol o

aventures de festa major, com en la ^{que} sostenim els gossos de la casa sobre operacions i plans de for i preparacions artilleres i el·licàcia dels tancs en terreny accidentat. I sempre tenia raó i, com que la defensava a crís i era el que cridava més dels homes de Regim, qualsevol el contradia...

A Corrend, quan fugí Tolheim, Xifre quedà tot sol al telèfon i feu de general durant una hora. Fingí raons, ~~amb Tolheim~~, per telèfon, amb tots els gossos del Sector. Els gossos, quan el sentien amb aquells cridells acabaven per afluixar pensant-se que qui sap qui era...

Com que Alfons hi sabia fort, sentia plaja també en el delicat art de la cuina. Potrer tots plegats ens recordarem durant centíngols del seu debut a Cukla, pel desembre del 88. Feia dos dies que no menjàvem calent i Alfons Xifre Pi ens tenia unes sopas d'all per matar gent hornada. Però que delicioses foren aquelles sopas d'all! Com que hi havia molta gent que no havia menjat i Xifre s'hi no podia veure patir ningú, sortí al carrer amb l'olla i feu un altre miracle com el del cafè. Passà tota una tarda donant sapors a Tolheim que passava!

S'enirà d'aquella tarda de les ropes, vaig descobrir que la cuina, cuinar, despertava passions tan fortes, com l'amor, el joc i la beguda. I Xifre Gros s'anirà a la cuina com Romeu devia fer-hi al coll de Julieta - o si volen Paris al de Elena o Marc Antoni al de Cleopatra, trieu -, un desesperat a la "porta" de Monte-Carlo, i un tributari de Darius al coll d'un tres-quarts de whisky en temps de la prohibició a Amèrica. Començà escoltant les porcions lligons i fent els primers passos a Culda i ja, a Sarnis i a Allepuz havia inundat plat nous i donava lligons a senyores que feia anys i anys que no es morien dels pens dels fregons. Quan ja fou un cuineràs, no podia sopir que anés sinó a la cuina a visitar el meniu i el seu des- per i el peu gran vist feien anhelina per quan algun estirava un tros de pa a hores extraordinàries o es feia una torrada acabat d'aput.

- Prou! Ara plega! Que emiri qui vulgui! - deixava anar a tota veu.

Però si l'endemà no hagués pogut anar al dipòsit d'Independència, tenir raons amb els xicots de la casa perquè hi donàren porra carn i porra cafi i porra sucre i porra arris i porra de tot, se-

gurament Xifre Gros s'hauria sentit. (2)
La danera negada que fou de la colla dels que anàvem a propietat des que anàvem al davant de sol, fou a Gordon. Hi anàvem des de Cantària, una pila de kilòmetres enllà i ja vora la meta, ens perdíem - com sempre -, el camí s'emplenava de tota mena de pedres i feia de mal caminar. Moltres, cançats, a cada pedra que trepitjàvem, ens queixàvem. Martinofament, i Xifre, en aquell dia Xifre! Feia uns pens extraordinaris i portava les sabalasses més llargues de la Brigada i es donava, per cada pedra que trepitjàvem, ell en trepitjàva catorze...

Al cap de poques hores d'èsser a Gordon hi digueren que havia de tornar-se'n de nou a Cantària i a peu. I marxi. Aquella tarda se sentiren uns trons rodolar cap a Cantària i l'ovalló anava que eren els vits de Xifre Gros i cada vegada que trobava una pedra... (1)

Ah! si us passava pel cap de veure-ros un tros davant Xifre o de les-ros qualsevol altra

repararai!

— Fug, home, fug! Què fas?! — cridava.

I us premia la roba del dit i us la coïa, i us ensenyava de fer el llet i us donava con-
sells... És l'home que ha fet més coses pel
altres, de la casa. El concebia tot hom. I ell, tan-
seia posseir un pa a un que portés gana atres-
sada, com donava un pan de saló a un at
que portés la carnisca bruta, com un parell de
miradors a un que feia setac, com avançava
la paga d'un mes a un finculol que anés
fluit de paper.

— quin se veu (2) que es li fore?

— li alçada de Candariga!

Salvador Cavallé Vallverdú

Se sentia un gran terrabassall de coses tremades,
de tantes tombades, de cadires en l'aire...

— Mina, en Cavallé té el dia! — deia algú.

I era veritat. Quan Cavallé tenia el dia
ho tremava tot. Tot el que tenia al davant:
fós el què fos.

— Fug el dia, per Cavallé, era que algú li anés
a parlar de Reus i l'Aurorista i que qui

sap què feien tots dos a n'aquella hora. Cavallé
venia vermell, es multiplicava per dos i ja estava.
I estava dinant, petolia el plat, i era al "sac"
jugava de pens al ventre del seu veí... Si era
a la mina tremava plat i tornava cassoles...

És que el món per Cavallé era ~~Reus~~ autèntica-
ment Reus - Paris - Londres - carrer de (Munich),
el seu taller d'ebenista, la seva Aurorista, el
ball de "la Paloma", i prou coses més. La seva
dèria va sobre cada dia set o vint cartes de l'an-
tonista i que la guerra s'acabés. És com si, pe-
rò que s'acabés. I quan veia que era el germà
carles no li portava les lletres separades a i que
la guerra no s'acabara, deixava circular, la
seva extraordinària anafema.

— Així caigues la pedra justa!

I la pedra justa era no gens menys que una
pedrassa de dimensions que només Cavallé
sabia i que, al cranc, aixafava pel el món
a la ~~vegada~~ en pes.

A Reus, a Cavallé li deien Salvadorc. El
si estava d'altres més hi perquè Cavallé era
rotund, baixet, vermell de cara i l'home que
li agradava més rentar-se. Li rentava sempre

que "acampàrem" en llocs que hi hauria aigua i quan el líquid era humit, anava a cercar-lo on fos. Dintre que trobarem un bassal ja el teníem calent, avall i munt, munt, fent cap-girels i Tombarelles per l'aigua. Quan a l'extremadura, ens portarem a un lloc que l'aigua era dessecada. Cavaller no vivia i, de mitjans promissors que quedava a Salou. I no parà fins que descobrí una munta de pou. Hi havia, però, un inconvenient: els altres el veien... el pou era en un petit pla al davant d'un roquet que ens tingueren uns dies per hostes. Cavaller anava de nit amb aigua amb un "poal" i l'enduenia, a l'hora del sol prenia ^{el sol} ~~el sol~~ hany! Com que la calor era per l'agost ~~la~~ l'extremadura a l'estiu és una penúria de primera magnitud del lloc més comprometedor de la faixa equatorial de la nostra mai prou estimada ni alabada mare terra, les hores de sol ens desproven de les subtilitats líquides de la nostra queda humanitat ^{en} ~~en~~ quantitats inimaginables. Hauríem de moure de lloc repetidament per la gran humilitat que deixàvem per tal. Com que les ombres naturals no existien i les poques que s'aguantaven eren insuficients, és a dir, males ombres,

teníem de recórrer a les artificials a base de mantos i capots a pors paus de terra. Havent el vent i a terra, arreu a saber per què, i el sol feia totes les bases. De la terra sortia fum visible i ~~travos~~ ^{travos} es descobria la absoluta manca d'aigua perquè el terra no puava ni un milígram malgrat l'enorme quantitat, exagerada, de sol que hi havia al damunt. És el més que en sortia d'aquella forma infernal, era fum. Paris, el mínim, ens jurava que si haguéssim tingut coses per cuire, s'haguéssim fet tota munta de quins sense foc, deixant no més que pocs minuts el estis de crema esportats al sol, damunt d'una pedra...

- I penseu - deia Cavaller - que a quatre passels hi ha aigua... i beu...

Feríem tanta feina a mar, que no hi vingui temps de contestar-li.

Ragolta, de Sagostera, vivia amb slips i la resta de penadors amb la mínima quantitat de roba que permetien les circumstàncies.

- Bah! bah! - Cavaller - jo me n'hi vaig! Molt però que si ho prenguem tan a la valenta que no m'hi pugui emportar un parell de

"poas d'aigua per rentar'm".

Jo el vaig seguir. Cavaller portava el poal. Donàrem la volta a les "mostrs" roques i seguint per un llit sec d'un torrent de fantàsia ple d'espines seques, de pel·ls de serp que s'hi anaven a canviar el vestit, de terra fina, deu o dotze pedres i quatre joncs. Arribarem al forat de l'aigua. Vra ls pedres, hi havia els altres, quatre joncs i els joncs de canel·lars de quilòmetres a la rodona. Aquesta aigua era fina i tot neta. Al fons, destil·lats pel baf que pujava al cel - anem a saber quin-nes bones obres havia fet per a pujar-hi! - hi havia, de color morat, el lloc que els altres ven- saven.

- Qui ho diria que potser ja eny hien inter- seu Cavaller - amb aquesta calor que fa... Com que havia passat un minut i no eny havia dit res, optarem per treure'ny la po- ca roba que portàvem i tirar-ny un parell de poas d'aigua esquentats avall. Catedral, la famosa Mula de Paris, el mimer, que mori dues vegades, s'acordà rondinant mal- humorada en era el verd a n'aquell país.

La seva presència ens feu molt pora grà- cia perquè es atreia en aquells dies per un tros i no res es gastàvem qui sap ls pessets en forma de finitims d'usos artillers.

Ja Cavaller, mentre, met, met, en tirava el darrer poal, li vingué present que era l'ho- me més net del món.

- Fei ara que hi som, ho aprofitarem per ren- tar ^{la} munda.

I enara jo no havia tingut temps de dir-li que no venia d'un tros de porcar la ma- teixa roba, que ja tenia uns calçadets usats- mats.

El drama visgué no pogué veure en mo- ment més crític. El temut "ramon", "ra- mon", "ramon" dels primotots grisos coincidei amb l'operació de posar de cara al sol un pa- rell de carnisers, dos calçadets i mitja dotzena de moviadors...

- Oixi; coigues la pedra justa! - se senti. I com que serem fets d'una manera que ja- raven a uns claps que tot es feia per no- saltar i per fer-ny la vida impossible, no deb- tarem pas ni un minut que el avions venen

per nosaltres... I amb la roba molla a l'es-
quena, despullats com per il·lustrar un munt
extraordinari d'una revista modesta, fugirem
tòment amunt, saltant entre ls peles de sap,
les espines i ls pedres. Arribarem a ls roques
graus i infant pagués de Catedral amb cara
de riure i des l'home i ls seus coses...

Al dos minuts, qui sap que es pensaven ls
xics que portaven tals al canons que tenien
encarats, en engegaren qui sap l'artilleria.
Jo vaig jurar que no en rentaria mis fins
arabada la guerra. I gairebé ho vaig com-
dir per manca d'aigua.

El Lluís met a Cavalier li portà disques
los pericals. ~~Sus motus~~:

Querido Escondido. May. 1938. Veníem de
Mari-Mezquita, que no he entès mai
perquè en diem aquell nom perquè en
aquell país pelat i polsós no vaig veure-hi
mai ni una cosa ni l'altre, i feia ja uns
grands dies que irum al Puerto, i sense ai-
gua. Cavalier no vivia. A tot hom que feia
cara de venir de fora, feia la mateixa au-
siosa pregunta:

- No pape pas on hi ha aigua, xiquet?

Per fi, li digueren que, a dos hons de on
irum, morats n'hi havia. En conquesta i hi
anarem, amb la tovallola al coll, cantimplo-
res a l'elpealua i roba bruta a ls mans i al
dammunt. Cavalier tot caminant, cantava com
un rossinyol. Quan forem a l'aigua no es
podia aguantar el riure. Beguerem, reu-
tarem i ens abellionarem abundantament. Ca-
valler torava la Mena amb ls dents. La
tomada fou desastrosa. Que abans d'arri-
bar a la xarola, Cavalier respirava fati-
sament i estava precompadrament vermell.
I al poc d'haver arribat, comença a veure
el món horrib, posà els ulls en blanc, ne-
gà l'existència de tots nosaltres i caigué a
terra com ferit del llamp. Passà tres dies
amb febre i fins arribat a Morella, que
per anar-hi passarem per la carretera
que fa més giravolts del món, no se li
posà el cap a to i no li tornà el bonjouis-
me habitual. Si vaig dir per segona vegada
que no comptés mai més amb mi per
rentar-se fins que fossim a Salou.

Santi Spiritus, el poble mays poble de
tos es pobles. Novembre. 1988.

Amb aquella feia cent vegades que cavallen
em repelia la maleïx franc.

— És la milja hora i un cop a la vista es
podem fer una penyalada a font. Anem-hi?
Eem convenia. Feren la milja hora. Troba-
rem el riu. Venia depressa de munta-
nyes amunt i deia quatre flores a mates
i roques que trobava, però sense entretenir-
se que deu minuts més avall les dents
reulant li embrollien l'aigua i si no es do-
nava pressa arribaria al pla amb l'aigua
ben blana.

Trobàrem un bon lloc entre dues roques
 que escollaven les coses del pinet i que tenien
 un posat de senyors formals ~~sota~~ veient-se
 jugar un vailet a la falda. L'aigua era fre-
 da, però Cavaller deia, rient, que no. Jogant
 amb l'aigua i rient passarem les hores. I s'en-
 murri: ploquis i eixí murmurant. Arribàrem al
 poble corrent i ho trobàrem tot trambaleat.
 Carles Marques, gent atabalada... Al cap d'una
 hora sortíem cap al lloc d'on molts

no en Torneo

- Cavalier, ~~et~~ - li vaig dir - et dir que em
tornia a dir per donar-me a puntar així
que a ~~Deu~~ ~~era~~ ~~un~~ ~~burgès~~! Vinga la tra-
~~pa~~ et diré una cosa grossa. Ah! vinga
la brutícia!

Cavaller, a Reus - Paris: Londres, hi tenia un taller d'ebenista. Passava les hores cançolant flors amb la guitarra i cuminant-se a la finestra oberta amb barri de munges. I quan els altres anaven al cafè a fer la manilla, Cavaller pensava amb la "meua Aurorista"; al veure'ns de casa seva anava fent, d'amagatolles, els molles pel calori. Via per dia, la fusta verge es convertí en una fusta ^{keri} ~~forçada~~ que Cavaller ja s'hi veia voltat de plats i dels braços tendres de la "meua Aurorista"; en sis cadires ~~amb respallers a dorsals~~ ^{amb respallers a dorsals}, en un bufet roter que ja se l'imaginava emplenat de tallers i copes i gerros i ampolles; en un tít magnífic, baix, que mentre anava sortint de les seves mans rodones, a Cavaller, pensant en el que hi podria passar si quies la para... però ~~apicant de l'extrem~~ ^{apicant de l'extrem} ~~l'extrem~~

que per vergonya del home tenien ates com el
Assell, feren hores i hores de camí, anaren
a Reus, vengueren la casa on Cavalier ~~per~~ hi
tenia el seu treuor i...

- No en queda més que es deu restar en
coulava Cavalier. - Iavors i que vai demanar
la pedra juela cent-mil regades!

Reia de les grans qualitats de Cavalier, en
~~del~~ ~~regades~~ ~~que~~ ~~havia~~ ~~desparijist~~ ~~de~~ ~~saber~~
dormir. ~~com~~ ~~en~~ ~~havia~~ ~~com~~ ~~el~~ ~~an~~ ~~de~~ ~~en~~ ~~la~~
nueva parcel·la durant ^{molts} ~~molts~~ ~~temps~~ ~~molts~~ ~~temps~~. Quan les
nits eren massa fredes i s'havia de dormir el
cal, ajuntaven mantes i capots i sabien que
el que en podria salvar era la bona reper-
tició de la roba i el conservar la maleïda
provisió durant la dormida. Amb Cavalier hi po-
dieu pujar de pens. Quan a l'anar a dor-
mir deia "Arat" adreçava el ulls, parava
el motor, es posava la "puera Autorista" de-
ta el coixí, deixava anar andes i es fon-
dejaven segurissimament fins que el cor
n'hi deia pau.

Un dia en regalaron un xai. N'estiguérem
molt contents, però qui el malarà?

Cavalier en digué que ell a Reus ho havia fet
^{vesh} ~~moltes~~ ^{per} ~~vegades~~. El xai a la seva manera pus
deia que com que ja sabia la fi que tenia de
fer, que endestegim aviat. I Cavalier posà
mans a l'obra, és a dir, al xai. Eren sis o
set que l'aguantàrem l'animalot. Cavalier but-
xàguja i es tregué un ganivet que hi afilava
la punta del llapis quan es menjava cotes
a Cartografia i digué que el que calia era
enderrocar el "desdoble". Tot tancàrem es ulls.
Fins el xai que, ~~estant desesperadament~~ ~~deia~~
~~que~~ ~~allò~~ ~~era~~ ~~un~~ ~~disbarat~~ i que amb allò no
el malarà ni a una sargantana... Els tendres
de cor no pogueren resistir més de cinc mi-
nuts. Cavalier, suant i vermell de cara anava re-
petint el cop infinites vegades.

- S'aquí a una hora tornem que ja podem
dinar - digué - i Poseu un plat per la sangl-
ordenà al altres.

Engueren corrents acompanyats pel crit del be
que sortien de pineta el diu.

Eny n'asseguràrem i tornàrem al cap de tres
hores.

- Què? - demanàrem tímidament.

va fer en Jher de La Bisbal? No se
sap, però en va fer molts més. ~~El~~ ~~fo~~
all es recordava que en el seu dia
tendria havia estat patològica i el
còrrer es ven que havia estat el seu
port. Al volien afusellar una pila
de negades. Un dia l'avis preguntà
a Juan Gadi, de Cassà, què en
pensava d'en Soler. En Gadi intentà
dir alguna cosa al seu favor.

- Mada, eres tan fada tu, como el! a
callar, ~~don~~

En Gadi el fouissari ens portà una
carta d'en Soler, feta a Màlaga que
reproduïa escenes pujades de lo d'una
de les intervencions de la Brigada.

- A tí, que te parece de esto?

- Béura, amb tants trets, deagates...

- Jo crec que es mas de desmoralizaciòn
que obra bona, pero el fomenta...

Fins que arribà la pena. Fins llavors
les seves curres no treballava prou
espat vital. Quan passà allò de

Sens, molts empenquieren un viatge una
mica llarg. Ell, cada sempre l'ani
més lluny que el altre. Fins l'elape
Arasí - La Bisbal, ~~com~~. I quan arribà
a Barcelona, es va repensar i en lloc
d'anar a La Bisbal se'n tornà amb
la Origada. Si hagués anat a La Bisbal,
de què pensar, no podria portar més...
Quan es presentà el volien tornar a
fusellar. I així que si l'haguessin
deixat dir a n'ell, portaria una
història de segrestament d'entre
una església per la gent de Sicler
que li hauria valgut al menys una
mençió honorífica a l'ordre.

- no us moguen d'aquí que si hi
ha perill ja us vindrem a avisar.

- li van dir una vegada. A n'ell
ja no li venia gaire bé d'esperar
que l'avisessin, però va pensar:
tí, aqueixa vegada creurè. Els que
el van avisar van ésser uns
pocs del Jerc de Mtro Semptra

de Begonya. I el còrrer s'acabà per
 la Soler, de la Dicha. Arrivà a ca
 pità general d'occident d'un camp
 de concentració i, d'aquella estada,
 té més de cent mil víctimes per
 explicar.

xifre	quella	gandia,
indol	indol	superale
Soler		

amb afys d'ell haviem

Salvador Ric Romen

A Cassà de la Selva ténen, el fars dels millors del món, i en Badó. Ten dues coses que ja les voldrien tenir es poble de més amenada.

Amb Badó, és amb el que hem parlat mil vegades d'anar a casa. Fent es projecte de la gran tornada en han passat les millors hores d'aquests vint mesos. Hi hem d'anar caminant - la gran afició de Badó que no es podia mirar cap mundanya que al cap de pocs minuts no li fés a dalt - sense passejar per la carretera, envestint com els nens de clatell i aturant-nos a fer pa i beure a una font sota una alzina. Fèiem ja un bonic manyar i blanc a punt que portaria dins l'altre, però les coses de menjar... Fèiem ja l'itinerari previst i el temps calculat perquè la guerra complàrem acabar-la pel mar quan érem a Bordón...

Badó era casat i tenia una nena. A l'hora de les confidències en l'itinerari des del pri-

mer dia de festeig fins al naixement de la nena sense parlar res per altre. Badó comedia a l'amistat uns fronters molt amples.

En premi d'haver estat el primer mecanògraf d'entrar a fer el Comandant el deixà anar uns dies de permís. Badó amparava tant la dona, la nena, la vinya i les maduixes que li pacià el dia de tornar. Es donia amb tanta furia a fer la pau de les coses que portava atrassades, - en aquí al tornar - que se'n feu uns dies de llet. Era dia que el Comandant penegava abundantment per el retard de Badó, es peli un telegrama dient que no portia veïr per trobar-se malalt. El Comandant, que ~~tornava a Badó per la prima dels seus nens, i que~~ era ~~des del poble a qui no havia~~ era ~~un home que no havia~~ ~~escaldat el poble~~ ~~ni~~ ~~l'any que no s'escapa ningú per gros que fos,~~ no s'ho sabia acabar.

- Ja no el volia deixar anar jo, perquè jo m'ho pensava que me la faria. Era massa viu per no fer-ho!

I quan un mes més tard arriba Badó ple de certificats de salut i metges i alcaldes de Cassà, ningú el reguie i d'amo

el tingui més de tres yessos a pa i aigua de la seva amical. Si havia trencat el plat bonic i assa en el menjor que ell no podia suportar: en el d'esser més viu que en que, sent. combinant amb papers el pensament tocar el sol amb el mal. Ho ^{en Bado, de Calla, era el fill} que ~~no sabia per què~~ ^{que veia} ~~salida del~~ ^{del} m'havia fet quedar bé quan - tan bon - em faltava la suculenta! Hi podien parlar de qualsevol cosa de compromís que en tot coll triumpava. I mentre pogués estimar les cançons una mica cada dia, ja era fel·li. Tenia una misèrable d'escrivir que se li estimava com si li fos filla. Passava tot el dia escrivant les lletres, esportant-la, però tocar el timbre...

Un dia eny comparegué a Bordon amb uns grans rialles i una carta al dit.

- Ja, ja, ja, ja, ja! Ja, ja, ja, ja, ja!

- Que tens Bado? - se li digué.

Ena en el temps que eny ambia "alla" que el balany de peraguarda, el jardí d'arabí. El aviador feien estralls tombant tota mena de virtuts mentre passaven anys veient

homenes peluts, foras de homes i "orden del dia".

- La mien la dona qui em diu "Aquí palau colat que nunca lo diries. La ~~don~~ ~~de Bado~~ ~~ha fugit~~ ~~amb~~ ~~una~~ ~~guardia~~ ~~d'ar~~ ~~ab~~ ~~de~~ ~~la~~ ~~ide~~ ~~de~~ ~~un~~ ~~guardia~~ ~~de~~ ~~Asolo~~. La ~~mujer~~ ~~de~~ ~~Juan~~ ~~de~~ ~~casa~~ ~~Canas~~ ~~ha~~ ~~partido~~ ~~los~~ ~~amistades~~ ~~del~~ ~~pueblo~~ ~~por~~ ~~andar~~ ~~a~~ ~~todal~~ ~~hocal~~ ~~con~~ ~~un~~ ~~aviador~~ ~~y~~ ~~la~~ ~~novia~~ ~~de~~ ~~Pepito~~ ~~Rufas~~, ~~ha~~ ~~que~~ ~~hace~~ ~~un~~ ~~año~~ ~~que~~ ~~tiene~~ ~~el~~ ~~noio~~ ~~al~~ ~~freude~~ ~~tiene~~ ~~que~~ ~~tiene~~ ~~algo~~ ~~dentro~~ ~~dos~~ ~~meses~~ ~~a~~ ~~mas~~ ~~tardar~~. Pero ^a ~~yo~~ ~~expres~~ ~~me~~, ~~te~~ ~~soy~~ ~~fiel~~ ~~como~~ ~~siempre~~ ~~y~~ ~~te~~ ~~diré~~ ~~que~~ ~~me~~ ~~encontrarás~~ ~~sin~~ ~~mancha~~..." L'objecte de les grans rialles de Bado, era que al cortal del "sin mancha" hi havia un magnífic gargot de gairebé mig pam!

- ~~Ten~~ ~~Pito~~ ~~de~~ ~~tan~~ ~~Rufas~~! ~~No~~ ~~podia~~ ~~esser~~ ~~ab~~ ~~de~~ ~~Juan~~ ~~de~~ ~~casa~~ ~~Canas~~, ~~quasi~~ ~~no~~ ~~li~~ ~~dei~~ ~~xaven~~ ~~per~~ ~~una~~ ~~casa~~ ~~plorava~~ ~~fiat~~ ~~que~~ ~~se~~ ~~n~~ ~~ortia~~. ~~A~~ ~~casa~~ ~~seva~~ ~~tenien~~ ~~taverna~~: ~~ovint~~ ~~el~~ ~~sentien~~ ~~soniquier~~.

- Mare, vull trencar un porro!

- Oi, fill meu - deia la mare - No, mare!

- Si - plors sorolls - jo vull trencar un porro!

-Oio, Pepito, home... - la mare
Comencé de plor.

- Ai, fille mûre, no bloris - la mare

- Jo vull trencar un porri! - plora il ma-
rce

— Mira... te, treuca una mitja! — peia le
mare amb el cor a boins veint plor el
vailet.

E quan tenia la milja trenada, el manee
foi una milja rialla angelical fins que li
tornave passar pel cap de trenar una
altra cosa.

El mis jurat de la Vila de can Rufas
 per que extera de l'argument de volum de
 la seva xista, segurament descomulgat
 pels efectes de la guerra, es va fer tal ufi
 de l'acostumada i es casa per comen
 per deixar ben sabut que quau es tan
 cara que alguna mitja ara que fa massa
 pesant, no deixem mai de pagarli les
 coses al seu lloc.

Homme excellent ; ordonnel, Batô Rio, fait
chaque jour une longue lettre à la sœur dona, li
dicit el qu'il prait treuve de les maduixes

de la vinya, la seva vinya que li donava paletes
per i'altre sembrades per ell, el diner que li
hauria servit acabada la guerra, i de la mane-
ra que el havia d'administrar... El seu sentit
per l'ordre i la malcuratut era tan total que
quan mataba els homes malalts moques sabia
al acabar els que havia mort. Quan el poble
els invadiren, no deixava mai de coure els
gran ~~subarbar~~ feia els porcellans per treure-
se'ls del damunt... i els seus de ballarins

peils del damunt...
~~Però~~ ~~per~~ ~~era~~ ~~de~~ ~~quell~~ ~~era~~ ~~el~~ ~~fill~~
 per de lats. L'aviat ~~de~~ ~~per~~ ~~era~~ ~~de~~ ~~quell~~ ~~era~~ ~~el~~ ~~fill~~
 tava horç enterc, quan el aparells eny corren
 per l'esquena - uns quants milers de pams
 amunt, es clar - amagat dintre un forat, amb
 tota mena de tranquil a la boca. Quan anà-
 ven d'un lloc a l'altre, a l'arribar a un de
 nou, el primer que feia era dir a Regal-
 le, l'home del la tripula cap on tenien
 de tirar en cas de compromís. Aquesta per
 eny feu perdre l'estimada companyia de
 Dado Ric al cap de vuit mesos de conti-
 nuat tête à tête, des del pati del ximorol a
 cal Marquès d'Almagro, passant entre

entre papers carbi i papers i paperets, per afi-
cines ambulants estallertes en tota mena de
llocs: sota un pi, a una finestra, a la llar
d'una casa de pagès, dalt d'una olivera, a
un paler...

El tercer dia de la Festa Major de Palafre-
jell del segon any que no hi hem passada
sevent gelats als "Cavallers", o pujant i bai-
xant amb la "roda de Paris" o sentint xiclar
cornelins al "Traternal", el perdíem al fa-
mós túnel del Ragudo. És clar, hi havia tant
tret al blanc - no per ja hem quedat que en
per la Festa Major que a Palafrejell i hi
mataren coloms i hemats pescarers - que qual-
sevol sortia...

Mesos mes tard tinguerem la gran alegria de
saber-lo in. Dadi Ric era a ^{en el temple presant} la ~~petra~~, però
estava a l'oficina de la casa i passava les
hores escrivint a màquina, amb la màquina
que el deixàvem al túnel del Ragudo. Però
és el millor servei que agudes simpàtica
traballada i perida - la mataren les bombes
tres metres a Damaques - "Remington Port-
ble" per a l'engà que vingui a l'amic...

Joan Xifre Pi.

Estudia una pila de mesos a Madrid i quan
acabà el estudis com que Madrid li agradà
s'hi quedà fins que acabà el quartel. Des-
prés anà a França i passà uns mesos fent de
"teneur" a casa un negociant de son Papi-
nyà. Un dia renysí amb l'amo, i enfadaren i
Xifre Pi tornà de França amb unig dit de
bistó sola el nas - dones a on? - i deixant
amar alguna francesada el parlar.

Era de Cassà on matà uns mesos fent mi-
meros, rallies i sumes a un Banc fins que
el ~~numeros~~ trobà que el numerot eren massa
pots i que sempre es repetien i marxà a
Barcelona a jugar al futbol de un equip
de Pracia. Era un bon jugador, si agradava
contar històries i deixar-se apagar la cigarreta
al llarg d'aquella manera el assegurava
que punava tot el dia.

Cassà molt temps apartat de morters
i quan tornà, perquè on era i aburia vin-
que immensament ple de manies. Jereja-

es li donava per passar-te dies i dies tem-
se muntar. Una temporada ~~es~~ es deia
creixer a cor que vol barba i cabells du-
rant cent dies justos. Femia una bar-
bassa rossa, tirant a roig que enamorava.
La gent del poble on s'esclava deien de baix
en baix al veure'l passear:

— Mira, el moss!

— ...!

— Si, éche da los concejos...

I Xifre Ros, home de món i de Cassà, di-
xava dir i resistia la cosa sense que la
seu petita rialla li desdibuixés el rostre
serul. Obser era que hi parlava tant de
pèl que ja no li quedava lloc per res
més.

A l'alambut, país de pòls, d'ocells de cou-
panar i d'aigua calenta, li donà per dir
que li fallaven calç al cos, mis de
tres capes de calç al cos i com tres set-
manes gaperut i, no se perquè, amb un
gran ruixador blanc lligat al cap.

Ell jurava que quan una d'aquelles co-
ses que nosaltres en deien manies li vol-

tava pel cap, no parava fins que la tirava endavant.
Una vegada es pogueren un sopar, tal un temps
sopar, sobre la duració de la guerra. Jo ja
havia arribat tan a punt en tot i en acceptar es
dicharat mis laboriosos com a ~~seu~~ recomanat au-
tor de fe, que recordo que vaig tenir molt llarg.
Joan Xifre i Pi va apostar, eren pel Novembre
a Santí Spiritus, pel febrer.

— Quan la barba, vaig dir cent dies, i cent dies.
Ni el Sant Pare, ~~me li hagués fet rebair~~ ~~en~~
sia demanat ben demanat, me li hagués fet
rebairar un dia. Tara dia pel febrer, i pel fe-
brer!

S'equivocà d'un mes. I ben mirat, ni s'atalla-
ja tant no fou pas per culpa seva...

Francisco Arnal Daus

— Sapem-vos el mat, oi us plan! — es portin
sentir.

Es que venia Arnal, el popular "Safat". Per-
que s'ha de saber que Arnal no es
reclava mai, i el dia que ho feia, com

que tollien li ho coirixia, passava mos-
cudors sense tocar aigua. Per ell, no ren-
tar-se i portar anys seguit la malaista roba
era la cosa més natural del món. Anava
brut perquè si, sense picar-se el pit ni
tenir de fer el més petit sacrifici. I mai
s'enfada perquè li fis dit que hi anava.
Era d'Oliva i no sabia cursar. Era una
mina sord i no entendia d'to que dona-
va a la veu i, en parlar, deixava les
feia quatre o cinc escales sobre la mate-
rial.

Es el mecanògraf de guerra que ha per-
dut més màquines d'escriure. N'ha per-
dut ja ferol, a Savant, a b'tremadu-
ra... Les perdia fregint en ring de bates,
dormint, escrivint, la que ell era per-
dre-les. Feia uns mans especials que
paper que torava, ja mai més era altre.
Mores que se'l miris, el paper que sa-
rregava de les puntas i s'encenia d'algun
loc i, si li passava pel cap d'agafar-lo,
pobre paper com quedava moris de por-
tar-lo d'una taula a l'altra!

Ara, que escrivint a màquina, era un geni.
Era com Miquel Angel, sent moris, i
parlant de cuba o Lluïtardine sent elegit. Si
Arnau hagués estat net i hagués tingut uns
dit de fons p'hagués guanyat la vida anant
pel món amb la màquina d'escriure a l's -
guena i sent fons a cada poble, per la festa
major, escrivint mirant al sol, i sent amb el
nos, tombat d'aquella, tapat d'ulls i sen-
tib, més depressa que el millor mecanògraf
del món pirant a quatre mans. La seva
especialitat era escriure de nit. Era una cosa
que feia pensar en bruxes, si en el temps
d'aquestes panyors i haor p'en temps agra-
les panyors d'haguésin dedicat a la meca-
nografia, veurien a p'lo de la nit a la
plana de Castuera vora una roca i una
herba seca, escriure a màquina, rapi-
díssimament, a la llum del cel. Es po-
dia pagar per veure-les i davant les ex-
clamacions de sorpresa dels afortunats assis-
tents a la sessió de preclidigitari, Arnau
segua teclejant com si fos la cosa més
natural. Si la opinió del Ram de Vallen-

ia, un ^{diu} ~~mal~~ qualsevol a les 10 del matí.
 A ferol, aquell ponat de desembre del
 37, Arnau li perdí la seva primera miqui-
 na. Corri, com ha conegut tanta gent en
 aquella guerra, i davant la exagerada quan-
 titat de balles que li anaven al darrera
 no tingué temps de fer res més que dei-
 xar-se anar dintre el primer dot que
 trobà. L'enamorat de vetllar pel bonic de
 la seva categoria — que són pocs — devia vet-
 llar per ell perquè Arnau trobà dins el dot
 una saca de fideus, i una bacallà, una cai-
 xa de pots de conserva i una ganaxa de
 vi. El dot era a mitja ~~manera~~ pauca
 d'una muntanya. Els cinc li havien els
 nois de Negrin i al peu els xicots de Trams.
 Així que anava per sortir, rebia de tots
 dos costats perquè tots dos es pensaven
 que era dels altres. Qualcú altre i haquí
 mort o tornat boig. Ell feu el millor
 que podia fer: encicà un pot de conserva
 va rosegà un pan de bacallà i s'emportà
 un fideu. Quan havia menjat, sortí
 una mica el cap i en guixat de balles

li deia que no es mogues. I així dia i nit durant
 96 hores. Foren 4 dies que rimpi li digué per
 rentar-se la cara, uns confessions mesos més
 tard. Follam el donava per mort i amb un
 ung de petriat es presentà un bon dia amb una
 barba imponent, completament negra i amb un
 abric carregat de forats. Quan entrà, com si
 fes ~~4~~ dies dies hores que era fora, feu:
 — Ja, ja, aquí... Xé, que de tirs m'han
 tirats!

Felipe Mingués Agueda

Era aquell tímidel madrileny que el primer
 dia que el tingué la goma amb el gatons, al
 saludar-lo per guàrdia d'assalt amb el puny
 enlaire, arrencà a córrer pensant que s'anaven
 a apallissar.

Era, al principi, l'únic ~~madrileny~~ que no era
 català de l'Opirine. S'anaren adaptant ara
 una paraula ara l'altra i al cap de poc
 temps ja ballava sol. Quan tingué alguna
 visita de compromís i li volien endur-se
 les meravelles de la casa,

— Felipe — li deien — canta aquella en

catolà a n' aquell senyor.

I Felipe, afinava una estona de baix en baix, s'hi buscava bé i deixava anar amb un català madrilenyitat o amb un madrileny catalanitzat, com reguen:

"Aquesta americana
n' es feta a'en Solís,
la canten el paleles
quan no tenen res a fer..."

Gil

Alé, en Gil! tra valencia i tenia un parent que era del grossos. Un dia s'empadé, deixà la Brigada i anà a demanar feina al seu parent.

Quan parlen de femines menjant, m'primen més que no hi hagi Gil aprop, perquè quan el més atenció liagués contat una veritable proesa a base d'un infinit nombre de porcions que us liagués deixat sorpresos, en Gil, amb aquell estómac insensatible se n'hi liagués rigut a la cara i si liagués dit que ell se'n allisava

liagués menjat abans de dinar o havent sopat! Oltor, no conceixent-lo, us l'haquessim miniat amb aire de dir-li "on va aquest ximplet", però... és que una vegada quan feia por que era amb nosaltres, a l'hora de menjar que, entre forasters sempre es fa el desmenjat, Gil el menja per esmorzar vint-i-set ons ferats. I quan ja patien qui era, un dia que li provaren on anirava es va menjar, cosella darrera cosella i tall danna tall, mig xai! senyors... i va sopar. I'n crees tan incomprensibles com que el Rei Jaume podés veure aquella espasa de fonçada amb un sol braç, i que tan fortes com Hércules obrint a cops de peu el bstrut de Gibraltar.

Jerol. Desembre del 87. Primeres nits de març d'Amos la ciutat dels amants. Gil va de patrulla al cap d'un escamot. Si fran dit que s'empadri a Tolhem que trobi pel carrer, i Comandància. I Gil i l'escamot la fan pelar tranquilament fumant pota una torre. De cop Gil sent remor de vent que s'acosten. Eren les 11 de la nit d'un dissabte. Les vent es van acostant. Gil, pel

que s'acorda, endevina que són molts. Apaguen
rapidament les cigarres i s'arraguen estratè-
gicament, esperant i:

— Alts! — se sent. — i Manç amunt!

Una vintena de senyors mudats es miren
estranyats i espantats uns amb altres. Entre
els espantats i estranyats hi ha militars de cate-
goria, perquè Gil veu la mar de creus i fai-
xes vermells.

— Però... — encara un de les creus i les faixes

— Manç enlaira, he dit! — tramma Gil sent
caular el forrellat del fusell.

— Si soy el teniente coronel... — se sent

— Aquí no hi valen ni tinent ni coronel!
Manç al cel, he dit! Au! I ni un pin!!
i Voleu-ho! — fa a la seva gent — i al que es
miri malament, serrau-lo!

Gil, tot portant aquella vintena de senyors
amb les mans enlaira, ja es prepara el
dit pensant amb les felicitacions que l'es-
peraven. Caminava amb sola la cara plena
de rialles canvi de la Comandància.

"Tot es gent que s'ha desprésat per fugir"
anava pensant Gil.

Molt intentaren parlar dient que era un mal
ludí, que deixés ensenyar-los els papers i...

— Res! les bracos més estirats!

Quan minuts més tard Gil portà el seu mag-
nífic bolí a Comandància, hi hagué troballes
en gran per arreglar la cosa. Gil havia cap-
titat i passejant pel carrer de Ferol amb les
mans enlaira no res menys que a tot el
seguir en pel del Marroc ministre Prieto
que vivia a Ferol per veure havia pujat a
Ferol per veure si era de debí que era de
la República!

Ordre i Tots Recasens

— En donen seixanta-cinc!

Silenci

— Seixanta-cinc a la una!

Silenci

— Seixanta-cinc a les dues!

Silenci

— A les dues... a les dues...

Silenci

— Seixanta-cinc a les tres!

Això ho podien sentir cada mati a les quatre

pis i pet al mercat central de Barcelona. El
pubrassador tenia una notable uen de barben
i era Antoni Slop que portava esclops i tenia
el cabell pissat, ~~del~~ L'ellata al moment
li descobrí que ell havia nascut per allí.

Cesava el peis en unes grans balanes, de
gairchí dos metres i sabia que cinquanta
cops de pey ben donats ^{podien ésser} ~~que~~
~~es reservava de nos al folgar a mitjan matí.~~

Apraigué un brillantíssim curs de psico-
logia amb la cara del comprador i pel pro-
bat d'un procedent sabia a quan s'atura-
ria aquell de les mans a la butaca, i que
aquell home de la gorra, al decantar-se la
dammunt l'orella, era davant que no passaria
de les quinze pessetes pel Museu. Aquell
moviment especial de la quina esquerra del
brigotí d'aquell home gras de la brusa, oïa
dir que podia esperar amb paciència d'a-
rrosegat li fins a quaranta pessetes d'una
caixa de Magostins... I Antoni Slop apren-
gué a conèixer la gent i a traïdor-la i a re-
mexar el cap. Allí on ell era, per gent que hi
hagués, sempre el veien. Aquesta manera

d'èsser li valgué la conquesta total i absoluta d'u-
na cosa considerada per tots homes com a in-
conquistable: el geniós del Comandant de la Di-
gada.

I puja. I feu l'ami. I feu sempre el que vol-
gué. Li agradava sempre ficar-se per tot i
emportar-se'n la palma. I moltes vegades re-
l'emportava. Que s'havia de cuinar? Ah, Anto-
ni Slop sabia fer unes truites al rom meravelloses.
I no parava fins que les havia fetes i, a força
de parades, us les feia trobar bones i tot. Sai-
xò que, la veritat, no n'eren pas gaire de
bones aquelles truites al rom de l'ami Slop!
Futbol? Futbol? Billar? Domino? Canar?
Fer jois de mans? Oficis? Situirar? Sema-
nen-tan com volguen que Antoni Slop
sempre responia. I si el deixaven dir, llue-
de veu, si el deixaven dir! de novel·les? Ah,
les havia llegides totes. Cinema? Reina del
cel, les pel·lícules. Fins us deixava glases
quan amb aquella cara inalterable us deia
que recordava com si l'hagués vista el
dia abans aquella pel·lícula quin argu-
ment us havien acabat d'inventar per

mirar de fer alguna base en aquella reunió que Antoni Llop Recasens sempre feia el primer paper.

M'heu vist mai, en les capces de la "bonub-sion" d'aquell dibuix que hi ha un home amb un bacallà el lloger penjat a l'esquena que gairebé li arrossega? Segurament que sí perquè l'oli de fetge de bacallà ha amargat l'infantesa de totes les criatures d'Espanya. Doncs al mercat central del país de Barcelona l'home hi estirava el que podia, si Antoni Llop tenia un peu esquerre que no tenia preu, hi havia altres empleats que cada dia menjaven peix de franc. Això era tolerat perquè d'aquesta manera la gent treballava a quel i es podia molt bé justificar la manca d'un grapat de gambes, uns quants llussets, uns tercets de verats, uns dot-zendes de popets, etc. etc. de les caixes mig plenes de gel. Però una vegada es varen treure el mollat taurinat. Alguns empleats com que el peix i el gel i l'aigua s'acabaven, portaven, per treballar, uns calces de tela impermeable i uns bols del mateix

material. Un entre ells feia tot el dia que era vigilat perquè s'escaripia que un quedi de portar peix per la casa en feia un gra massa. Arriba un camionat de morro. N'hi havia de veritablement excepcionals i considerats, pel entès, com a exemplars dignes d'estudi. Els de la carrega el peix, es porten en corg i paucet i es feu el de cada dia: Provar de vendre'l. Era a l'hivern i cap al tard. Feia estona que la gran sala del mercat era deserta de compradors. Els darrers venedors s'havien tret la saca que portaven ligada al ventre i el esclape del peix. El silenci era total. Darrera les llesques de caixes, però, es vigilava. La veia no es feu esperar gaire: Muf esclaps ressonaven per l'encanallat. Algui s'acostava. Era el nostre amic vigilat que s'emportava un peixet per portar a l'arribat. L'expectada era digna de preu: Era, amb un morro com un home, carregat a l'esquena i vestit d'escandinau, l'estampa vivent de l'home de les anques de l'oli de fetge de bacallà... D'ençà d'aquell dia no li digueren altre nom.

i punies el deixaven treballar quan li havia ganes i moixons.

Antoni Llop marxà un bon dia a comprar i feu cap a Sarriena on arrendà un cafè i un teatre. Una vegada hi anà una companyia a fer-li Sarriena i a Sarriena encara se'n recorda. Acabats els dos o tres funcions, que foren un èxit, Antoni Llop se senti generós i coudà les ~~seu~~ primeres parts. Circularen vins picants i delicats i tornaren a circular i allò s'engreia de debò. Les llibacions vren ininterrompudes i llargues i Antoni Llop, completament feliç anava portant ampolla darrera l'altre. Entre les primeres parts hi havia un baritonat de dos metres d'alçada que anava dient que no el fessin veure més que quan ell en fera massa feia coses que més tard el feren tornar vell i que solien acabar malament. Tot això havia pogut evitar molts distraccions, però hi havia un petit error: el baritonat se n'havia recordat tard. Sortiren al carrer i rodaren a l'atzar discursant escaudolament. El terror còmic se sentia el cor

tenere i plorant a l'agrima viva anava deixant la roba que portava pel carrer perquè, deia, la recollissin els que no en tenien. El seguia ~~per~~ algun curiós i un xisde de dona seguit d'un fugir carrer avall deixà enderminat quan el generós donant feia present, plorant, del seu pantaló a qui no en tingues. El baritonat feia por de debò. Cercava debades per aquella cosa grossa que quan s'havia fet havia d'acabar malament i per lo tornar vell, i no la trobava. Un fanal no li seguí malgrat la gran empremta del gegant que volia emportar-se'l a un altre carrer més il·luminat. Tentà abraçar un municipal a grans crits, cercant murga, i l'home reconeguent-lo de la nit abans, se li penjà amable al coll i li feu un petó a cada galleta. Era a l'estiu i la nit era bona i curta: fresca. El plor del terror còmic quan no tingues més roba per llevar tremar el cor. Barona La brillant comidora feu, de cop, silenci. Un silenci angosós que totheim ordenà que en passés alguna. I passà. D'una finestra baixa en sortia, darrera un pam de persiana alçada un pam de llum. Es mirà a l'in-

teror per entre les costelles de la persiana:
un lit, i al lit, una magnífica noia adormida. El baritonat s'alzava. És que no et
cas - Aia! - digue.

És que no el conceixien esperaven una serenata. És que el conceixien fugiren corrents amb les mans al cap. El baritonat pogué per fi fer aquella cosa que solia acabar malament i que més tard el feia tornar vermell. Anà alcant la persiana, entrà a la cambra, s'acostà al lit, agafà el llençol pel quatre caps, hi embolicà la noia, se la carregà a l'esquena i la passejà pel poble. La noia feia uns crits que semblava que la mataven. Quan estigué tip de sentir-la cridar, afluixà dos caps del llençol i la deixà relliscar al mig l'empedrat d'una plaça, en canisa. Seguí caminant, com si no hagués fet res, cantant a tota veu la serenata de "Moulin de vent" que la nit abans li vaquí tant aplaudiments. Si n'acabà la cosa de malament! La noia era la filla d'un dels grossos de la població que mitja hora més tard comia pel carrer

de Sarinena amb una gran escopeta i tretant liberalment per els quixots.

Antoni Slop s'estirava el cabell. Fugi corrent cap a casa seva, però allí encara l'esperaven mis calamitats. Del pati-tester se li escaparen uns crits de joia que encantaven. Antoni hi estava tremolant. Met damunt el piano, que tenia la tapa superior oberta, el mestre director i concertador assaia anava tirant galledes d'aigua a l'interior de la caixa de música.

- É! - li deia. - É! vull saber quin se farà de tota aigua esclat. Serà el primer mortal que toqui un piano negat! É!...

Antoni Slop no tingué pit per seguir mirant i esballant. Se n'anà corrent al lit i s'embolicà rabiosament entre llençols per veure si l'oblegat no havia esclat pel més que un somni!

Des d'aquell dia les autoritats prohibiren que durant un any arribessin companyes a fer opereta a Sarinena.

No hi parlessien pas de cançons i ariats a Antoni Slop! Fins i tot per veure quan no se sentien trets, era felix: organitzarà coros, pecenys d'esquiligne, balls, partides

de futbol, etc. etc. Però quan hi havia soroll, Anara perdent la veu; es tornava petit, petit, petit. En bon temps el dinamisme se l'emportava. A València, tornant de ferri, s'accejaven per separar el dinar. A les 12 i mitja del mati, la senyora més grassa que us poguem imaginar travessa d'a-rer. I amb la seva gran veu de bariton, An-toni Slop deixà anar:

— Després diran que a València es passa gana! La senyora més grassa que us poguem im-
ginar no es pogué estar de fer una rialla tan grassa com ella. (Més, hauria estat impossible.

La gran activitat que el devorava la portà en ja fins al darrer moment que passàrem junts. Foll sent una per entrar a la Plaça de Branc de València, el mati del diumenge Sant, feu una meravellosa pubhista de tot el vendible que portàvem al da-munt: recatges, pelatges, guants, camises, guerreres, paulatons, de estilogràfiques, saba-les, mateles, calçotets... Donava quel ventir-lo-ridar, amb uns clactis a una mà i una

camisa a l'altra, qui en donava més. Fainté en-
ho feu vendre tot i a bon preu.

A Marmel, al camp, al cap de dos minuts d'i-
nikar-li ja era cap de grup, i, es dos dies, ja
es cuidava de fer esrambrar el camp i li tra-
vien unamanat de fer les hisles per les forti-
des. A més de Palafregue, que uns totava or-
dir des darrers, ens feu sortir des primers
amb un joc de many tan net que es oficials
controlados quedaren amb la boca oberta. Foll
esperant el tren a Carcagente, al cap de cinc
minuts d'esser-li ja havia demanat tabac a
mih-i-i-unc persones diverses i havia regalat una
bena a una senyora que anava coixejant d'un
pen.

A Jorloca ens perderem...

Francisco Ragolda (Massi)

— Qui vol que li faci un superposmille? — se sentia.
No parlava. En Ragolda no tenia tabac. I quan
no tenia tabac recorria a tots els mitjans. I en
trobar. Començava pel Comandant i acabava pel

604
darrer soldat. No hi havia un sol home a la tri-
gata que en Ragolla no li hagués demanat ta-
bac. En honor d'ell i ha de fer coster que
quan en tenia, li durava pots minuts. Fumava
pallum.

Ragolla era de Lagostera i n'estava enamorat.
Així ja era una qualitat i de les bones. A La-
gostera hi havia les millors dones del món, les
flors més i bones, els plats més presents, la
llum més clara, el vi més bo, el cel més blau,
el campanar més bonic, els camps més verds, les
arbrades més ben posades i a Lagostera hi
havia en fi la Rosita. La Rosita era la
noia d'en Ragolla i tenia la virtut de fer
parlar d'ella a tota Ragolla 3000 vegades cada
dies hores. És veu que hi coneixia el seu punt
vulnerable - el llum - perquè tal sovint li arriava
caramels. Perquè Ragolla era tan bon xicot
i enamorat de Lagostera i la Rosita com ha-
miner. Menjant merendade, en el bon temps,
no tenia font menjare la que volia. La
seua paraula més exuberant era una vegada que el
seu segona gran qualitat era la fred de peus.
"Se'n va arribar a un pte. on el merendade
muntava perquè el seu fred de peus i per arribar
amb un quallop amb mals-seccels de l'altre
per poder-se'n escapar, que deia en
l'era per excel·lència."

605
Cavaller, de Reus, ja estava al paradís del cel.

Ragolla, abans de la guerra, era aparellador d'obres.
I ell sabia més, molt més, que es que n'hi ensenya-
ren. Molt més, a l'hora trágica de fer xarxes, l'an-
sem a trobar. Però si, si. Ragolla ^{havia} era tan bon
pateta, un vagó quan li passàvem d'espurne el
peu d'espina. Vdd. Al Forro, a llevant, passàrem
més a una pineda. Com que aquelles
treu més aviat presques, amb Cavaller, de Reus,
els portàrem a la feina rapidament. A Ra-
golla l'amenajàrem en què n'hi treballava en
dormir i els conllestà amb gest utímpic que
se'n faria una per ell sol i que quedàvem
petits així. Començà com es valents però, ah, fi-
llets! allí de tallar branques de pi i anar per
fullana era massa fort per ell i optà per
passar la tarda amb un brat de romani a la
hora pensant amb Lagostera i la Rosita. A
l'hora de sopar tenia un parell de branques
pota un pi. Al anar a dormir volgué adobar
la cosa però qualque ho fa a les forques. I
entrà a la parolla de botquers i s'embolicà amb
les mantes. Quan al matí rigueren ceran-
dament davant les incomplables finestres

606
del seu edifici, eny contestà: ^{que} saludable
- Això és una xarola ^{de} ~~per~~ ^{per} ~~fillos~~ ^{per} ~~coral~~. Dirigida...
Va passar una setmana estornudant.

Si vullau d'ingressa del Duque, a Còrdova,
trobarem, al peu d'una multitud d'unes xaro-
les magníficament ben construïdes amb troncs
i sots i franquies d'olivera. En prenguerem por-
cessis. Era una temporada que a Ragolla
li torava tenir fred de pens i el primer que
feu arribant, feu demanar foc. La gent de
seu li digué que el soetre era massa baix,
que li havia perill d'encendre-ho tot, etc. etc.
però feu foc. S'adormí amb els pens freds, més
freds segons ell, arran de la brasa. Estàvem a
la primera part del primer son quan, en
calentats i per esbotsant la part del front,
tinguerem temps just de salvar uns quants
papers i una mica de roba. L'incendi fou
fulminant i total.

Quan li faltava el trobar tabac amb bones
paraules resseguint detalladament tota l'escala
militar, quan ningú volia superposicions, an-
dia a la seva arma poderosa: les carles de la
Rosita. Agafava les més brillants i acortant-les

607
a Cavaller, de Reus, amb les carles a les mans i amb
la veu espinal de demanar tabac, li deia:

- Cavaller, estimat germà, Reus és el millor poble
del món, i l'Antonio i l'estima molt, molt, molt...

- No farem pas res! - responia Cavaller que ja
l'havia vist venir d'un troc lluny.

- Cavaller, si em dones un cigarro, et preguiré aques-
tes set ratlles de la darrera carta de la Rosita...

I de vegades el germà Cavaller, feia una milja
rialla de pector salispetat i,

- veïam, begis. - li deia.

I quan les set ratlles s'havien acabat i Ragolla ja
estava llavors, li deia que la darrera i faria que
tornés i l'havia demanat feia cinc dies a un seu
company de Reus. Llavors Ragolla veia
brig i acabava fumant papers de diari carago-
lats.

Era poc abans de fer-nos embolinar per anar
a Sevilla. Estàvem en una caserna abandonada
a la província de Còrdova, en un lloc y de la nit,
dia lluna i l'aire, de fred, demanava a veu
que la gent transidís per veure si s'escalfava
una mica amb l'ale del transilani. Estàvem
tota el foc i Ragolla per deus acostà misteris-

sement:

— Se vi! — di que.

Feia segles que no sabíem què era.

— ? —

— Era un mal a una hora d'aquí! — conti-
nua.

— ... ? —

— Era un tres-i-no-res torçum a ésser aquí. No
hi ha perill de res. Fa fluma...

Petit silenci.

— Si o no? — insistí.

Minuts més tard s'organitzà l'expedició. La
formàvem Paris, el cuiner, Terrans, el mistic
de Eirona, Cavalet, el banista de Reus, Ragel-
ta, aparellador d'obres, de Llagostera, i jo, de
Sarapungell. Caminàvem depressa perquè la
nit era freda, fredíssima. Arribàrem a la casa
del vi. Les tinguérem una estona al carrer ge-
lant-nos. S'obrí la porta misteriosament, mi-
límètre a milímetre. Entràrem. Una enorme po-
rra plena del divi néctar il·luminava l'es-
tancia. Un home menut, amb brusa i bigoti
tornia la porta amb pany i clau i forrellat
i cadenes. Mai havia begut vi tan en cir-

condànies tan misterioses. Ah, quina gent es cor-
romp! De bell autòri ens presentà una me-
treta de litre, poça de vi fins al capdamunt. T'ens
obligàren a empassar-nos tot el contingut. T'ens
que comptant-li l'amo de la casa del vi aquell
home diu que les lleis de la conditade en aquell
país, éren, a través de centenars de centenars de
generacions, que a base de "rondel" i que una
bona volia dir, a fi de comptes, que no ens
sortiria aquell bi de deu de pany i forrellat i
cadenes si no liquidéssim sis vegades, sis, a-
quella mesura de litre plena. Foren les dues
primeres que costàren d'empassar. A partir
d'allà qui dels que hi éren podia dir si a-
rritàrem a sis o en passàrem? Jo no. Sortíam
cantant, després d'abraçar l'amo de la casa del
vi, que volgué benir-nos de tals passades obres
de mar, parí ens feu prometre que l'endemà hi
tornàrem. Foren arribàrem, cantant, a Cornadània,
costàrem aquell remanament que sempre ens
feia poder el sopar malament: la gent anava
aquí d'allà atabalada, però pagava orga-
nitant marçol rapitament i a la taula
des groves, uns plans.

Alc. però, aquella nit de "randi"!

— A on s'ha d'anar!!! — pensava per la co-
~~rrupta~~ ~~habitud~~

— Al front, diem? Doncs, apa, siguem-hi! I
com més aviat millor!

Mansàreu contents com uns paquires. Tanta
que havíem tret la rifa o que no havíem fet res
més durant la nostra vida que prendre part en les
prediccions nocturnes, dalt de camins, cap a les
comprovisions. I després hi ha moralistes que...
val més no parlar-ne. Qui sabem ells, pobres!

Érem entre muntanyes entre el Vico, Santa
Llúcia i Sant Pedrells quan ens trobem a
pedir-nos a Ragolet. Al peu de la porta
del nostre mas, on cada nit serrano, minis,

Girona, ens portava de la mà pel camins me-
ravellosos del no dir mentides cantant "La
mare canton" i "Pepe Luit el Dandido", a qui
m'esperava una ambulancia sola blanca amb
gran creu vermella. I quan algú dubti del
companyerisme voldria que hagués estat a prop
men aquell dia quan Ragolet el primer fide-
dor del món, en un temps que el tabac
se sabia qui era en donava al març, la millor
dona la qual se pelant...